

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Hadis Bilim Dalı

HADİSLER İŞİĞINDA TERÂVİH NAMAZI

Yüksek Lisans Tezi

İrfan SALMAN

Sivas
Nisan 2015

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Hadis Bilim Dalı

HADİSLER IŞIĞINDA TERÂVİH NAMAZI

Yüksek Lisans Tezi

İrfan SALMAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN

Sivas
Nisan 2015

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Bilim Dalı : Hadis
Tezin Başlığı : Hadisler Işığında Terâvih Namazı
Savunma Tarihi : 03.04.2015
Danışmanı : Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN

Üye : Prof. Dr. Mahmut KAVAKLIOĞLU

Üye : Doç. Dr. Sami ŞAHİN

Oy Birliği ☒

Oy Çokluğu ☐

İrfan SALMAN tarafından hazırlanan “Hadisler Işığında Terâvih Namazı”
başlıklı tez, kabul edilmiştir. 04/03/2015

Prof. Dr. Alim YILDIZ
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

İmza
İrfan SALMAN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	ix
ÖNSÖZ.....	xi

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLAR

I. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	2
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	2
III. KAYNAKLAR.....	3
A. Hadislerle İlgili Kaynaklar.....	3
B. Fıkıhla İlgili Kaynaklar.....	4
C. Diğer Kaynaklar.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSLERE GÖRE TERÂVİH

I. TERÂVİH KAVRAMI.....	7
A. Tervîha ve Terâvih	8
B. Ramazanı İkâme Etmek.....	10
II. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE TERÂVİH.....	15
A. Hz. Peygamber'in Ramazan'ı İkâme Etmeye Yönelik Teşvikleri.....	16
1. Kavî Olarak Teşvîki.....	16
2. Fiilî Olarak Teşvîki	18
3. Takrîrî Teşvîki.....	21
B. Hz. Peygamber'in Ramazan'da Teheccüd Dışında Kıldığı Gece Namazları.....	23
1. Terâvih Namazı.....	24
a) Terâvih Namazının Rek'at Sayısı.....	25

b) Terâvih Namazını Kılma Zamanı.....	29
c) Terâvih Namazını Terk Etmesi.....	33
2. Teravîh Dışında Kıldığı Diğer Namazlar.....	36
III. HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE TERÂVÎH NAMAZI.....	38
A. Hz. Ebûbekir Döneminde Terâvih Namazı.....	39
B. Hz. Ömer Döneminde Terâvih Namazı.....	41
1. Hz. Ömer Döneminde Terâvih Namazının Rek’at Sayısı.....	47
2. Hz. Ömer’in Kullandığı ‘Bid’at’ Kavramı ve Cemâatu’l-Kubrâ Meselesi...50	
3. Hz. Ömer Döneminde Cemâatle Kılınan Terâvih Namazı.....	53
C. Hz. Osman Döneminde Terâvih Namazı.....	54
D. Hz. Ali Döneminde Terâvih Namazı.....	55
IV. DEĞERLENDİRME.....	56

İKİNCİ BÖLÜM

DÖRT MEZHEBE GÖRE TERÂVÎH NAMAZI

I. DÖRT MEZHEBİN TERÂVÎH NAMAZINA YAKLAŞIMI.....	59
A. Hânefî Mezhebi.....	61
Hanefîler’e Göre Terâvih Namazının Rek’at Sayısı.....	61
B. Mâlikî Mezhebi.....	63
Mâlikîler’e Göre Terâvih Namazının Rek’at Sayısı.....	63
C. Şâfiî Mezhebi.....	65
Şâfiîler’e Göre Terâvih Namazının Rek’at Sayısı.....	65
D. Hanbelî Mezhebi.....	66
Hanbelîler’e Göre Terâvih Namazının Rek’at Sayısı.....	66
II. TERÂVÎH NAMAZI İLE İLGİLİ FIKHÎ HÜKÜMLER.....	67
A. Terâvih Namazına Niyet.....	68

B. Terâvih Namazının Vakti.....	70
C. Terâvih Namazının Hükümü.....	71
D. Terâvih Namazını Cemâatle Kılmanın Hükümü.....	74
1. Hanefî Mezhebine Göre Terâvih Namazını Cemâatle Kılmanın Hükümü...	75
2. Malikî Mezhebine Göre Terâvih Namazını Cemâatle Kılmanın Hükümü...	76
3. Şâfiî Mezhebine Göre Terâvih Namazını Cemâatle Kılmanın Hükümü.....	76
4. Hanbelî Mezhebine Göre Terâvih Namazını Cemâatle Kılmanın Hükümü...	77
III. DEĞERLENDİRME.....	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİHTEN GÜNÜMÜZE TERÂVİH NAMAZI TARTIŞMALARI

I. TERÂVİH NAMAZINDA TARİHSEL UYGULAMALAR	83
Hâkim Biemrillâh Döneminde Dînî Uygulamalar ve Terâvih Namazı.....	85
II. TERÂVİH NAMAZI ETRAFINDAKİ GÜNCEL TARTIŞMALAR	87
A. Teheccüd ve Terâvih İlişkisi.....	88
B. İbn Abbas Hadisi Hakkındaki Tartışmalar.....	91
C. Terâvih Namazında Rek’at Sayısı ve Kıyâmın Uzunluğu.....	95
D. Terâvih Namazının Olmadığı İddiasının Tahlîli.....	100
1. Hz. Peygamber’in “Terâvih Namazına Niyeti” Meselesi.....	101
2. Hz. Peygamber’in Kıldığı Teravîh Namazının Teheccüt Namazı Olduğu İddiası.....	102
SONUÇ	106
BİBLİYOGRAFYA.....	110
ÖZGEÇMİŞ.....	116

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
b.	: Baskı
Bkz	: Bakınız
c.	: Cilt
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Düz.	: Düzenleyen
h.	: Hicri
Had.	: Hadis
Hız.	: Hazreti
k.	: Kısım
Krş	: Karşılaştırınız
m.	: Miladi
Müt.	: Mütercim
No.	: Numara
ö.	: Ölüm tarihi
r.a	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa (dip notlarda)
s.a.v	: Sallallahu aleyhi ve sellem
Sad.	: Sadeleştiren
sy,	: Sayı
th.	: Tahkik
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ty.	: Tarih yok
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vd.	: ve devamı
Yay.	: Yayınevi/Yayınları

ÖZET

“Hadisler Işığında Terâvih Namazı” adıyla yapmış olduğumuz Bu çalışmamızı: “Hadislere Göre Terâvih Namazı, Dört Mezhebe Göre Terâvih Namazı ve Tarihten Günümüze Terâvih Namazı Tartışmaları” olmak üzere üç bölümde şekillendirdik. Bu çalışmada kavram olarak “terâvih” kelimesinin etimolojik tahlilini yaptık. Hz. Peygamber ve Hulefâ-i râşidîn dönemindeki terâvih namazının vakti ve rek’at sayıları ile ilgili rivâyetleri inceledik. Fıkhî açıdan da bu namazın hükmü ve niyeti ile ilgili hususları tahlile çalıştık. Ayrıca terâvih namazının tarihi süreç içerisindeki seyrini ele aldık. Terâvih namazıyla ilgili yapmış olduğumuz araştırmada bu namazın kılınışı hakkında birden fazla uygulama olsa da kıyâmın uzunluğu ve rek’at sayısı arasında bir oranlamanın bulunduğu kanaatine vardık. Netice itibari ile Ramazan gecelerinin ihyasının ancak namazla olabileceğini, bu namaz için herhangi bir sınırlama olmadığından kişinin tâkati ölçüsünde namaz kılarak Ramazan gecesini ihya etmenin en uygun kanaat olduğu sonucuna ulaştık.

ANAHTAR KELİMELER

Hadis, Ramazan, Teravih Namazı, Kıyâmu Ramadân, Cemâatü’l-Kübrâ

ABSTRACT

We have shaped our study “Taraweeh Worship in the Light of Hadith” by four sections; "Taraweeh Worship According to Hadith, Taraweeh Worship According to Four Denominations, and Taraweeh Worship Discussions From Past to Present” In this study we have made the etymological analysis of the term Taraweeh. We have surveyed the rumors about the number of ra’kat and time of Taraweeh Worship in the period of Hz.Prophet and Hulefâ-i-Rashid. We have also tried to analyze the issues related juridical aspects of the provision and the intention of this worship . Additionally, we have considered the Taraweeh Worship’s historical process. In our research about Taraweeh Worship, although there were many types of practising, we have derived a concluded that there were a ratio between the number of rak'ahs and duration of standing up. To summarize, we have made a conclusion that revival of the Ramadan Nights can only be done with the Taraweeh Worship and as there were no limitations about Taraweeh Worship, one can revive his Ramadan Nights with Taraweeh Worship as his strength permitted.

KEY WORDS:

Hadith, Ramadan, Taraweeh Worship, Kıyâmu Ramadân, Cemâatü’l-Kübrâ

ÖNSÖZ

Allah Te'âlâ'ya hamdu sena, O'nun kulu ve elçisi olan Hz. Muhammed (s.a.v)'e, âl ve ashâbına ve onların yolundan giden Muhammed ümmetine salât ve selâm olsun.

Peygamber Efendimiz (s.a.v) biz ümmetine Veda Hutbesinde iki emanet bıraktığını, bunlardan birincisinin Allah'ın kitabı Kur'an, diğerinin ise Allah Resulünün sünneti olduğunu bildirmiştir.¹ Bir mü'min, herhangi bir meselede çözümsüzlük ile karşılaşır, Onun takip edeceği usûl ve metodu Cenab-ı Hak kendi kitabında şöyle îzâh etmektedir: ***"Ey îman edenler, Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin. Eğer bir şey hakkında anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a (kitabına) ve Resûl'üne (onun sünnetine) götürünüz, eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız. Bu hem daha hayırlı, hem netice itibâriyle daha güzeldir."***² O halde yapmamız gereken, herhangi bir meselede çözümsüzlüğe veya anlaşmazlığa düştüğümüzde önce Allah'a sonra Resûlüne mürâceat etmektir. Bu emre ittibâ Allah'a ve âhiret gününe îman ile kayıtlanmıştır.

Hiz. Peygamber de bu hususta şöyle buyurmaktadır; ***"... Benden sonra benim sünnetime ve Hulefâ-yı Râşidînin sünnetlerine yapışınız. Bu sünnetlere sımsıkı sarılınız. Bid'atlerden sakının. Çünkü her bid'at dalâlettir"***³ buyurmaktadır. Yine ***"Ebu Musa (r.a)'nın bildirdiğine göre: "Resûlullah (s.a.v) ile beraber akşam namazı kılmiştık. Aramızda: "Burada oturup yatmayı da onunla birlikte kılacak" dedik ve oturduk. Derken yanımıza geldi ve: "Hâlâ burada mısınız?" buyurdular. "Evet!"***

¹ Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Hac 147; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvûd*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Menâsik 56; en-Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinâr, *Sünenu Nesâî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Menâsik 84; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *Sünenu İbn Mâce*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Menâsik 84

² Nisâ, 4/59

³ İbn Mâce, Mukaddime 6

*dedik. "İyi yapmışsınız!" buyurdu ve başını semaya kaldırdı ve şöyle buyurdu: "Yıldızlar semanın emniyetidir. Yıldızlar gitti mi, vaadedilen şey semaya gelir. Ben de Ashabım için bir emniyetim. Ben gittim mi, onlara vaadedilen şey gelecektir. Ashabım da ümmetim için bir emniyettir. Ashabım gitti mi ümmetime vaadedilen şey gelir."*⁴ Hz. Peygamber tarafından bu övgülere mazhar olan Ashâb-ı Kirâm, özellikle Hulefâ-i Râşidîn'in ümmete yol göstermede önemli bir rol üstlendikleri kesindir. Dolayısı ile anlaşmazlığa düştüğümüz bir meselede başvuracağımız diğer mercî ise Hz. Peygamber'in işareti ile Ashâb-ı Kirâm ve Hulefâ-i Râşidîn'dir. Biz de açıklığa kavuşturmamız gereken hususlarda, çizilen bu yol haritasını takip etmekle mükellefiz.

Her dönemin kendisine has birtakım problemleri ve tartışmaları olmuştur. Hilâfet meselesi, hakem olayı, hadislerin tedvîni, âyetlerin sayısı ve Kur'anın mahlûk olup olmadığı bu tür problemlerdendir. Yine günümüze âit olarak, sakızın orucu bozup bozmadığı, Terâvih namazının sübûtu ve rek'at sayısı gibi birçok mesele tartışılır hale gelmiştir. Biz de bu tartışmalı konulardan terâvih namazı ile ilgili hususu ele alarak açıklığa kavuşturmak istedik.

Terâvih namazı ile ilgili meseleyi **"Hadisler Işığında Teravih Namazı"** başlığı altında ele aldık. Üzerinde ihtilaf edilip tartışılan terâvih namazı, hem hadis alanını hem de fıkıh alanını ilgilendirmektedir. Bu bağlamda rivâyet edilen hadisleri, şerhlerine ve güvenilirlik derecesine bakarak, kullanılan kavramlardan maksadın ne olduğunu ele alacağız. Yine terâvih namazı hakkında mezheplerin görüşlerinin ne olduğunu ve hangi uygulamaları esas aldıklarını inceleyeceğiz. Ayrıca terâvih namazı etrafında oluşturulan tartışmalara da yer vererek, terâvih namazının tarih sahnesindeki seyrini açıklamaya çalışacağız. Birçok yönleri ile ele almaya çalıştığımız bu araştırma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

⁴ Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 207

Giriş bölümünde, terâvih konusu aynı zamanda bir kavram olması hasebiyle, terâvih kavramının menşei ve hadislerde geçen “kıyâmu Ramadân” veya “men kâme Ramadân” ifadelerinin ne anlama geldiğinin tahliline çalıştık. Aynı zamanda bu bölümde, konunun amacı, yöntemi ve kaynakları hakkında kısa bilgi verilerek, çalışmanın yol haritasını şekillendirdik.

Birinci Bölümde, çalışma konumuz olan terâvih meselesini hadisler çerçevesinde ele alarak, Hz. Peygamber’in bu namaza yönelik sözlü, fiilî, takrîrî teşvikleri ve bu namaza âit uygulamalar ele alınmıştır. Hz. Peygamber dönemine âit uygulamalardan sonra Hulefâ-i Râşidîn dönemine âit uygulamaları ve yenilikleri tahlil ederek, her bir halifenin özellikle Hz. Ömer döneminin uygulama ve gerekçelerini izah etmeye çalıştık.

İkinci Bölümde ise, terâvih namazı konusunu mezhepler açısından ele alarak mezheplerin yaklaşımlarını ve bu yaklaşımlarının gerekçelerini izah ettik. Aynı zamanda terâvih namazı ile ilgili fikhî hükümleri de inceleme konusu yaparak, mezhebî görüşleri açıkladık.

Üçüncü Bölümde de terâvih namazının tarihî seyrini ele aldık. Aynı bölüm içerisinde terâvih namazı etrafında, günümüzde oluşturulmuş tartışmalar ve problemleri ele alarak gerekli izahatlar yaptık. Araştırmalarını yaptığımız bu çalışmayı bir sonuç ile genel kanaatlerimizi belirterek neticelendirdik.

Bu çalışmalarımız sırasında kaynaklara ulaşmamız açısından yine konunun çerçevesi ve muhteva açısından bize yardımcı olan başta Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN hocama ve çalışma yöntemi açısından fikirlerinden yararlandığım, Doç. Dr. Sami ŞAHİN hocama teşekkürü bir borç addediyorum. Kaynak ve döküman konusunda desteklerini esirgemeyen İSAM Kütüphanesi çalışanlarına hassaten şükranlarımı arz ediyorum. Yine

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde çalışan Cafer KELKİT ağabeyimiz şahsında tüm çalışanlarına teşekkür ediyorum. Çalışmalarımıza gerek gayrete getirme gerekse ifadelendirmelerimizde bilfiil yardımcı olan Yozgat il müftü yardımcımız Nasuf YAYLAGÜL ve muhterem babam Mehmet SALMAN'a şükranlarımı arz ediyorum. İmlâ kuralları ve Türk dili açısından çalışmamıza katkı sağlayan Necdet AYDOĞDU ve A. Muhammed UZUN kardeşlerime teşekkür ediyorum.

İrfan SALMAN

Sivas – 2015

GİRİŞ
ARAŞTIRMANIN AMACI, YÖNTEMİ
VE
KAYNAKLAR

I. ARAŞTIRMANIN AMACI

Son yıllarda Ramazan ayının vazgeçilmez tartışma konusu, terâvih namazı olmuştur. Bu tartışmalar ile zihinlerde birtakım sorular ve şüpheler oluşmuştur. Terâvih namazının bu durumunu tahlil ederek, gerçek durumunu ortaya koymak istedik. Bu nedenle **“Hadisler Işığında Terâvih Namazı”** konulu çalışma ile zikredilen mübhemiyetleri vuzuha kavuşturmayı amaçladık. Böylece Ramazan ayına mahsus olan terâvih namazını, hadisler ve mezhepler açısından ele alarak konuyu işlemeye çalışacağız.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Üzerinde çalıştığımız terâvih konusu, hem kavram hem rivâyetler hem de mezhepler açısından değerlendirilmeye tâbî tutulacağı için, sınıflandırma yolunu tercih etmemiz gerekmektedir. Ramazan ayına mahsus olan terâvih namazı, uygulama şeklinden dolayı özel bir isim hâlini almıştır. Bu yüzden birinci adım olarak terâvih kavramının lügat ve ıstılâhî anlam bakımından ele alınarak konunun dilbilimi ve terâvih kavramının oluşum süreci açısından tahlili yapılmıştır.

İkinci adımda, konu ile ilgili ulaşabildiğimiz tüm hadisler ele alındı. Böylece Hz. Peygamber dönemine ait rivâyetler, Hulefâi Râşidîn dönemine âit rivâyetler ve Ömer b. Abdülaziz dönemine âit haberler ele alınarak, terâvih namazının uygulama süreci ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hadisleri ele alırken kavramların yorumunda şârihlerin o kavrama yüklediği anlamları esas aldık. Çünkü şerhler bizim hadisi anlamamızdaki yol haritamızdır.

Üçüncü aşamada ise araştırmamızın bir ibâdet konusu olması sebebiyle meseleyi fikhî açıdan da ele aldık. Bu sebeple terâvih namazı hakkında mezheplerin görüşlerini ve bu görüşlerin dayandığı hareket noktalarını tahlil ettik. Böylece ameli mezheplerimizin terâvih konusundaki yaklaşımlarını ortaya koymaya çalıştık.

Son aşamada ise terâvih namazı üzerine yapılmış tartışmalar ve tarihsel uygulamalar ele alınarak bunların değerlendirilmesinde farklı görüşler tesbit edilip, tartışılmıştır. Bu tartışmaların en başta geleni terâvih namazı diye bir namazın olup olmamasıdır. Bununla beraber diğer tartışmalı hususlar da dil kuralları ve sahabe'nin uygulamaları çerçevesinde değerlendirilerek sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

III. KAYNAKLAR

Hadisler ve mezhepler çerçevesinde ele aldığımız terâvih konusunu tahlil ederken hangi eserlerden istifade ettiğimizi belirtmek için “Kaynaklar” başlığını kullandık. Kullanılan bütün kaynaklar zaten kaynakçada belirtilmiştir. Yapılan çalışma birden fazla alanı ilgilendirdiği için, kaynak türlerimiz de ona göre çeşitlilik arz etmektedir. Bu çalışmamız için kullanılan kaynakları üç ana başlıkta değerlendirmek mümkündür:

A. Hadislerle İlgili Kaynaklar

Ramazan ayına mahsus olan Terâvih namazının en önemli dayanağını hadis külliyyâtı oluşturduğu için öncelikli mürâcaâtımız bu kaynaklara olmuştur. Bu kaynaklar içerisinde Concordance’a uyumlu olması nedeniyle Şa’bân Kurt’un “Mevsû’atu’s-Sünne el-Kutubu’s-Sitte ve Şurûhuhâ”¹ adlı eserinden yararlanıldı. El-Beyhakî (ö.458/1066)’nin es-Sünenü’l-Kübrâsı², İmâm Mâlik (ö.179/795)’in el-Muvattâ’ı³, Abdurrezzâk (ö.211/827)’in el-Musannef’i, İbn Ebî Şeybe (ö.235/849)’nin el-Musannef’i⁴ ve ulaşabildiğimiz diğer hadis kitaplarından da yararlanılmıştır.

Hadislerde geçen özellikle “**Men Kâme Ramadân**” veya “**Kıyâmu Ramadân**” ifâdelerinden maksadın ne olduğu hususunda başlıca şu şerhlere mürâcaat edilmiştir. İbn Hacer El-Askalânî (ö.852/1448)’nin Fethu-l Bârî’si⁵, el-Aynî (ö.855/1451)’nin Umdetu-l Kârî fî Şerhi Sahîhu’l-Buhârî’si⁶, en-Nevevî (ö.676/1277)’nin Sahihu Müslim bi Şerhi’n-Nevevî’si, es-Suyûtî (ö.911/1505)’nin Tenvîru’l-Havâlik (Şerhu alâ Muvattai Mâlik)’i, el-Kandehlevî (ö.1384/1965)’nin Evcezü’l-Mesâlik ilâ Muvatta-i Mâlik’i⁷ ve kaynakçada görüleceği üzere diğer eserlerden de yararlanılmıştır.

¹ İstanbul, 1992, Çağrı yayınları

² Haydarâbâd, 1346, Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmaniyye

³ Beyrut, 2005, Dâru’l-Kalem

⁴ Beyrut, ty, Dâru’l-Fikr

⁵ Beyrut, 1988, Ahyâu’t-Teran el- Arabî

⁶ Beyrut, 2005, Dâru’l-Fikr

⁷ Beyrut, 1999, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye

B. Fıkıhla İlgili Kaynaklar

Bir ibâdet konusu olan terâvih namazı amelî mezheplerle de ilişkili olması nedeni ile fıkıh eserlerine mürâcaat edilmiştir. Terâvih namazı hakkında mezheplerin görüşlerini tahlil etmek için başlıca şu kaynaklardan yararlandık:

Hanefî fıkıhına âit el-Kâsânî'nin (ö. 587/1191) Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'⁸ isimli eserinden yararlandık. Yine Mâlikî mezhebine âit İbn Abdilberr (ö. 463/1071)'in el-İstizkâr⁹ adlı eseri ve Şâfiî fıkıhına âit er-Remlî (ö. 844/1440)'nin Nihâyetu'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc¹⁰ adlı eseri ile Hanbelî fıkıhına dâir İbn Kudâme'nin (ö. 643/1245) el-Muğnî¹¹ adlı eserinden yararlandık.

Bunların dışında İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328) Mecmû'u Fetâvâ¹² adlı eserinden de yararlandık. Burada ismini zikrettiğimiz eserlerin dışında yararlandığımız diğer fıkıh kaynakları, bibliyografya listesinde zikredilmiştir.

C. Diğer Kaynaklar

İslâmî ilimlerin en temel kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Konumuzun izahâtı için gerekli yerlerinde Kur'ân-ı Kerîm'e mürâcaat edilmiştir. Bunun dışında âyetler için tefsirler ikinci derecede mürâcaat kaynaklarımız olmuştur. Dirâyet tefsiri olan Fahrüddin er-Râzî (ö.606/1209)'nin Tefsîri Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)¹³ ve birçok tefsirden hulâsâ edilerek hazırlanan, âdetâ onların bir özeti mahiyetinde olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö.1361/1942)'in Hak Dini Kur'an Dili¹⁴ tercih edilmiştir.

Terâvih ve ilgili kavramların lügat yönünden tahlili için sözlüklere mürâcaat ettik. Bunun için; İbn Manzur (ö.711/1311)'un Lisânu'l-Arab¹⁵, el-Feyyûmî (ö.770/1368)'nin, el-Mısbâhu'l-Munîr, ¹⁶ Fîruzâbâdî (ö.816/1414)'nin, el-Kâmûsu'l-

⁸ Beyrut, ty, Dâru'l-Kutubu'l İlmiyye

⁹ Beyrut, 1993, Dâru Kuteybe

¹⁰ Beyrut, 1984, Dâru'l-Fikir

¹¹ Riyad, 1997, Dâru Âlemi'l-Kutub

¹² Riyad, 1382, Metâbiu'r-Riyad

¹³ Ankara, 1995, Akçağ Yayınları

¹⁴ İstanbul, ty. Azim Dağıtım

¹⁵ Beyrut, 1990, Dâru Sadır

¹⁶ Lübnan, 1987, Mektebetu Lübnan

Muhît¹⁷, el-Mu’cemu’l-Vasît (hey’et)¹⁸, el-Müncid Fi’l-Lüğa, Levis Ma’lûf¹⁹ ve diğ er sözlüklerden yararlandık. Kavramların ıstılâhî tahlilleri için yukarıda isimlerini zikrettiğ imiz hadis şerhlerinden yararlandık.

¹⁷ Beyrut, 2005, Müessesetu’r-Risâle

¹⁸ İstanbul, ty.  ağrı Yayınları

¹⁹ Tahran, 1383, İntiş ratu İslâm

BİRİNCİ BÖLÜM
HADİSLERE GÖRE TERÂVİH

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

“Hadisler Işığında Terâvih Namazı” adlı çalışmamızın ana konusu Terâvih namazıdır. Sözel anlatımların en önemli dayanağı kavramlardır. Her konu kendisini ifade eden kavram veya kavramlar üzerine inşâ edilmektedir. Bizim konumuz olan terâvih namazı da kendisini ifade eden bir takım kavramlarla ele alınacaktır. Bu çalışmamızın anahtar kavramları; “Tervîha” ve Ramazanı ikâme etmek anlamına gelen “kıyâmu Ramadân” ifâdeleridir. Tervîha kelimesi, terâvih kelimesi ile aynı kökten muştak olup, iç içe kavramlardır. Bu yüzden her ikisini birlikte müteâlâ edeceğiz. Bilindiği gibi Ramazan ayında kılınan namaza verilen isim, terâvih namazıdır. Ramazan ayına mahsus olan ve muşahhas bir isim olan “Terâvih” kelimesinin hangi kelimedenden hareketle ve hangi sebeple kullanılır hale geldiğini de ele alacağız.

Yöntem olarak, “tervîha ve terâvih” kavramlarının sözlük ve ıstılah olarak yüklendikleri anlamları belirteceğiz. Bunun yanısıra hadislerde geçen tervîha ve tervîhât kavramlarını ele alarak, tervîha kelimesinin terâvih kavramına nasıl dönüştüğünü izah edeceğiz. İkinci adım olarak diğer kavramımız olan **“kıyâmu Ramadân”** veya **“men kâme Ramadân”** ifadesinin kullanıldığı hadisleri ele alacağız. Bu hadisler ışığında **“kıyâmu Ramadân”** nın şârihler tarafından hangi manaya hamledildiğini izah edeceğiz. Böylece geceleri kılınan her namaza “teheccüd namazı” denilme yanlışlığının önüne geçmiş olacağız.

Hız. Peygamber’in Ramazan kıyamına teşvik babında geçen hadislerdeki **“men kâme Ramadân”** ifadesinin yüklendiği anlamı izah ettikten sonra, bu ifadenin hangi manalara gelip gelmeyeceğini de tartışarak; bununla neden terâvih namazının kastedildiğini açıklamış olacağız.

I. TERÂVİH KAVRAMI

Harfler kelimenin, kelimeler kelâmın, kelâm ise merâmın anlatılabilmesi için birer araçtır. Aracın özelliklerini bilmeden, tanımadan nasıl kullanılacağı bilinemez. Zîrâ kem âlet ile kemâlât olmaz. Kelimeleri sözlük olarak yüklendikleri anlamlara göre değil; hangi alanda ve hangi bağlamda, nasıl zikredildiklerini dikkate alarak anlamaya çalışmalıyız. Bilindiği gibi bir kavram bir ilim dalında başka

anlamda, başka bir ilim dalında ise daha başka bir anlama gelebilmektedir. Bu yüzden biz de konumuzun anahtar kelimelerinin lügat ve kavram olarak, kök ve türevleri itibâri ile tahlilini yapıp, ne ifade ettiğini izaha çalışacağız. Böylece hadislerde geçen kavramların değerlendirilme ve yorumlanma şeklini ortaya koymuş olacağız.

Konumuz ile ilgili hadislerde geçen anahtar kavramlar: “Tervîha ve Terâvih”, “kıyâmu Ramadân”, “men kâme Ramadân” (Ramazanı ikame etme) kavramlarıdır. Bu kavramlar nasıl ortaya çıktı? Bu kavramlarla ne kastedilmektedir? Bu kavramlar tarihî süreç içerisinde nasıl şekillendi? vb. sorulara cevap aranacaktır. Bununla birlikte yeri geldikçe kelimelerin sarf ilmi açısından kök ve türevlerini belirterek hangi anlamları muhtevî oldukları îzah edilecektir. Şimdi kavramların tahliline geçelim ve ilk olarak “tervîha ve terâvih” kavramlarını birbirleri ile ilişkili olması sebebi ile birlikte ele alalım.

A. Tervîha ve Terâvih

Öncelikle tervîha ve terâvih kelimelerinin etimolojik olarak tahlilini yapmamız gerekmektedir. Bilindiği üzere Arapçada kelimeler bablarına göre ve harfi cerli olarak gelip gelmemelerine göre anlam kazanmaktadırlar. Konumuz olan tervîha ve terâvih kelimeleri de sülâsisi yani aslî harfleri (روح / r-v-h) olan aynı kökten türemiş kelimelerdir. Tervîha, terâvih kelimesinin menşei olduğu için öncelikle tervîha kelimesinin ne olduğunu, ne anlamda kullanıldığını ve bununla birlikte tervîha kelimesinin terâvih kelimesine nasıl dönüştüğünü izah edeceğiz.

Tervîha kelimesinin sülâsîsi (روح / r- v- h) kökünden olup, Tef’îl babından (ravveha / رَوَّحَ) fiilinin mastar binai merresidir. (رَوَّحَ) fiili sözlük olarak: bir yeri havalandırmak, عَلَى (alâ) ile yelpaze sallamak, بِ (bâ) ile insanlara Terâvih kıldırmak, عَنْ (a’n) ile, dinlendirmek manasına gelmektedir.²⁰

Terâvih kelimesi, tervîha kelimesinin çoğuludur. Lisânu’l-Arab ve el-Mu’cemu’l Vasît adlı sözlükte bu kelimenin celse için olan bir isim olduğu belirtilerek, sonradan Ramazan gecelerinde kılınan namazda her dört rek’attan sonra

²⁰ Sarı, Mevlüt; *el-Mevarid*, İstanbul, Bahar Yayınları, 1984, s. 667

oturuş için kullanıldığı ifade edilmektedir.²¹ Yine bu kelime, Ramazan gecelerinde kılınan namazda insanları dinlendirmek için her dört rek’attan sonra oturmaya verilen isim olarak tanımlanmaktadır.²²

Ni’metü’l-İslâm eserinin müellifi Mehmet Zihni Efendi’ye göre: Terâvih, tervîha’nın cem’îsidir. Tervîha: Nefsi rahatlandırmak, terâvih kıldırarak manalarına gelir. Bina-i merre olan terâvih: Ramazan gecelerine mahsus olan terâvih namazının her dört rek’atına ıtlak olunmuştur ki, onu bir tervîha takip etmektedir. Yâni her dört rek’atta bir oturulup istirahat olunmaktadır.²³

Yukarıdaki etimolojik tahlillerde görüldüğü gibi “tervîha ve terâvih” kavramları, kılınan her dört rek’attan sonra ki dinlenmeyi ifade etmektedir. Şimdi de bu kavramların ifade ettiği anlamların rivâyetlerdeki delillerine geçelim.

HÜbeyb b. Ebî Amra’dan rivâyetle: **“Saîd İbn Cübeyr, Ramazan’da altı tervihât namaz kılıyordu. Her iki rek’at arasında selam veriyordu. Her tervîha dört rek’attı ve her iki rek’atta bir selam veriyordu.”**²⁴ Mervezî (ö.275/888) bu rivayetin dipnotunda “HÜbeyb b. Ebî Amra el-Kassab” ın altıncı tabakadan sika (güvenilir) olduğunu belirtmektedir.²⁵ Yine tervîha sayısı ile ilgili olarak bir başka rivâyet de şöyledir: “Zekvan el-Haraşî’den rivayet edildiğine göre O şöyle dedi: **Ben Zürâre b. Evfâ’yı Ramazan ayında altı tervihât namaz kıldırırken gördüm. Ramazanın son onu olduğu zaman her gece yedi tervihât namaz kıldırıldığını gördüm. Ve namazının sonunda onu aralarında oturmaksızın altı rek’at namaz**

²¹ İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu’l-Arab*, “rvh” md., Beyrut, Dâru Sadır 1990, II, 462; İbrahim Mustafa- Ahmet Hasan ez-Ziyâd - Hamid Abdulkadir Muhammed Ali en-Neccâr, *el-Mu’cemu’l-Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul, t.y., s.380; el-Halebî, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim, *Halebi Sağır*, Darut-Taba’ati’l-Âmire, t.y., s. 135.

²² İbn Manzûr, a.g.e. , II, 462; Fîruzâbâdî, Ebû Tâhir Muhammed b. Yâkûb b. Muhammed eş-Şirâzî, *Kâmûsu’l-Muhît*, “rvh” md., Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 2005, s. 221; el-Feyyûmî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâhu’l-Munîr*, “rvh” md., Mektebetu Lübnan, Lübnan, 1987, s. 93; Ma’luf, *el-Muncid fi’l-Luğa*, İntişârâtü İslâm, Tahran, 1383, s. 286; el-Aynî, Bedruddin Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü’l-Kârî fi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Darü’l-Fikr Yayınları, Beyrut, 2005, VIII, 242; Ebû İshâk, Burhaneddîn İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Muflih el-Hanbelî, *el-Mubdi’ Fî Şerhi’l-Mugni’*, Mektebetu’l-İslâmî, Beyrut, h. 1400, II, 17

²³ Zihni, Mehmet, *Nimetü’l-İslâm*, Dersaadet Yayınları, İstanbul 1322, I, 405-407

²⁴ İbn Ebî Şeybe, Ebî Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî, *el-Musannef*, Darü’l-Fikr, 1994, II, 286; el-Mervezî, Muhammed b. Nasr, *Kitâbu Kiyâmu Ramadân*, Dâru’z-Zehabiye, Kâhire, t.y. , s. 54-55

²⁵ el-Mervezî, a.g.e. , s. 54-55

kılıp altıncı rek’atta oturduğunu gördüm.”²⁶

Lügatların vermiş olduğu anlamlara ve yukarıda zikredilen rivayetlere baktığımız zaman “terâvih” kelimesi, tervîhat kelimesinin çoğulu olarak kullanıla gelmiştir. Ramazan gecelerinde kılınan namazların rek’at sayıları da çok olduğu için oturuş sayıları çoğalmış oldu. Bu yüzden tervîhat kelimesinin çoğulu olan “tervîhâtun” veya “terâvih” kelimesi kullanılır olmuştur. Rivayetlerde belirtilen altı ve yedi tervîha sayısı da terâvih kelimesinin kullanımının doğru ve isabetli olduğunu göstermektedir. Tervîhanın her iki rek’atta bir selam verilmek sûreti ile her dört rek’attan sonra yapılan bir oturuş olduğunu, zikredilen rivayetlerden görmüş olduk.

B. Ramazanı İkâme Etmek

Hadislerdeki “**men kâme Ramadân**” ve “**kıyâmu Ramadân**” ifadelerinde kastedilen namazın, Ramazan ayında kıldığımız terâvih namazı olup olmadığını anlamak için, bu iki ifadeye yüklenilen anlamı açıklamaya çalışacağız. Bu husus ile ilgili rivâyetler şöyledir:

Ebû Hureyre (ö.58/678)’den rivayet edildiğine göre: Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: **“Kim inanarak ve sevabını yalnızca Allah’tan umarak kıyâmu Ramazanı (Terâvih namazını) ikâme ederse geçmiş günahları affolunur.”²⁷**

Yine başka bir rivâyette şöyle denilmektedir: Yahya Malik’ten, O da İbn Şihab’tan, O da Humeyd’dan, O da Ebû Hureyre’den şöyle rivâyet etti: Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: **“Kim inanarak ve sevabını yalnızca Allah’tan umarak kıyâmu Ramazanı (terâvih namazını) ikâme ederse geçmiş günahları affolunur.** Başka bir lafız da şöyledir. Rasûlullah (s.a.v) azimetle emretmeksizin Ramazan kıyamına teşvik ederdi. Ve şöyle derdi: **“Kim inanarak ve sevabını yalnızca Allah’tan umarak Ramazan kıyamını ikâme ederse geçmiş günahları affolunur.”²⁸**

²⁶ el-Mervezî, *Kitâbu Kıyâmu Ramadân*, s. 56

²⁷ *Buhârî*, İmân, 37, Salatu’t-Terâvih 1, 2; *Müslim*, Salâtu’l-Musâfirîn 173; *İbn Mâce*, Kıyâmu Şehri Ramazan 173; en-Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekeriyya Yahya, *Sahihu Müslim bi Şerhi’n-Nevevî*, Mektebetu’l-Musennâ, Beyrut, 1929, VI, 39-40

²⁸ *Buhârî*, Salâtu’t-Terâvih 1, İmân 25; *Müslim*, Salâtu’l-Musâfirîn 174; *Ebû Dâvûd*, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; *Tirmizî*, Savm 83; *Nesâî*, Kıyâmu’l-Leyl 3, Sıyâm 39, 40; *İbn Mâce*, İkâmetu’s-Salât 173,

Mervezî (ö.275/888)'nin bildirdiğine göre: Bu hadis değişik varyantları ile farklı yollardan bize kadar ulaşmıştır. Mervezî bu hadisin senedinin sahih olduğunu belirterek Ebû Hureyre'ye ait hadisin geliş yollarını şu şekilde ele almıştır.²⁹

a) Humeyd b. Abdurrahman b. Avf

b) Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf: ki bundan da dört kişi rivayette bulunmuştur.

1- İbn Şihâb an Ebî Seleme. (Men sâme ramadane îmânen ve ihtisâben ğufira lehu ma tekaddeme min zembihî, ve men kame leylete-l Kadri ğufira lehu ma tekaddeme min zembihî)

2- Yahyâ İbn Ebî Kesîr an Ebî Seleme. (Men sâme ramadane îmânen ve ihtisâben ğufira lehu ma tekaddeme min zembihî, ve men kame leylete-l Kadri ...)

3- Muhammed İbn Amr İbn Alkame an Ebî seleme. (Men same ramadane îmânen ve ihtisâben ...)

4- Yahyâ İbn Saîd el-Ensârî an Ebî Seleme. (Men Sâme ramadane ...)

c) Abdurrahmân İbn Hürmüz el-A'rac. (men yegum leyletel-Kadri îmânen ve ihtisâben ğufira lehu ...) ³⁰

Yukarıda tercümesini vermiş olduğumuz hadisin metninin; Buharî, Müslim, Ebû Davud ve diğer birçok hadis kitaplarında hep (men kâme Ramadân) şeklinde geçmektedir. Ebû Seleme'den gelen rivâyetlerde her iki türde de zikredilmektedir. Bu farklılıkların ana muhtevayı bozmamasıyla beraber üç farklı noktaya dikkat çektiğini görmekteyiz. Bunlardan birincisi; Kıyâmu Ramadân, ikincisi; Ramazan orucu, üçüncüsü ise Kadir gecesini namazına vurgudur. Bu farklılıklara ve sıhhatine yönelik bir eleştiri söz konusu değil. Ancak burada zikredilen “kıyamu Ramadân” ile kastedilen nedir? Bu namaz münferiden mi yoksa cemaatle mi? kılınacaktır.

Nevevî (ö.676/1277) Sahihi Müslimin şerhinde şöyle diyor: “Hadisin metninde geçen **“men kâme ramadân”** sözünden murat **“Salâtu't-Terâvih”** yani Terâvih namazıdır. Ramazanın kıyâmı ancak namazla olur.” Yine bu görüşü el-Bâcî (ö.476/1084), el-Kirmânî (ö.786/1384), **“kıyâmı Ramadân”** ile Terâvih namazının

Sıyâm 2, 39; *el-Muvatta*, Ramadan 2

²⁹ el-Mervezî, Muhammed b. Nasr, *Kitâbu Kıyâmı Ramadân*, s. 28-29

³⁰ el-Mervezî, *a.g.e.*, s. 28-30

kastedildiğini söylemektedirler.³¹ Âlimler “**Kıyamı Ramadân**” ile kastedilenin Terâvih namazı olduğunda ittifak ettiler. Ancak bu namazın evde münferiden kılınmasının mı, yoksa cemaat ile mescidde kılınmasının mı daha faziletli olduğu hususunda ihtilaf ettiler. Bu hususta da ashabın çoğunluğu, Ebû Hanîfe (ö.150/767), Şafi’î (ö.204/820), Ahmed İbn Hanbel (ö.241/855) ve bazı Malikîler Terâvih’in cemaatle kılınmasının daha faziletli olduğunu belirttiler.”³²

Konu ile ilgili delil olabilecek diğer bir hadis-i şerif ise şudur. “Vekî’, Ali’den, o’da Nadr b. Şeybân’dan³³ bize haber verdi. Dedi ki: Ebû Seleme b. Abdurrahmân b. Avf’a sordum. Babasından bahsetti ve Rasulullah (s.a.v)’in şöyle söylediğini bildirdi. **“Allah (c.c) size Ramazân orucunu farz kıldı. Ben de onun kıyamını size sünnet kıldım. Kim inanarak ve sevabını Allah’tan umarak oruç tutar ve namazını kılsa anasından doğduğu gün gibi günahlarından arınır.”**³⁴ Yine bu hadisi destekleyen bir başka rivayette şöyledir; **“Ömer b. Abdulazîz (r.a) fitır gününde hitabetti. Allah’a hamd ve O’na senadan sonra şöyle dedi: Şüphesiz ki bu, Allah’ın oruç tutmayı farz kıldığı, Rasulullah (s.a.v)’ın da kıyâmını sünnet kıldığı bir aydır. Rabbimize hamdolsun (bu ay) geçti. Bu aydaki sadakalarınızı veriniz.”**³⁵ Bu iki rivâyette de “**Ramazanın kıyâmı**” lafzı ile kastedilecek anlam ancak Ramazana mahsus olan namaz, yani Terâvih namazı olmalıdır. Bu bahiste zikrettiğimiz tüm rivâyetler, Ramazan namazından maksadın Terâvih namazı olduğuna işaret etmektedir.

Buraya kadar Ebû Hureyre’den çok farklı varyantlarla gelen hadisleri ve Abdurrahman İbn A’vf yoluyla nakledilen hadisi ve bunu destekleyen rivayetleri zikrettik. Bu rivâyetlerdeki ifadeler ve yukarıda bahsi geçen en-Nevevî (ö.676/1277), el-Kirmânî (ö.786/1384), ve el-Bâcî (ö.476/1084), gibi Âlimlerin yorumu, “kıyâmu

³¹ İbn Hacer, *Fethu-l Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, IV, 202; el-Kandehlevî, Muhammed b. Yahya, *Evcezü’l-Mesâlik ilâ Muvattai İmam Mâlik*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1999, II, 372; el-Aynî Ebu Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetu-l Kârî fi Şerhi Sahîhu-l Buhârî*, Dâru-l Fikr, Beyrut, 2005, VIII, 242

³² en-Nevevî, *Sahihu Müslim bi Şerhin Nevevî*, VI, 39

³³ el-Mervezî, *Kitâbu Kıyâmu Ramadân*, s. 30-31. Mervezî belirtilen sayfanın 3 nolu dipnotunda; bu hadis hakkında Nadr İbn Şeybân’ın isnat ve metinde Ebî Şeybân’ın ashabına muhalefeti sebebiyle illetli olduğunu belirtmiştir. Nesâînin de bu hadisin akabinde “bunun hatalı olduğunu Ebû Seleme’nin Ebû Hureyre’den rivayet ettiğinin daha doğrudur.” diyerek görüşünü belirttiğini dipnotuna eklemiştir.

³⁴ *Buhârî*, İmân, 37, *Salatu’t-Terâvih* 1, 2; *Müslim*, *Salâtu’l-Musâfirîn* 173; *İbn Mâce*, *Kıyâmu Şehri Ramadân* 173; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 287; el-Mervezî, Muhammed b. Nasr, *a.g.e.*, s. 30-31

³⁵ el-Mervezî, *a.g.e.*, s.33

Ramadân”nın “terâvih Namazı” olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Ramazan ayının gündüzünün ihyası oruç ile gecesinin ihyası ise ancak namaz ile mümkündür.

Yukarıda “tervîha ve terâvih” konusunda, “**terâvih**” kavramını ele alırken namazın uzunluğu sebebiyle dinlenme ihtiyacından dolayı istirahat etmek için her iki selamdan sonra “tervîha” yapıldığını belirttik. Tervîhanın çokluğu sebebi ile de rivâyetlerde zikredildiği üzere “tervîhât” veya “terâvih” kelimesinin dilbilimi açısından kullanıldığını da izah ettik. Şimdi bu “terâvih” kavramının nasıl Ramazan namazı için kullanılır olduğuna bakacağız. Ebû Hureyre yoluyla gelen hadislerde geçtiği üzere; “**men kâme Ramadân**” ve “**kıyâmu Ramadân**” ifadelerinin ne anlama geldiği hususunda şârihlerin görüşleri açıkça ortadadır. Ancak bu rivâyetlerin bir başka açıdan yorumunu yaptığımızda hangi durumlar ortaya çıkmaktadır, onlara bakalım.

Konumuzun ana kavramlarını oluşturan “**kıyâmu Ramadân**” ve “**Men kâme Ramadân**” ifadelerini Ebû Hureyre yoluyla gelen nakillerden birini ele alarak inceleyelim.

Rasûlullah (s.a.v) azimetle emretmeksizin Ramazan kıyâmına teşvik ederdi. Ve şöyle derdi: “**Kim inanarak ve sevabını yalnızca Allah’tan umarak Ramazan kıyamını (terâvih namazını) ikâme ederse geçmiş günahları affolunur.**”³⁶ Bu ve benzeri rivâyetler yukarıda zikredildi. Biz burada hatırlamak için bir rivâyeti ele alıyoruz.

Bu metinlerde geçen “**kıyâmu Ramadân**” ve “**men kâme Ramadân**” kavramlarıyla namazın dışında bir şeyin kastedilmiş olması mümkün değildir. “**kıyâm**” ve “**Ramadân**” kelimelerinin birbiri ile izafetli veya cümle yapısı itibari ile ilişkili olması, “**Ramadân namazı**” gibi bir özel ifadeyi gerekli kılmıştır. Şu halde “**kıyâmu Ramadân**” ile oruç kastedilmiştir, denilemez. Çünkü “**Ramazanın Kıyâmı**” orucun farz olduğunu ifade etmiyor. Zira orucun farziyeti ayet ile sabittir. Yine bu ifade ile oruç ibadetinin herhangi bir özelliği de izah edilmiyor. Yine “**Ramazanın kıyâmı**” ifadesi, oruç olamaz. Çünkü: ‘Ayakta durmak’ manasındaki

³⁶ Ebû Dâvûd, Şehru Ramadan 1; Müslim, Salâtu’l-Musâfirîn 174; en-Nevevî, *Sahihu Müslim bi Şerhi’n- Nevevî*, VI, 39

bu iş namazın kıyam, kıraat ve rûkû' hallerinin yani büyük kısmının gerçekleşme mahalli ve zamanı olduğundan **“kıyâmu Ramadân”** ismi seçilmiş olmalıdır. Şayet kıyâm, “Gerçekleştirmek” manasını ifâde edecek olsaydı, ifadede **“ekâme – ikâme”** veya **“kâme bi Ramadâne”** lafızlarını kullanarak, içinde namazların da bulunacağı umum vazifeler anlatılmış olabilirdi. Fakat ifade öyle değil. Üstelik **“azîmetle emretmeksizin”** ifâdesi oruç ve diğer farz ibâdetlerin kastedilmediğinin açık delilidir. Zîrâ bunlar, emredilmiş olan azîmet; yani farzlık veya vaciplik ihtivâ eden amellerdir. Ancak burada **“azîmetle emretmeksizin”** ifadesi farz ve vaciplerin dışındaki bir husus kastedilmiş olmalıdır. Bu sebeble meseleyi hangi açıdan ele alırsak alalım, **“Ramazanın kıyâmı”** ile kastedilen şeyin terâvih namazı olduğu en isabetli yorum olacaktır.

“Ramazanın kıyâmı” ile teheccüt namazı kastedilmiş olunabilir mi? Nafîle olarak kılınan namazlar için kendilerine has isimler kullanılmıştır. Burada kullanılan ifade ise **“kıyâmu Ramadân”** ifadesidir. Yukarıda izah edildiği üzere bu, Ramazan ayına mahsus bir ibadettir. Bir diğer delil ise yukarıda belirttiğimiz rivayetlerin şu bölümleridir. **“Allah (c.c)’u size Ramazan orucunu farz kıldı. Ben de onun kıyâmını size sünnet kıldım.”**³⁷ Burada **“Ramazan kıyâmı”**nın sünnet kılınmış olması Ramazan ayına yönelik özel bir ibadetten bahsedildiğinin delilidir. Bu ibadetin adı zamanla **“terâvih”** şeklinde kullanılır olmuştur.

“Terâvih” kavramının dilbilimsel olarak dönüşümünü izah etmiştik. Bununla birlikte yukarıda açıkladığımız **“kıyâmu Ramadân”** ile kastedilen mananın da **“terâvih”** olduğunu ortaya koyduk. Bu açıklamalar sonunda Ramazan ayında gece kılınan namaza **“terâvih”** denilme sebebi: bu namazın pek uzun bir namaz ve rek’at sayılarının fazla olmasıdır. Bu namazı eda eden müslümanlar, her bir dört rek’attan sonra oturup dinleniyorlardı. Sonra tekrar kalkıp aynı namaza devam ediyorlardı. Bu yüzden **“Ramazan kıyâmı”** na **“terâvih”** namazı denildi.

Hadislere mana verirken metinlerde geçen **“kıyâmu Ramadân”** ve **“men kâme Ramadân”** ifadelerine “terâvih namazı” manasını vermeden tercüme ettik. Bunun nedeni metinlerde geçen bu kavramların “terâvih namazı” manasına

³⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 287

yorumlandığının henüz ortaya konulmamış olmasındandır. Bundan sonraki tercümelerde “kıyâmu Ramadân” ve “men kâme Ramadân” ifadelerine “terâvih namazı” manasını vererek tercüme edeceğiz.

II. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE TERÂVİH

Hiz. Peygamber'in Mekke'den Medîne'ye hicretinden on sekiz ay sonra yani (2/624) yılının Şaban ayında orucun farz kılınması ile başlayan terâvih namazı (kıyâmu'l-leyl / kıyâmu Ramadân), Ramazan ayında kılınmaya başlanmıştır. Hiz. Peygamber ve Sahabe-i Kirâm oruç günlerinde geceleri namaz kılıyorlardı. Bedir savaşı ve Mekke'nin fethi gibi hâdiseler, Ramazan ayında gerçekleştiği için Müslümanlar fırsat buldukça seferde oruç tutuyor ve bunun yanında gece namazlarını bireysel olarak kılıyorlardı. Eğer oruç günlerinde Medîne'de bulunurlarsa namazlarını mescitte eda ediyorlardı.

Hiz. Peygamber, terâvih namazını ashabına birkaç gece kıldırarak, ancak ümmetine farz kılınması korkusundan dolayı bu namazın evlerde kılınmasını istemiştir.³⁸ Buna rağmen ashabından bu namazı cemâat halinde mescitte kılanlar olmuştur. “Rasûlullah (s.a.v) Ramazan ayında bir gece (mescide) çıktı. **İnsanları mescidin bir köşesinde namaz kılarken gördü.** Ve “Bunlar ne yapıyorlar? diye sordu. Orada bulunan bir kimse; “Yâ Resûlellah, onlar (ezberinde) Kur'an olmayan insanlardır. Ve Übey b. Kâ'b onlara namaz kıldırıyor” diye cevap verdi. **Rasûlullah (s.a.v) de “Ne güzel yapıyorlar, doğru yapıyorlar”** buyurdu. Ve onların bu halini kerih görmeyip hoş karşıladı.”³⁹ Bu hâdiseler ile görüyoruz ki; Hiz. Peygamber zamanında bu namaz, hem münferiden hem de cemâat olarak kılınmıştır. Ancak bu namazın kaç rek'at kılınması gerektiği hususunda Hiz. Peygamber tarafından bir açıklama yapılmadığı için, bu husus kapalı kalmıştır.

Biz bu genel başlık altında Hiz. Peygamber, Ramazan ayına mahsus olan bu namaz hakkındaki uygulamalarını, buna yönelik teşviklerini ele alacağız. Bu konuyu daha ayrıntılı olarak ortaya koymak üzere, diğer başlıklarımıza geçiyoruz.

³⁸ *Buhârî*, Tehccüd 5; *Müslim*, Müsâfirin 177, 178 *Ebü Dâvud*, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; *Nesâî*, Kıyâmu'l-Leyl 4; *el-Muvatta*, Ramadân 1

³⁹ *Ebü Dâvud*, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak b. Yesâr, *Sahihu İbn Huzeyme*, Mektebetu'l İslâmiyye, Beyrut, 1992, III, 339, Had. No: 2208; en-Nîmevî, Muhammed b. Ali, *Âsâru's-Sünen*, Mektebetu İmdâdiyye, Pakistan, ty, s. 247; et-Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osman, *İ'lâu's-Sünen*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, V, 74

A. Hz. Peygamber'in Ramazan'ı İkâme Etmeye Yönelik Teşvikleri

Hz. Peygamber, şahsi hayatında dinin emirlerini en zirvede yaşamaya çalışırdı. O, gündüz ibâdetinin yanında, gece ibâdetine de düşkündü. Öyle ki gece ayakları şişinceye kadar namaz kılardı.⁴⁰ Zîrâ gece namazı en fazîletli namazdır. “Ebû Hureyre (r.a)’den rivâyet edildiğine göre bu hususta Hz. Peygamber’e farz namazdan sonra hangi namazın ve Ramazan ayı orucundan sonra hangi orucun efdal olduğu soruldu. O’da şöyle cevap verdi: **“Farz namazdan sonra en fazîletli namaz, gece yarısı kılınan namazdır.** Ramazan ayından sonra en fazîletli oruç, Allah’ın ayı olan Muharrem orucudur.”⁴¹ Yine bu bağlamda rivâyet olunur ki: “Dâvud (a.s), yâ Rabbi hangi vakitte senin için namaz kılayım? Allah (c.c) buyurdu: Gecenin evvelinde ve sonunda namaz kılma. Fakat (cevfu’l-leyl) gecenin ortasında namaz kıl. Tâ ki sen benimle ben de seninle baş başa kalayım.”⁴² Hz. Peygamber de gece namazlarına teşvik ederdi. Fakat zorlaştırmaz, aksine kolaylaştırırdı. Her konuda ümmetinin uygulayabileceği ölçüde dinin emirlerini tavsiye eder, “Hz. Âişe’nin ifâdesi ile O, iki şey arasında muhayyer bırakıldığında, ümmeti için kolay olanını tercih ederdi.”⁴³ Hz. Peygamber, ümmetinin güç yetirebileceği hususlarda, bazı nâfile namazlarına teşvik etmiştir. Teheccüd ve terâvih namazları da bunlardandır.

Allah Rasûlü (s.a.v), sözlü teşvikin yanında fiilî teşvîkini de yapmıştır. Bizzat kendisi ashabı ile birlikte birkaç gece terâvih namazını cemâat halinde kılmıştır. Şimdi Hz. Peygamber’in diğer hallerle terâvih namazına nasıl teşvikte bulunduğunu ele alalım.

1. Kavli Olarak Teşvîki

Terâvih namazının sünnet olup olmamasına yönelik anlayışlara birçok açıdan cevap verilebilir. Konunun daha kolay izah edilebilmesini ve anlaşılabilirliğini sağlamak için sınıflandırmaya tabi tuttuk. Bu çerçevede konuya ışık tutacak sözlü teşvikleri öncelikli olarak ele alıyoruz. Hz. Peygamber’in Terâvih namazına teşvik

⁴⁰ *Buhârî*, Teheccüd 6; *Müslim*, münâfikûn 81; *Nesâî*, Kıyâmu’l-Leyl 17; *Tirmîzî*, Salât 187

⁴¹ *Müslim*, Sıyâm 203; *Ebû Dâvud*, Sıyâm 8; *Tirmîzî*, Salât 324; *Nesâî*, Kıyâmu’l-Leyl 6; *İbn Mâce*, Sıyâm 43

⁴² Ebû İshâk, Burhaneddîn İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Muflih el-Hanbelî, *el-Mubdi’ Fî Şerhi’l-Mugni’*, II, 20

⁴³ *Buhârî*, Teheccüd 6.

eden sözleri genel olarak **“Ramazan Kıyâmına Teşvik”** başlıkları altında zikredilmektedir. Terâvih namazının sünnet olmasına yönelik birinci delil Peygamberimizin bu namaza teşvik eden sözleridir. Burada bu teşvik ile ilgili üç hadisi zikretmek sureti ile konuyu izah edeceğiz.

a) Yahya Malikten, o da İbn Şihab’dan, o da Humeyd b. Abdurrahman’dan o da Ebû Hureyre (r.a)’den rivayet ederek Hz. Peygamber’in şöyle dediğini bildirdi. **“Kim inanarak ve sevabını yalnızca Allah’tan umarak Ramazan kıyâmını (terâvih namazını) ikâme ederse geçmiş günahları affolunur.”**⁴⁴

Hadisin sıhhati hakkında sahih olduğu bilgisini daha önce belirttik. Bu hadiste Peygamberimizin, Ramazan namazını kılan kimse için geçmiş günahların bağışlanacağına dâir müjdesi, hiçbir yoruma mahal bırakmaksızın açık ve net bir şekilde belirtilmiştir. Bu teşvikin oruç ibadetin için olduğunu veya farz bir namaza yönelik olduğunu söylemek mümkün değildir. Teşvik, nâfile bir ibâdet olan Terâvih namazına yöneliktir. Bu hususla ilgili diğer bir rivayet de şöyledir.

b) Abd b. Humeyd Abdurrezzak’dan O, Ma’mer’den O da Zühriden, O da Ebû Seleme’den, O da Ebû Hureyre’den rivayetle şöyle dedi. **“Rasûlullah (s.a.v) azimetle emretmeksizin Ramazan kıyamına teşvik ederdi. Ve şöyle derdi: “Kim inanarak ve sevabını yalnızca Allah’tan umarak Ramazan kıyamını (terâvih namazını) ikâme ederse geçmiş günahları affolunur. Rasûlullah (s.a.v) iş bu hal üzere iken vefat etti. Sonra bu durum Ebû Bekir’in hilafeti zamanında ve Ömer’in hilafetinin ilk zamanlarında böyle devam etti.”**⁴⁵

Bir önceki hadisi destekleyen mahiyette olan bu rivayete baktığımızda da yine Peygamberimizin Terâvih namazının kılınmasına yönelik teşvikini görmekteyiz. Bu rivayette teşvik, **(Yurağgibu)** ifâdesi bizzat zikredilerek yapılmıştır. Aynı şekilde Hz. Peygamber’in **“azimetle emretmeksizin”** kaydı, Terâvih namazına teşvik ettiğine işaret etmektedir.

c) Ebû Seleme b. Abdurrahmân b. A’vf, Babasından rivâyet etmiştir ki Rasûlullah (s.a.v)’in şöyle söylediğini bildirdi. **“Allah (c.c) size Ramazan orucunu**

⁴⁴ *Buhârî*, İmân 37, Salatu’t-Terâvih 156; *Müslim*, Salâtu’l-Musâfirîn 173; *İbn Mâce*, Kıyâmu Şehri Ramadân 173

⁴⁵ *Müslim*, Salâtu’l-Musâfirîn 174; *Ebû Dâvûd*, Şehru Ramadân 6

farz kıldı. Ben de onun kıyâmını size sünnet kıldım. Kim inanarak ve sevabını Allah’tan umarak oruç tutar ve namazını kılarsa anasından doğduğu gün gibi günahlarından arınır”⁴⁶

Bu rivayete bakıldığı zaman Terâvih namazının sünnet mi, değil mi? sorusunun cevabını bizzat görebilmekteyiz. Burada dikkat edilirse Hz. Peygamber, Ramazan orucunu Allah’ın farz kıldığını belirtip o mesele hakkında başka bir söz söylemiyor. Çünkü farz sabittir ve değişmez. Yapılması ise tercihe bağlı olmayıp, zorunludur. Terâvihe gelince ona teşvik ederek bu namazı sünnet kıldığını belirtmektedir.

Bu rivayetlerin her üçünde de **“Kim inanarak ve sevabını yalnızca Allah’tan umarak Ramazan kıyâmını (terâvih namazını) kılarsa”** diyerek, bir diğerinde buna ilaveten **“azimetle emretmeksizin Ramazan kıyamına teşvik ederdi.”** şeklindeki ifadeler ile Peygamber Efendimizin Terâvih namazına teşviki açıkça görülmektedir. Bu rivayetlerin sahih olduğunu da daha önce belirttik. Yine bu konu ile ilgili olarak (c) bölümünde verdiğimiz rivayetteki **“Ben de onun kıyamını size sünnet kıldım.”** ifadesi konuyu desteklemektedir. Burada Peygamberimiz bizzat **“senentü”** diyerek duruma açık kapı bırakmadan netlik kazandırmıştır. Dolayısı ile Peygamberimiz (s.a.v)’in Terâvih namazına kavli olarak teşvikte bulunduğunu söyleyebiliriz.

2. Fiilî Olarak Teşvîki

Terâvih namazına fiilî teşvikine dâir deliller ise Hz. Peygamber’in bu namaz hakkındaki kendi uygulamalarıdır. Bir amelin sünnet olmasına yönelik en güçlü delil, bu ibadetin veya amelin bizzat Peygamberimiz tarafından yapılmış olmasıdır. Terâvih namazının bizzat Peygamberimiz tarafından kılındığını hatta kıldırıldığını gösteren rivayetler vardır. Bunlardan birkaçını zikrederim:

a) Vehb b. Bakıyye⁴⁷ > Halid b. Abdullah⁴⁸ > Davud b. Ebi Hind⁴⁹ > Velid

⁴⁶ *İbn Mâce*, Kıyâmu Şehri Ramadân 173; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 287

⁴⁷ el-Mervezî, *Kitâbu Kıyâmu Ramadân*, s. 36; Bkz. el-Mervezî aynı sayfanın 1 numaralı dipnotunda, bu râvî hakkında şöyle demektedir: Vehb b. Bakıyye b. Osman el-Vâsîfî, onuncu tabakadan olup sika bir râvîdir.

⁴⁸ el-Mervezî, *a.g.e.*, s. 36; el-Mervezî bu ravinin tam ismini şöyle belirtmektedir: Halid b. Abdullah b. Abdurrahman b. Yezid et-Tahhan el-Vasîfî. Bu râvînin de sekizinci tabakadan sika olduğunu belirtmektedir.

⁴⁹ el-Mervezî, *a.g.e.*, s. 37; el-Mervezî bu râvînin “Dâvûd b. Ebî Hind el-Kuşeyrî” olup beşinci

b. Abdurrahman⁵⁰> Cübeyr b. Nufeyr el-Hadrami⁵¹> Ebû Zerril Ğıfârî⁵², den. O şöyle dedi: **“Biz Rasûlullah (s.a.v) ile beraber Ramazan ayında oruç tuttuk. Rasûlullah (s.a.v) aydan son yedi gece kalıncaya kadar bize namaz kıldırmadı. Son yedinci (yani yirmi üçüncü) gece, gecenin üçte biri geçinceye kadar bize namaz kıldırdı. Sonra beşinci (yani aydan yirmi beşinci) gece kalıncaya kadar bize namaz kıldırmadı. Ayın yirmi beşinci gecesinde gecenin yarısına kadar bize namaz kıldırdı. Ben dedim ki: Yâ Rasûlullah (s.a.v) bu gecenin kalan kısmında da bize nafile kıldırırsaydın. Rasûlullah (s.a.v) dedi ki: Kim imamla beraber imam ayrılınca kadar namaz kılsa o kimse için gecenin kıyamı yazılır. Sonra ayın üçüncü (yani yirmi yedinci gece) kalıncaya kadar bize namaz kıldırmadı. Rasûlullah (s.a.v) ayın yirmi yedinci gecesini olunca âilesini topladı ve insanlar toplandı. Ve bize öyle namaz kıldırdı ki felahı kaçırmaktan korktuk. Felah nedir? diye sordum. O da sahurdu dedi. Sonra ayın sonuna kadar bir daha namaz kıldırmadı.”**⁵³

Ebû Zerri'l- Ğıfârî (ö.32/652) den nakledilen bu hadisin sahih olduğuna “Hadisun Sahihun” ve “Hasenun Sahihun” ifadeleri ile işaret edilmiştir.⁵⁴ Hadisin senedinde geçen râvîlerin hangi tabakadan olduklarına ve sika olup olmadıklarına dair bilgiler, ilgili dipnotlarında verilmiştir. Zikri geçen bu râvîlerin her birinin sika olması da hadisin sahih olduğunu göstermektedir.

Ramazan ayında yaşanan bu hâdise terâvih namazının Peygamberimiz tarafından kıldırıldığını göstermektedir. Rivâyetten açıkça anlaşılan şudur: Hz.

tabakadan sika bir râvî olduğunu belirtmektedir.

⁵⁰ el-Mervezî, *a.g.e.*, s. 37. el-Mervezî bu râvînin “el-Velid b. Abdurrahman el-Curşuyyi” olup dördüncü tabakadan sika bir râvî olduğunu belirtmektedir.

⁵¹ el-Mervezî, *a.g.e.*, s. 37; el-Mervezî bu râvînin “Cübeyr b. Nufeyr b. Malik b. Amir el-Hadrami el-Hımsi” olduğunu ve ikinci tabakadan sika bir râvî olduğunu belirtmektedir.

⁵² el-Mervezî, *a.g.e.*, s. 37; el-Mervezî bu râvînin meşhur sahabî olup asıl isminin “Cund b. Cunâde” olduğunu belirtmektedir.

⁵³ *Ebû Dâvûd*, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; *Tirmîzî*, Savm 81, en-Nesâî, Sehv 103, Kıyâmu'l-Leyl 4; *İbn Mace*, İkâmetu's-Salâh 173; *Dârimî*, Savm 54

⁵⁴ et-Tirmîzî, Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenü Tirmîzî*, thk. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî, Mektebetu'l-Meârif, Riyad, t.y, s. 197. Not: Elbânî, bu hadisin metninden sonra hadisin hasen - sahih olduğunu belirtmektedir. Hadisin açıklamasında ise Terâvih namazının Medîne halkının uygulamasına göre vitir dâhil kırk bir rek'at, ilim ehlinin çoğunluğunun ise Hz. Ömer, Ali ve diğer ashâba göre de yirmi rek'at olarak tercih ettiğini belirtmektedir. ; Es-Sicistânî, Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'âb el-Ezdî, *Süneni Ebû Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-Arnâvud, Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, Beyrut, 2009, II, 526. Şu'ayb el-Arnâvud bu sahifenin 1 numaralı dipnotunda hadisin sahih olduğunu belirtmektedir. ; el-Mervezî, *Kitâbu Kıyâmu Ramadân*, s. 37, et-Tehanevî, *İ'lâu's-Sünen*, V, 73

Peygamber terâvih namazının ilkinin Ramazanın yirmi üçüncü gecesini; gecenin üçte biri geçinceye kadar, ikincisini Ramazanın yirmi beşinci gecesini; gecenin yarısına kadar, üçüncüsünü ise Ramazanın yirmi yedinci gecesini; sahura kadar kıldırmıştır. Ve yine Peygamberimizin uygulamasının üç gece gerçekleştiğini öğrenmiş bulunuyoruz.

b) Bize Übeydullah b. Sa'd⁵⁵> Amcam⁵⁶> babam⁵⁷> İbn İshâk⁵⁸'tan haber verdi. Bana Muhammed b. İbrahim b. el-Haris et-Teymiy⁵⁹ (o da) Ebî Seleme den Hz. Âişe'nin şöyle söylediğini rivayet etti: **“İnsanlar Rasûlullah (s.a.v)’ın mescidinde Ramazan ayında geceleyin gruplar halinde namaz kılıyorlardı. Ezberinde Kur’an olan kişi ile beraber beş, altı -daha az veya daha fazla- kişi bulunuyordu. Ve onunla namaz kılıyorlardı. Hz. Âişe şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v) böyle bir gecede bana hücremin kapısına bir hasır edinmemi emretti. Ben de emrettiği gibi yaptım. Rasûlullah (s.a.v) son yatsı namazını kıldıktan sonra (hücrelerinden) çıktı. Mescitte bulunanlar onun yanında toplandı. Rasûlullah (s.a.v) onlara uzun bir gece namaz kıldırdı. Sonra ayrıldı ve odasına girdi. Ben de hasırı bulunduğu hal üzere bıraktım. İnsanlar sabahlayınca Rasûlullah (s.a.v)’in o gecede mescitte bulunanlara kıldırdığı namazı anlattılar. Ertesi gece mescit insanlarla doldu. Rasûlullah (s.a.v) onlara son yatsı namazını kıldırdı. Sonra evine girdi. İnsanlar (orada) kaldı. Rasûlullah (s.a.v) bana: İnsanların durumu nedir? Diye sordu. Ben de ona dedim ki: İnsanlar dün gece mescitte bulunan kimselere kıldırdığın namazı işittiler. Bu yüzden kendilerine namaz kıldırman için toplandılar. Rasûlullah (s.a.v) bana şöyle dedi: Yâ Âişe hasırını kaldır. Ben de dediğini yaptım. Rasûlullah (s.a.v) uyumaksızın geceledi. Ve insanlar, Rasûlullah (s.a.v) sabahleyin yanlarına çıkıncaya kadar bulundukları**

⁵⁵el-Mervezî, *Kitâbu Kıyâmi Ramadân*, s. 34, el-Mervezî, aynı sayfanın 1 numaralı dipnotunda bu râvînin, “Übeydullah b. Sa’d b. İbrahim b. Abdurrahman b. Avf el-Kuraşî ez-Zühri” olup sika bir râvî olduğunu belirtmektedir.

⁵⁶ el-Mervezî, *a.g.e.*, s. 34, el-Mervezî, aynı sayfanın 2 numaralı dipnotunda bu râvînin, “Ya’kub b. İbrahim b. Sa’d b. İbrahim b. Abdurrahman b. Avf el-Kuraşî ez-Zühri Ebu Yusuf el-Medenî” olduğunu söyleyerek sika olduğunu belirtmektedir.

⁵⁷ el-Mervezî, *a.g.e.*, s. 34, el-Mervezî, belirtilen sayfanın 3 numaralı dipnotunda, babam diye belirtilen râvînin “İbrahim b. Sa’d b. İbrahim b. Abdurrahman b. Avf” olduğunu ve bunun İshak’ın babası olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda bu râvînin de sika olduğunu belirtmektedir.

⁵⁸ el-Mervezî, *a.g.e.*, s. 34, el-Mervezî, aynı sayfanın 4 numaralı dipnotunda bu râvînin, “Muhammed b. İshak b. Yesâr” olup beşinci tabakanın küçüklerinden olduğunu belirtmektedir.

⁵⁹ el-Mervezî, *a.g.e.*, s. 34, el-Mervezî, aynı sayfanın 5 nolu dipnotunda, bu râvînin “Muhammed b.İbrahim b.el-Hârisb. Hâlid b. Sahr b. Âmir el-Kuraşî et-Teymî Ebû Abdullah el-Medenî” olup sika bir râvî olduğunu belirtmektedir.

yerde kaldılar. Rasûlullah (s.a.v) şöyle dedi: Ey İnsanlar! -elhamdü lillah- geceyi gafil olarak geçirmedi. Sizin durumunuz da bana gizli değildi. Fakat ben (Terâvih namazının) size farz kılınıp ve bu ameli yerine getirememenizden korktum. Muhakkak ki siz (ibadet etmekten) usanmadıkça Allah (c.c.) sevap vermekten usanmaz.”⁶⁰ Bu hadisin sıhhati konusunda Mervezî ve Şu’ayb Arnavud sahih olduğunu beyan etmektedirler.⁶¹

Hiz. Âişe’den nakledilen rivâyetin ilk kısmındaki **“İnsanlar Rasûlullah (s.a.v)’in mescidinde Ramazan ayında geceleyin gruplar halinde namaz kılıyorlardı. Ezberinde Kur’an olan kişi ile beraber beş, altı -daha az veya daha fazla- kişi bulunuyordu. Ve onunla namaz kılıyorlardı.”** ifadeleri insanların bu namazı daha önce de kıldıklarını göstermektedir. Hiz. Âişe, ezberinde Kur’an olanların diğerlerine namaz kıldırıldıklarını, Peygamberimizin ise böyle bir gecede mescide çıktığını ve orada bulunanlara Terâvih namazı kıldırıldığını bildiriyor. Son olarak da Peygamberimizin, insanların çoğalması ve rağbeti artınca farz olma endişesiyle ashaba bu namazı kıldırmaı terk ettiğini aktarıyor.

Hiz. Âişe ve Ebû Zerri’l-Ğıfarî yoluyla aktarılan bu hadisi şerifler bize Ramazan ayında Peygamberimiz tarafından Terâvih namazının kıldırıldığını göstermektedir. Terâvih namazını kıldırma durumu birkaç gece tekerrür edip sonradan Peygamberimizin cemaati terk ediyor olması, Terâvih namazını terk etmesi anlamına gelmemektedir. Aksine bu durum Peygamberimizin ümmetine olan şefkatinin eseridir. Zira **“Terâvih namazının size farz kılınıp ve bu ameli yerine getirememenizden korktum.”** şeklindeki ifadeleri, cemaati terk edip terâvihi terk etmediğini göstermektedir. Bu rivayetlerinde Hiz. Peygamber’in terâvih namazına fiilî teşvikleri olarak değerlendirilebilir.

3. Takrîrî Teşvîki

Hiz. Peygamber’in, herhangi bir ibadeti veya bir davranışı gördüğünde o işe müdahale etmemesi, bu hususa olumlu baktığını, davranışı onayladığını gösterir. Bilindiği gibi Peygamberimizin yapılmasını hoş görmüş olduğu uygulamalara

⁶⁰ *Buhârî*, Tehccüd 5; *Müslim*, Müsâfirîn 177, 178; *Ebû Dâvûd*, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; *Nesâî*, Kıyâmu’l-Leyl 4; *el-Muvatta*, Ramadân 1

⁶¹ el-Mervezî, *Kitâbu Kıyâmi Ramadân*, s. 35 Bkz. bu sayfanın 1 numaralı dipnotu; es-Sicistânî, Ebû Dâvud Süleyman b. Eş’âb el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şu’ayb el-Arnâvud, II, 525. Bkz. 525 numaralı sayfanın 1 numaralı dipnotu

“**takrîrî sünnet**” denilmektedir. Bu konuda pek çok rivâyet yer almaktadır. Hadis kaynaklarımızda Peygamberimizin, Sahabenin Ramazan gecelerinde kılmış oldukları Terâvih namazını onayladığını gösteren rivayetler şu şekildedir:

a) Sa’lebe b. Ebî Malik el-Kurazî’nin rivayet ettiği hadiste: “Rasûlullah (s.a.v), Ramazan ayında bir gece (mescide) çıktı. **İnsanları mescidin bir köşesinde namaz kılarken gördü.** Ve “Bunlar ne yapıyorlar?” diye sordu. Orada bulunan bir kimse; “Yâ Resûlellah, onlar (ezberinde) Kur’an olmayan insanlardır. Ve Übey İbn Kâ’b onlara namaz kıldırıyor.” diye cevap verdi. Rasûlullah (s.a.v) de “**Ne güzel yapıyorlar, doğru yapıyorlar.**” buyurdu. Ve onların bu halini kerih görmeyip hoş karşıladı.”⁶²

En-Nîmevî (ö.1338/1919) bu hadis hakkında Beyhakî (ö.994/1066)’nin görüşünü şöyle aktarmaktadır: “Hadisin isnâdı ceyyiddir” demektedir. Yani Beyhakî hadisin isnadının sağlam olduğu görüşündedir.⁶³ Bu hadisin bir benzeri de Ebû Hureyre yoluyla rivâyet edilmiştir ki bu hadisi aşağıda ele alacağız.

b) Rebî’ b. Süleyman⁶⁴ > İbn Vehb⁶⁵ > Müslim b. Halid⁶⁶ > A’lâi b. Abdurrahman⁶⁷ > Babasından⁶⁸ > Ebû Hureyre (r.a)’dan, O şöyle dedi: “Rasûlullah (s.a.v) (mescide) çıktı. Gördü ki **insanlar Ramazan ayında mescidin bir köşesinde**

⁶² Ebû Dâvûd, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, III, 339, Had. No: 2208

⁶³ en-Nîmevî, Muhammed b. Ali, *Âsâru’s-Sünen*, s. 247; en-Nîmevî, Âsâru’s-Sünen adlı eserinin belirtilen sayfasındaki 273 numaralı dipnotunda, Sâ’lebe b. Ebû Mâlik el-Kurazî’nin Sahâbeden olduğunu ve yaşamı boyunca Hz. Peygamber’i, Ömer b. Hattâb’ı, Câbir b. Abdullah’ı, Osman b. Affân’ı ve Abdulmelik b. Mervân’ı gördüğünü belirtmektedir. Böylece bu râvinin Sahâbeden olup uzun ömürlü olduğuna dikkat çekmektedir.

⁶⁴ el-Mervezî, *Kitâbu Kıyâmu Ramadân*, s. 43; el-Mervezî, belirtilen bu sayfanın 3 numaralı dipnotunda bu râvinin tam ismini şu şekilde vermektedir. “Rebî’ b. Süleyman Abdu’l Cebbar el-Murâdî” olduğunu belirtir. Aynı zamanda bu zâtın on birinci tabakadan sika bir râvî olduğunu belirtmektedir.

⁶⁵ el-Mervezî, *Kitâbu Kıyâmu Ramadân*, s. 43; el-Mervezî, belirtilen bu sayfanın 4 numaralı dipnotunda bu râvinin tam isminin; “Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kuraşî” olduğunu ve dokuzuncu tabakadan sika bir râvî olduğunu belirtmektedir.

⁶⁶ es-Sicistânî, Ebû Dâvud Süleyman b. Eş’âb el-Ezdî, *Süneni Ebû Dâvûd*, thk. Şu’ayb el-Arnâvud, II, 527. El-Arnâvud bu sayfanın 1 numaralı dipnotunda hadisin isnadının zayıf olduğunu belirtmektedir. Sebebi ise “Müslim b. Halid ez-Zencî”nin sîu’l-hıfz olduğu belirtilmektedir. el-Mervezî, *Kitâbu Kıyâmu Ramadân*, s. 44; el-Mervezî, belirtilen bu sayfanın 1 numaralı dipnotunda râvinin ez-Zencî ile ma’rûf olan isminin “Müslim b. Halid el-Mahzûmî” olduğunu ve sekizinci tabakadan kesîru’l-evham olduğunu ve fakih olduğunu belirtmektedir. Hadisin zayıf olarak kabul edilmesinin sebebidir râvinin çok vehim sahibi olmasındandır.

⁶⁷ el-Mervezî, *a.g.e.*, s. 44; el-Mervezî, belirtilen bu sayfanın 2 numaralı dipnotunda râvinin isminin “el-A’lâi b. Abdurrahman b. Ya’kûb el-Harakî” olup, beşinci tabakadan sadûk bir râvî olduğunu belirtmektedir.

⁶⁸ el-Mervezî, *a.g.e.*, s. 44; el-Mervezî, belirtilen bu sayfanın 3 numaralı dipnotunda râvinin isminin “Abdurrahman b. Ya’kûb el-Cühenî el-Medenî” olup üçüncü tabakadab sika bir râvî olduğunu söylemektedir.

namaz kılıyorlar. Rasûlullah (s.a.v) bunlar ne yapıyorlar? diye sordu. Onlar da Rasûlullah (s.a.v)’a: “Onlar ezberinde Kur’an olmayan insanlar, Übey b. Kâ’b onlara namaz kıldırıyor.” dediler. Rasûlullah (s.a.v)’de **“isabet ettiler veya yaptıkları ne güzeldir.”** buyurdu.⁶⁹

El- Mervezî ve Şuayb el-Arnâvut, bu hadisin isnâdında yer alan Müslim b. Halid’in “kesîrû’l-evham” yani” çok vehimli” olması dolayısıyla zayıf olduğunu söylemektedir.⁷⁰ Ancak bir önceki rivâyetin şahit olması sebebi ile kuvvet kazanmıştır.⁷¹ Sonuç olarak: hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıdaki iki rivayette de Peygamberimizin, ashabın mescide farz namaz dışında namaz kıldıklarını gördüğünde **“Ne güzel yapıyorlar, doğru yapıyorlar.”** ve **“isabet ettiler veya yaptıkları ne güzeldir.”** şeklinde buyurması, hâdiseye olumlu baktığını göstermektedir. Yine her iki rivâyette olayın Ramazan gecesinde geçmesi kılınan namazın Terâvih namazı olduğunu göstermektedir.

Hadislerin Hz. Peygamber’in terâvih namazının cemaatle kılınmasını onayladığına dair delâleti açıktır. Dolayısı ile terâvih namazını kılmak hatta cemaatle kılmak takrîrî bir sünnettir. Sonuç olarak, terâvih namazının hem sözlü hem uygulamalı olarak ve hem de takrîrî olarak teşvik edildiğini söyleyebiliriz.

B. Hz. Peygamber’in Ramazan’da Teheccüd Dışında Kıldığı Gece Namazları

Bilindiği gibi namazlar: farz, vâcip ve sünnet olmak üzere üç grupta sınıflandırılmıştır. Farz namazlar; “beş vakit namaz gibi Şâri’in, mükelleften yapılmasını bağlayıcı tarzda istediği fiil hakkında delilin kat’î olması halindeki ibâdetlerdir.”⁷² Vâcib namazlar; “vitir ve bayram namazları gibi Şâri’in mükelleften yapılmasını bağlayıcı tarzda istediği fakat hakkında bu delâletin zannî delil ile sâbit olduğu ibâdetlerdir.”⁷³ Sünnet namazlar ise Hz. Peygamber’in Farz ve vâcip dışında kılmış olduğu namazlardır. Sünnet olan namazların tamamına genel olarak nâfile

⁶⁹ *Ebû Dâvûd*, Kıyâmu Şehri Ramadân 6; İbn Huzeyme, *Sahîh İbn Huzeyme*, III, 339, Had. No: 2208; el-Mervezî, *a.g.e.*, s. 44

⁷⁰ el-Mervezî, *a.g.e.*, s. 44. Bkz. bu sayfanın 4 numaralı dipnotu; es-Sicistânî, *Süneni Ebû Dâvûd*, thk. Şu’ayb el-Arnâvud, II, 527, yukarıda verilen bilgi, muhakkik el-Arnâvud’a aittir.

⁷¹ el-Mervezî, *a.g.e.*, s.44. Bu el-Mervezî’nin mukâyesesidir.

⁷² Şa’ban, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkıh)*, Müt. İbrâhim Kâfi Dönmez, TDV Yayınları, Ankara, 1990, s. 207

⁷³ Şa’ban, Zekiyyüddin, *a.g.e.*, s. 207

namazlar denilmektedir.⁷⁴ Nâfile namazlar da muayyen bir vakte bağlı olup olmamasına göre iki kısma ayrılmıştır. Muayyen bir vakte bağlı olarak kılınan namazlara “**revâtib namazlar**” denilmiştir. Belirli bir düzen ve tertip içinde beş vakitteki namazlarla birlikte kılındığı için, farz namazların öncesinde ve sonrasında kılınan namazlara “**revâtib sünnetler**” denilmiştir.⁷⁵ Terâvih namazı da Ramazan ayında yatsı namazından sonra düzenli olarak kılınması sebebiyle “**revâtib sünnet**” kapsamında değerlendirilmiştir.

Revâtib sünnetler dışındaki namazlara gelince; bunlara “**sünen-i reğâib**” adı verilmektedir. Hz. Peygamber’in uygulamalarına dayanılarak belirli zamanlarda veya bazı vesilelerle ya da kişinin kendi isteği ile herhangi bir zamanda Allah’a yakınlaşmak ve sevap kazanmak amacıyla kılınan namazlardır. Bu namazlara aynı zamanda “**tatavvu**” namazlar da denilmektedir. Evvâbin ve teheccüd namazları da tatavvu’ namazlar sınıfındandır.⁷⁶

Nevâfil sınıfından olan namazların kısaca tasniflerinin yapılmasından sonra ele alacağımız husus, Hz. Peygamber’in Ramazan ayında geceleyin kılmış olduğu namazların neler olduğudur. Bu hususların izahına önce terâvih namazı ile başlamak isabetli olacaktır.

1. Terâvih Namazı

Mutlak namaza teşvik için birçok nass vardır. Tıpkı şu âyeti kerîmede olduğu gibi; “Onlar ki gecelerini rableri için secdekârlar ve kâimler olarak geçirirler.”⁷⁷ Buradaki secdekâr ve kâimlerden maksat geceyi ibâdetle ihyâ ederler, namaz kılarlar.⁷⁸ demektir. Genel manada gece namazına bu ve benzeri teşvikler vârid olmuştur. Hz. Peygamber de kıyâmu Ramazana; “**Allah (c.c) size Ramazan orucunu farz kıldı. Ben de onun kıyamını size sünnet kıldım. Kim inanarak ve sevabını Allah’tan umarak oruç tutar ve namazını kılarsa anasından doğduğu gün gibi**

⁷⁴ *el-Mevsûatü’l- Fıkhiyye*, Vizâratu’l- Evkâf ve Şuûnu’l- İslâmiyye, Kuveyt, İkinci Baskı: 2004, XXVII, 136; Halebi Kebîr, *Merahu’l-Meâlî fî Şerhi’l-Emâlî*, Dersaâdet, İstanbul, t.y, s. 383

⁷⁵ eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b.Muhammed, *Neylu’l-Evtâr Şerhu Munteka’l-Ahbâr*, Mektebetu Mustafa, Mısır, t.y, III, 17-18. Şevkânî burada tatavvu’ namazlar bölümünde, Abdullah b. Ömer’den nakletmiş olduğu rivayetten sonra, beş vakit namazlara bağlı revâtib sünnetleri zikrederek izah etmektedir.

⁷⁶ eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b.Muhammed, *a.g.e.*, III, 16-17

⁷⁷ Furkan, 25/64

⁷⁸ Çantay, Hasan Basri, *Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Elif Ofset, İstanbul, 1990, II, 653

günahlarından arınır.”⁷⁹ sözleriyle teşvikte bulunmuştur.

Hiz. Peygamber’in terâvih namazını hem kendisi tarafından kıldığını hem de ashabına kıldırıldığını daha önceki **“Fîlî Olarak Teşvik”** başlığı altında izah etmiştik. Ebû Seleme yoluyla Hiz. Âişe’den ve Ebû Zerri’l-Ğıfârî’den gelen rivâyetlerde Hiz. Peygamber’in bu namazı üç gece ashabına kıldırıldığını sâbittir. Zîrâ Hiz. Peygamber terâvih namazını hem sözleriyle teşvik etmiş hemde fîlî olarak kılmış ve kıldırılmıştır. Dolayısı ile Hiz. Peygamber Ramazan gecelerinde teheccüd dışında kıyâmu Ramazan (terâvih) namazını kılmıştır. Yukarı bölümlerde bunlar izah edilmiştir.

Hiz. Peygamber, Ramazan gecelerinde kılmış olduğu bu namazı kaç rek’at ve gecenin hangi vakitlerinde kılmıştır? Yine bu namaz kendisi tarafından terk edilmiş midir? bu hususları izah edelim.

a) Terâvih Namazının Rek’at Sayısı

Terâvih namazı hakkında öne çıkan tartışmalardan biri de: Hiz. Peygamber zamanında terâvih namazının kaç rek’at kılınmış olduğudur. Kıyâm-ı Ramazânla ilgili hadislere bakıldığında zaman, asr-ı saadette kılınan terâvih namazının rek’at sayısına yönelik net bir ifade yoktur. Bu yüzden terâvih namazının rek’at sayısı tartışılır olmuştur. Hadislerde belirtilen uygulamaların teheccüd namazına mı yoksa terâvih namazına mı? yönelik olduğunu tespit etmemiz gerekmektedir.

Hiz. Peygamber döneminde terâvih namazının kaç rek’at kıldığını yönelik rivâyetlere geçmeden önce teheccüd namazına işaret eden Müzzemmil sûresinin âyetlerini ele alarak konuyu tahlil edelim. Allah (c.c), Hiz. Peygamber’e gece namazını emrederken şöyle buyurmaktadır: **“Ey örtünen Peygamber! Gecenin birazı hariç olmak üzere geceleyin kalk (namaz kıl). Gecenin yarısında kalk yahut yarısından biraz eksilt. Veya bunu artır ve yavaş yavaş güzel güzel tertîl ile Kur’an oku. Çünkü biz senin üzerine ağır (sorumluluk gerektiren) bir söz indireceğiz. Çünkü gece kalkışı hem daha etkili, hem de söz bakımından daha sağlamdır. Çünkü gündüz senin için uzun bir meşgûliyet vardır.”⁸⁰**

Müfessirlerden Fahrüddîn er-Râzî, bu âyetin yorumu hakkında İbn Abbas’a

⁷⁹ *İbn Mâce*, Kıyâmu Şehri Ramadan 173; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 287

⁸⁰ Müzzemmil, 73/1-7

dayanarak; “Cenâbı Hakk’ın Hz. Peygamber’e “geceleyin kalk” emrinden dolayı, geceleyin kalkmanın farz olduğunu söylemektedir.”⁸¹ Yine bu âyetin gelişi ile namazların tarihçesi hakkında şu bilgi verilmektedir. “İslâm’da beş vakit namaz farz kılınmadan önce, gecenin geç vakitlerine kadar, uzun sûreler okunarak gece namazını (teheccüd) kılmak farzdı. Bu durum, bir yıl devam etmiş, namazda uzun müddet dikilmekten dolayı müslümanların ayakları şişmişti. Nihâyet, beş vakit namaz farz kılınınca, teheccüd namazı, Müslümanlar hakkında hafifletildi ve nâfileye çevrildi.”⁸² Hz. Âişe’den rivâyet edilen şu hadis konuya biraz daha açıklık getirmektedir: **“Rasûlullah (s.a.v) geceleri namaz kıları. İşitenler de gelip ona katılmaya başladılar. Allah’ın Resûlu (s.a.v) onların toplanmasını pek uygun görmeyip şöyle dedi: “Ey insanlar! Yapabileceğiniz amellere girişin. Siz amelden usanmadıkça Allah sevap yazmaktan usanmaz. Amellerin hayırlısı, az bile olsa devamlı olanıdır.”**⁸³ Hamdi Yazır bu rivayetten sonra şunu aktarmaktadır. “Hz. Peygamber’in bu nasihatından sonra devam edenler devam ediyordu. **“Yâ eyyuhel Müzzemmil”** âyeti indi ve teheccüd farz kılındı.”⁸⁴

Târihî bilgileri ve olayları birleştirdiğimiz zaman teheccüd namazının Müzzemmil sûresinin ilk âyetleri vâsıtası ile farz kılındığı, ardından beş vakit namazın farz kılınması ile teheccüd namazının farzlığının ortadan kalkarak nâfile ibâdet haline dönüştüğü anlaşılmaktadır. Terâvih namazının kılınmaya başlanması ise daha sonraları ortaya çıkmıştır. Bu ön bilgiden hareketle terâvih namazının rek’at sayısına yönelik değerlendirmeleri yapmamız gerekecektir. Bu hususa yönelik rivâyetler şöyledir.

Ebû Seleme b. Abdurrahman’dan rivâyet edildiğine göre kendisi, Hz. Âişe (r.a)’ye Rasûlullah (s.a.v)’in Ramazan ayında namazının nasıl olduğunu sordu. Hz. Âişe de: “Rasûlullah (s.a.v) ne Ramazan ayında ne de Ramazan ayı dışında on bir rek’at üzerine ziyâde etmiş değildir. **H. Peygamber, (ibtidâ) dört rek’at kıları. Artık o rek’atların güzelliğinden ve uzunluğundan sorma! (o sualden ve**

⁸¹ er-Râzî, Faruddîn Muhammed b. Ömer b. Hasan, *Tefsîri Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb)*, (Terc. Hey’et), Akçağ Yayınları. Ankara, 1995, XXII, 208.

⁸² Köksal, Mustafa Âsım, *İslâm Tarihi*, Şâmil Yayınları, İstanbul, t.y, VIII, 93; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur’an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, t.y, VIII, 395

⁸³ *Buhârî*, İmân 32, Teheccüd 18; *Müslim*, Salâtu’l-Musâfirîn 215; *Ebû Dâvûd*, Salâtu’t-Tatavvu’ 27.

⁸⁴ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur’an Dili*, VIII, 394

cevaptan uzaktır). Sonra Hz. Peygamber dört rek’at daha kıları. Bunların da güzelliğinden ve uzunluğundan sorma! Sonra üç rek’at kıları.” Hz. Âişe sözlerini şöyle sürdürür: “Yâ Resûlallah! Vitir kılmazdan önce uyur musun? diye sordum. Resûl-i Ekrem: “Yâ Âişe! Benim iki gözüm uyur, fakat kalbim uyumaz, diye cevap verdi.”⁸⁵

Bu rivâyette Hz. Âişe’ye yöneltilen soru, ucu açık bir sorudur. Zira soruda; “Rasûlullah (s.a.v)’in Ramazan ayında namazı nasıldı?” denilmektedir. Sorunun içeriği, soran ile sorulan arasında bilinen bir husustur. Bu sorudan teheccüd namazını, vitir namazını, Terâvih namazını da anlamak mümkündür. Ancak ağırlıklı olarak soruyu soran kişi şunu kastetmiş olabilir. Hz. Peygamber bir namaz kılıyordu. Acaba bu namazı Ramazan ayında kılışı aynı mı yoksa farklı mıdır? Bu görüşü Hz. Âişe’nin verdiği cevap desteklemektedir. Hz. Âişe, **“Rasûlullah (s.a.v) ne Ramazan ayında ne de Ramazan dışında on bir rek’at üzerine ziyâde etmiş değildir.** Her ne kadar bu cevaptan terâvihi anlamak mümkün değilse de bunu terâvih olarak anlayanlar da olmuştur. Zira Hz. Âişe’nin “ne Ramazan ayında ne de Ramazan dışında” ifadesindeki bir namaz terâvih namazı olamaz. Kaldı ki Ramazanın dışında terâvih namazı kılınamaz.

Muhammed b. Humeyd b. Hayyan er-Râzî > Ya’kûb b. Abdullah > Îsâ b. Câriye el-Ensârî el-Medenî > Cabir b. Abdullah b. Amr b. Haram (r.a)’dan şöyle rivâyet edilmiştir: “Rasûlullah (s.a.v) Ramazan ayında geceleyin sekiz rek’at namaz ve vitri kıldı. Ertesi gün olunca mescitte toplandık. Ve yanımıza çıkmasını bekledik. Biz sabahlayıncaya kadar çıkmadı. Sabah olunca dedi ki: “Muhakkak ki ben vitrin size farz kılınmasından korktum.”⁸⁶ Bu hadisin sıhhati ile ilgili olarak yapılan değerlendirmede, hadisin zayıf olduğu belirtilmiştir.⁸⁷

Câbir’in bildirdiğine göre, Übey b. Kâ’b Ramazanda (Rasûlullaha) gelerek: Bu gece bende bir şey oldu yâ Rasûlullah dedi. Rasûlullah (s.a.v) de: “Ne oldu yâ

⁸⁵ *Buhârî*, Terâvih 1; *Müslim*, Salâtu’l-musâfirîn 125; Tirmizî, Salât 208; *Ebü Dâvûd*, Salâtu’t-Tatavvu’ 5; *Nesâî*, Kıyâmu’l-Leyl 38; *el-Muvatta*, Salâtu’l-Leyl 3

⁸⁶ et-Temîmî, Ahmed b. Ali b. el-Musennâ, *Müsnedü Ebî Ya’lâ el-Mevsûlî*, Dâru’s-Sekafiyye el-Arabiyye, Beyrut, ty, III, 336, Had. No: 1802

⁸⁷ el-Mervezî, *Kitâbu Kıyâmi Ramadân*, s. 42. el-Mervezî bu sayfanın 1, 3 ve 5 numaralı dipnotlarında hadisin râvîlerinden Muhammed b. Humeyd b. Hayyan er-Râzî’nin ve Îsâ b. Câriye el-Ensârî el-Medenî’nin hıfzının zayıf ve leyin (gevşek) olması sebebiyle zayıf kabul edilmiştir.

Übey?” dedi. “Evimde kadınlar vardı. Onlar bana, biz Kur’an okumayı bilmiyoruz. Bize imam ol, arkanda namaz kılalım dediler. Ben de onlara sekiz rek’at ve vitri kıldırıdım. Rasûlullah (s.a.v) rızaya benzer bir halde sukut etti.”⁸⁸

Sâib b. Yezîd⁸⁹’den rivâyet olunduğuna göre o şöyle dedi: “Ömer b. Hattâb (r.a), Übey b. Kâ’b ve Temîmu’d-Dârî’ye, insanlara on bir rek’at namaz kıldirmalarını emretti.⁹⁰ Bir başka rivayette ise Ömer b. el-Hattâb (r.a) zamanında Ramazan ayında on üç rek’at namaz kılıyorduk. Fakat vallahi ancak sabaha karşı çıkardık. Kârî (yani imam) her rek’atta elli, altmış âyet okuyordu.”⁹¹ Aynı râvînin Hz. Ömer zamanında terâvih namazını yirmi bir rek’at kıldıklarına dair rivâyeti vardır.⁹²

Sahabenin küçüklerinden olan Sâib b. Yezîd’in rivâyetlerine baktığımız zaman terâvih namazının rek’at sayısı ile alakalı on bir, on üç, yirmi bir rek’at olmak üzere üç farklı sayı ortaya çıkmaktadır. Bu üç durumun hepsi de farklı zamanlarda vuku bulmuştur. Çünkü on bir ve on üç rek’at ifâdesi yukarıda zikrettiğimiz Hz. Âişe, Câbir ve Übey b. Kâ’b rivâyetlerine muvâfık düşmektedir. Yirmi bir rek’at ifâdesi ise “Hz. Ömer Döneminde terâvih namazının Rek’at Sayısı” başlıklı bölümde zikredilmiş olan rivâyetlere muvâfık düşmektedir. Dolayısı ile bu durumların hepsi de yaşanmıştır diyebiliriz. Sâib b. Yezîd’in rivâyetleri ile ilgili bir başka hususu da şudur: Rivâyetlerde geçen on bir ve on üç rek’at ifâdeleri, Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir dönemlerinin tamamında, Hz. Ömer döneminin ise ilk yıllarında uygulanmakta olan bir durum olmasıdır.

Sonuç olarak Hz. Peygamber dönemindeki terâvih uygulamasında net bir rek’at sayısı olmamakla birlikte, yukarıdaki rivâyetler çerçevesinde vitir üç rek’at kabul edilirse terâvih’in sekiz veya on rek’at olduğu ortaya çıkmaktadır. Yalnız rek’at sayısına odaklandığımız zaman şu hususu dikkatlerden kaçırmış oluyoruz. O da

⁸⁸ et-Temîmî, Ahmed b. Ali b. el-Musennâ, *a.g.e.*, III, 336, Had. No: 1801; el-Mervezî, *a.g.e.*, s. 43; el-Mervezî bu sayfanın 2 numaralı dipnotunda bu hadisin zayıf hadis olduğunu belirtmektedir.

⁸⁹ el-Mervezî, *a.g.e.*, s. 51. el-Mervezî bu sayfanın 2 numaralı dipnotunda bu râvînin “Sâib b. Yezîd b. Saîd b. Semâme el-Kindî” olup bunun sahabenin küçüklerinden olduğunu ve hadisin sıhhati konusunda da hadisin isnadının sahih olduğunu belirtmektedir.

⁹⁰ el-Mervezî, *Kitâbu Kiyâmi Ramadân*, s. 51

⁹¹ el-Begavî, Ebû Muhammed-ul Huseyin İbn-i Mes’ûd el-Ferra’, *Şerhu’s-Sünne*, Mektebu’l İslamî, t.y, IV, 120

⁹² Abdurrezzâk, Ebû Bekr, *el-Musannef*, IV, 260, Had. No: 7729

rek'at sayısı sekiz veya on olsa da bu namazların sahura kadar devam ediyor olmasıdır. Rasûlullah (s.a.v)'e, "Hangi namaz daha fazîletlidir? diye sorulduğunda Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: **"Namazın en fazîletlisi kunût'u uzun olanıdır."**⁹³ Buradaki kunuttan maksat ise namazın kıyâmıdır. Hz. Peygamberin uygulamalarına bakıldığı zaman da terâvih ve diğer gece namazlarında kıyâmın uzun tutulduğu görülmektedir.

b) Terâvih Namazını Kılma Zamanı

Gece ibâdeti, insanın gündüz hayatının bereketli ve feyizli geçmesinin temel şartıdır. Gecenin ibadetlerle değerlendirilmesi gündüz yapılan iş ve hizmetlerin semereli olmasında önemli bir etkidir. Allah (c.c) Hz. Peygamber'e nasıl ibâdet etmesi gerektiğini emrederken şöyle buyurmaktadır: **"Ey örtünen Peygamber, gecenin birazı hariç olmak üzere geceleyin kalk (namaz kıl). Gecenin yarısında kalk yahut yarısından biraz eksilt. Veya bunu artır ve yavaş yavaş güzel güzel tertîl ile Kur'an oku. Çünkü biz senin üzerine ağır (sorumluluk gerektiren) bir söz indireceğiz. Çünkü gece kalkışı hem daha etkili hem de söz bakımından daha sağlamdır. Çünkü gündüz senin için uzun bir meşguliyet vardır."**⁹⁴

Bu âyeti kerîme gündüz vaktinin dünyevî meşgalelerle doldurulması sebebi ile gecenin ibadet bereketinden faydalanılması için gece namazına teşvik etmektedir. Yine bu âyet, Hz. Peygamber'in geceyi nasıl geçirmesi gerektiğinin bir planını vermektedir. Birincisi gecenin yarısını kıyamla geçirmektir. İkincisi ondan eksilterek üçte birini ibadetle geçirmektir. Üçüncüsü ise onun üzerine artış yaparak üçte ikisini ibadetle geçirmektir. Bu zamanlama Hz. Peygamberin hayatında şekle dönüşmüş gece namazları, teheccüt, terâvih gibi namazların icrasında da bu çerçeve esas olmuştur. Bu yüzden Hz. Peygamberin farz ve nafilâ namazları kılma hususundaki uygulamalara baktığımızda bu namazların farz olanlarının nafilâlere göre daha kısa olduğunu görüyoruz. Nafilâ namazların hem kırâatlarının uzun olduğunu, hem de bazen cehri olarak, bazen de hafî olarak kılındığını görüyoruz.

Yukarıda söylediklerimizi izah açısından şu hadislere bakalım. "Abdullah b. Ebî Kays'tan rivayet edilmiştir. Hz. Âişe'ye Rasûlullah (s.a.v)'in vitrini sordum:

⁹³ *Müslim*, Salâtu'l-Musâfirîn, 164,165; *Tirmizî*, Salât 285; *İbn Mâce*, İkâmetu's-Salât 200

⁹⁴ el-Müzzemmil, 73/1-7

(bana) bazen gecenin başında bazen sonunda kılardı, dedi. Kırâatı nasıldı? Gizli mi okurdu, yoksa açıktan mı? diye sordum. Bunların hepsini yapardı. Bazen gizli bazen açıktan okurdu.”⁹⁵ Vitir namazında bu şekilde yaptığı farklı uygulamayı ashabına da yaptırmıştır. Ebû Katâde’den rivâyet edildiğine göre; “Rasûlullah (s.a.v) bir gece evinden dışarı çıktı. Ebû Bekir (r.a)’e uğradı. Onu, sesini kısarak namaz kılarken gördü. Sonra Ömer b. Hattab (r.a)’a uğradı. Onu da yüksek sesle namaz kılarken buldu. Her ikisi de Rasûlullah (s.a.v)’in huzurunda bir araya gelince; Hz. Ebû Bekir’e dönerek: “Ey Ebû Bekir! Sana uğradım; sessizce namaz kılıyordun” dedi. Ebû Bekir (r.a): “Ey Allahın Resûlü! Ben sesimi kendisine münâcâtta bulunduğum zâta iştiriyorum” dedi. Sonra Hattâb oğlu Ömer (r.a)’e dönerek: “Sana uğradım, sen de yüksek sesle namaz kılıyordun” dedi. Ömer (r.a): “Ey Allah’ın Resûlü! Uyumakta olanı uyandırıyor, şeytanı da kovuyordum” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v), Ebû Bekir (r.a)’e, “Ey Ebû Bekir! sesini biraz yükselt” ve Ömer (r.a)’e de, “Ey Ömer! sen de sesini biraz alçalt” buyurdu.”⁹⁶

Bu bilgiler ışığında anlıyoruz ki Hz.Peygamber nâfile namazlarda hem cehrî (açıktan) hem de hafî (gizlice) olarak kılmış, ashabına da uygulatmıştır. Bugün terâvih namazlarında kıraatin cehrî olması, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer’in teşvik edilen uygulamalarına muvafık düşmektedir.

Hz. Peygamber’in gece namazlarını hangi zamanda hangi kıraat tarzı / tarzları ile kıldığını gördükten sonra şimdi de terâvih namazı hakkındaki uygulamalarını görelim. Hz. Peygamber’in terâvih namazlarını hangi zamanlarda kıldığına baktığımızda, bu zamanlamanın Müzzemmil sûresindeki zamanlama ile ne kadar benzerlik gösterdiğini göreceğiz. Konu ile ilgili rivâyetler şu şekildedir.

Vehb b. Bakıyye > Halid b. Abdullah > Davud b. Ebi Hind > Velid b. Abdurrahman > Cübeyr b. Nufeyr el-Hadrami > Ebû Zerri’l- Ğıfârî’den. O şöyle dedi: “Biz Rasûlullah (s.a.v) ile beraber Ramazan ayında oruç tuttuk. Rasûlullah (s.a.v) aydan son yedi gece kalıncaya kadar bize namaz kıldırmadı. Son yedinci (yani yirmi üçüncü) gece, **gecenin üçte biri** geçinceye kadar bize namaz kıldırıldı. Sonra beşinci (yani aydan yirmi beşinci) gece kalıncaya kadar bize namaz kıldırmadı. Ayın

⁹⁵ Müslim, Hayz 26; Ebû Dâvud, Vitr 8; Tirmizî, Sevâbu’l-Kur’an 23

⁹⁶ Ebû Dâvud, Salâtu’t-Tatavvu’ 25; Tirmizî, Mevâkît 212. Bkz. el-Elbânî, Muhammed Nasıruddîn, Hz. Peygamber’in Namaz Kılma Şekli, Müt. Osman Arpaçukuru, Bekâ Yayınları, İstanbul, 2009, s.171. el-Elbânî, bu sayfanın 263 numaralı dipnotunda hadisin Hâkim ve Zehebî tarafından sahih olduğunu aktarmaktadır.

yirmi beşinci gecesinde **gecenin yarısına kadar** bize namaz kıldırdı. Ben dedim ki: Yâ Rasûlullah (s.a.v) bu gecenin kalan kısmında da bize nafîle kıldırıydın. Rasûlullah (s.a.v) dedi ki: Kim imamla beraber, imam ayrılınca kadar namaz kılsa o kimse için gecenin kıyamı yazılır. Sonra ayın son üç gecesi (yani yirmi yedinci gece) kalıncaya kadar bize namaz kıldırmadı. Rasûlullah (s.a.v) ayın yirmi yedinci gecesi olunca âilesini topladı ve insanlar toplandı. Ve **bize öyle namaz kıldırdı ki felahı kaçırmaktan korktuk.** Felah nedir? diye sordum. O da, “Sahurdur” dedi. Sonra ayın sonuna kadar bir daha namaz kıldırmadı.”⁹⁷

Bu hadiste geçen zaman dilimleri aşağıda diğer hadislerle beraber ele alınacaktır. Ancak burada dikkat çeken başka bir husus da: **“Bir kimse İmam çekilinceye kadar onunla beraber namaz kılsa, ona geceyi ihya etme sevabı verilir.”** Bu, sahabenin namaza devam etme arzusu üzere verilmiş bir cevaptır. Rasûlullah (s.a.v) bu cevapla biz ümmetine kolaylık işaretini de vermiştir. Hadiste bahsedilen **“İmamla kılınan namaz”**dan maksat için şu yorum yapılmaktadır: “Bundan maksat, **“terâvih namazıdır.”** Zira cemaat, farz namazı yarıda bırakıp evine gidemezken, Terâvih namazını yarıda bırakıp evinde devam edebilmektedir. İşte bu yüzden **“imam çekilinceye kadar”** ifadesi Terâvih namazına uygun düşmektedir. Ulemânın çoğunluğuna göre bu hadis, Terâvih namazını mescidde cemaatle kılmanın, evde kılmaktan daha faziletli olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca **“farz namazlardan sonra en faziletli namaz, kişinin evinde kıldığı namazdır”**⁹⁸ anlamındaki hadisin genel hükmünü tahsis etmektedir. Nafîle namazların evlerde kılınmasına yönelik bu ifade, terâvih namazı için yapılan uygulamadan farklı olarak anlaşılmalıdır. Ebû Zerr’in rivâyetindeki tahsis Ramazana özgü bir uygulamadır, diyebiliriz. Konu ile ilgili diğer hadis şöyledir:

Nesâî, Numan b. Beşir (r.a)’den şöyle rivâyet ediyor: “Ramazan ayında yirmi üçüncü gecede Rasûlullah (s.a.v) ile birlikte gecenin ilk üçte biri geçinceye kadar namaz kıldık. Sonra yirmi beşinci gece O’nunla birlikte gecenin yarısı geçinceye kadar namaz kıldık. Sonra yirmi yedinci gece O’nunla birlikte namaz kıldık. Tâ ki felahı kaçırdığımızı zannettik. Onlar felahı sahur diye

⁹⁷ *Tirmîzî*, Savm 81; *Nesâî*, Kıyâmu’l-Leyl 4, Sehv 103; *Ebû Dâvûd*, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; *İbn Mace*, İkâmetu’s-Salât 173; *Dârimî*, Savm 54; İbn-i Huzeyme, *Sahih*, III, 337-338, Had. No: 2206

⁹⁸ *Buhârî*, Ezan 81, İ’tisâm 3; *Tirmîzî*, Mevâkît 213; *el-Muvatta*, Cemaat 4

isimlendiriyorlardı.” Ebû Zerr hadisinde de şu ek geçmektedir: “Hz. Peygamber Ramazanın yirmi yedinci gecesi olunca ailesini, hanımlarını ve insanları toplardı ve onlara namaz kıldırırdı.”⁹⁹

İlgili hadisin sıhhat durumuna gelince, hadisin hasen olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁰ Hâkim ise bahse konu rivâyetin Buhârî’nin şartlarına göre “sahih hadis” olduğunu belirtiyor.¹⁰¹ Yine söz konusu hadisin müslümanların terâvih namazını mescitte cemâatle kılınmasının “sünnet-i mesnûn” olduğu nakledilmektedir.¹⁰²

Yukarıda geçen hadis-i şeriflerde Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in terâvih namazlarını hangi vakitlerde kıldırıldığını görmekteyiz. Cenâb-ı Hakk’ın Müzzemmil sûresinde, gece ibâdeti için kullanılacak zaman dilimlerinin Hz. Peygamber tarafından birebir uygulandığını görüyoruz. Bu bilgiler ışığında terâvih namazının üç vakitte kılınmış olduğu ortaya çıkmaktadır.

Birincisi: Peygamber Efendimiz (s.a.v), ayın son yedinci gününde yani Ramazanın yirmi üçüncü günü gecenin üçte biri geçinceye kadar namaz kıldırırdı. Bu, gecenin ilk üçte birinde namaz kıldırılmış olduğunu göstermektedir. Bugünkü uygulama da bu minval üzeredir.

İkincisi: Peygamber Efendimiz (s.a.v), ayın son beşinci gününde yani Ramazanın yirmi beşinci günü gecenin yarısı geçinceye kadar namaz kıldırıştır.

Üçüncüsü: Peygamber Efendimiz (s.a.v), ayın son üçüncü gününde yani Ramazanın yirmi yedinci günü gecenin felaha (sahura) kadar namaz kıldırıldığını görüyoruz.

Rivâyetlerde işâret edilen bu zaman dilimlerinin her üç uygulamada gecenin evvelinden başlayıp giderek artış göstermesi, bize terâvih namazı için başlangıç zamanı ve bitiş zamanı açısından bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu üç farklı uygulama aynı zamanda terâvih namazı için kat’î bir şekil göstermeyip insanın tâkâtî ölçüsünde geceyi ihyâ edebilmesine esneklik sağlamaktadır. Her hâliyle ümmetine model olan Hz. Peygamber, ibâdetlerin uygulanış şeklini ve zamanını da öğretmiştir.

⁹⁹ İbn Huzeyme, *Sahîh*, c. III, s. 336, Had. No: 2204; el-Mervezî, *Kitâbu Kıyâmi Ramadân*, s. 39-40

¹⁰⁰ el-Mervezî, *Kitâbu Kıyâmi Ramadân*, s. 40, bk. 5 nolu dipnot.

¹⁰¹ el-Mervezî, *a.g.e.*, s. 40, bk. 5 nolu dipnot.

¹⁰² el-Mervezî, *a.g.e.*, s.40, bk. 5 nolu dipnot.

c) Terâvih Namazını Terk Etmesi

Hiz. Peygamber'in terâvih namazı uygulamalarına baktığımızda, terâvih namazını kıldırıldığını ancak sonradan kıldırılmayı terk ettiğini görüyoruz. Bu hâdisenin rivâyet edildiği hadisın son bölümünü ele alarak Hiz. Peygamber'in terâvih namazını terk ettiğini, dolayısı ile böyle bir namazın olmadığı görüşünü iddia edenler bulunmaktadır. Bu durumu hadisler ışığında inceleyerek olayın nasıl geliştiğine ve Hiz. Peygamber'in terâvih namazını kıldırılmayı terk ediş sebebine bakarak konuyu izaha çalışacağız. Bu konu ile ilgili rivâyetler şu şekildedir:

a) Bize Übeydullah b. Sa'd > Amcam > Babam > b. İshak'tan haber verdi. Bana Muhammed b. İbrahim b. el-Haris et-Teymiy (o da) Ebû Seleme'den Hiz. Âişe'nin şöyle söylediğini rivayet etti: "İnsanlar Rasûlullah (s.a.v)'in mescidinde Ramazan ayında geceleyin gruplar halinde namaz kılıyorlardı. Ezberinde Kur'an olan kişi ile beraber beş, altı -daha az veya daha fazla- kişi bulunuyordu. Ve onunla namaz kılıyorlardı. Hiz. Âişe şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v) böyle bir gecede bana hücremin kapısına bir hasır edinmemi emretti. Ben de emrettiği gibi yaptım. Rasûlullah (s.a.v) son yatsı namazını kıldıktan sonra (hücrelerinden) çıktı. Mescitte bulunanlar onun yanında toplandı. **Rasûlullah (s.a.v) onlara uzun bir gece namaz kıldırıldı.** Sonra ayrıldı ve odasına girdi. Ben de hasır bulunduğü hal üzere bıraktım. İnsanlar sabahlayınca Rasûlullah (s.a.v)'in o gecede mescitte bulunanlara kıldırıldığını namazı anlattılar. Ertesi gece mescit insanlarla doldu. Rasûlullah (s.a.v) onlara son yatsı namazını kıldırıldı. Sonra evine girdi. İnsanlar (orada) kaldı. Rasûlullah (s.a.v) bana: İnsanların durumu nedir? diye sordu. Ben de ona dedim ki: İnsanlar dün gece mescitte bulunan kimselere kıldırıldığını namazı işittiler. Bu yüzden kendilerine namaz kıldırman için toplandılar. Rasûlullah (s.a.v) bana şöyle buyurdu: Yâ Âişe hasırını kaldır. Ben de dediğini yaptım. Rasûlullah (s.a.v) uyumaksızın geceledi. Ve insanlar, Rasûlullah (s.a.v) sabahleyin yanlarına çıkıncaya kadar bulundukları yerde kaldılar. Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: Ey İnsanlar! -elhamdü lillah- geceyi gafil olarak geçirmedim. Sizin durumunuz da bana gizli değildi. **Fakat ben (terâvih namazının) size farz kılınp ve bu ameli yerine getirememenizden korktum. Muhakkak ki siz (ibadet etmekten) usanmadıkça Allah (c.c.) sevap vermekten usanmaz.**"¹⁰³

¹⁰³ *Buhârî*, Tehccüd 5; *Müslim*, Salâtu'l-Müsâfirîn 177; *Ebû Dâvûd*, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; *el-Muvatta*, Ramazan 1; *el-Mervezî*, Ebî Abdullah Muhammed b. Nasr, *Kitâbu Kıyâmi Ramadân*, s. 34-

Ebû Seleme yoluyla Hz. Âişe'den gelen rivâyetin başında bildirilen hususa baktığımızda terâvih namazının bu rivâyetten önce de kılındığına işaret etmektedir. Hadisin metninin başlangıcındaki **“İnsanlar Rasûlullah (s.a.v)’in mescidinde Ramazan ayında geceleyin gruplar halinde namaz kılıyorlardı. Ezberinde Kur’an olan kişi ile beraber beş, altı -daha az veya daha fazla- kişi bulunuyordu. Ve onunla namaz kılıyorlardı”** ifadesi sahabenin hâlihazırda bu namazı kıldıklarını göstermektedir. Hz. Âişe, olayı aktarırken Hz. Peygamberin böyle bir gecede mescide çıktığını ve ashabına namaz kıldırıldığını bildirmektedir. Bu da hadisenin meydana gelmesinden evvel terâvih namazının kılındığını gösterir. Hz. Peygamber’in terâvih kıldirmayı terk etmesine yönelik mazeretini diğer rivayetlerle birlikte değerlendirelim.

b) Harmele b. Yahya, Abdullah b. Vehb, Yunus b. Yezîd (İbn Şihabdan), Urve b. Zübeyr yolu ile Hz. Âişe (r.a)’den şöyle rivâyet ediyor: “Rasûlullah (s.a.v) (Cevfu’l-Leyl) gecenin son üçte birinde (evden) çıkarak mescitte namaz kıldı. Bâzı kimseler de, onun namazına uyarak namaz kıldılar. İnsanlar bu mesele üzerine laf etmeye başladılar. Bu yüzden evvelkilerden daha çok insan toplandı. Rasûlullah (s.a.v) ikinci gece de mescide çıktı. Ve insanlar da Ona uyarak namaz kıldılar. İnsanlar (yine) bunun üzerine laf etmeye başladılar. Üçüncü gece de (yine) mescidde cemaat çoğaldı. Rasûlullah (s.a.v) yine çıkarak cemaata namaz kıldırıldı. **Dördüncü gece olunca artık mescid cemaatı almaz oldu. Rasûlullah (s.a.v) de cemaatin yanına çıkmadı. Bunun üzerine cemâatten bazı kimseler: “Namaza!” diye seslenmeye başladılar. Fakat Rasûlullah (s.a.v) onların yanına çıkmadı. Tâ ki sabah namazını edâ edinceye kadar. Sabah namazını edâ edince, insanlara (cemâate) doğru döndü. Sonra şehâdet getirerek, şöyle buyurdular: “Bundan sonra (mâlûmunuz olsun ki) akşam ki haliniz bana gizli kalmış değildir. Lâkin ben gece namazının size farz kılınacağından, sizin de bu farzı, yerine getirmekten âciz kalacağınızdan korktum.”** Bu Ramazan ayında idi.¹⁰⁴

c) Bize, Yahyâ b. Yahyâ rivâyet etti. Dedi ki: Mâlik (ö.179/795)’e, İbn Şihâb’tan dinlediğim, o’nunda Urve’dan, o’nunda Âişe’den naklen rivâyet ettiği şu hadisi okudum. “Rasûlullah (s.a.v) bir gece mescitte namaz kıldı. İnsanlarda onunla birlikte namaz kıldılar. Sonra ertesi gece (bu şekilde) yine namaz kıldı. Derken

35, el-Mervezî 35 numaralı sayfanın 1 numaralı dipnotunda hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.

¹⁰⁴ Buhârî, Salâtu’t-Terâvih 1, Teheccüd 5, Ezan 80, Cuma 27; Müslim, Salâtu’l-Müsâfirîn 177

insanlar çoğaldı. Üçüncü yahut dördüncü gece cemaat yine toplandı. Fakat Rasûlullah (s.a.v) onların yanına çıkmadı. Sabahlayınca cemaate şöyle dedi. Yaptığınızı gördüm. Benim için de sizin yanınıza çıkmaya bir mânî yoktu. Ancak bu namazın size farz kılınacağından korktum.” bu Ramazanda idi.¹⁰⁵

Yukarıda zikredilmiş olunan rivâyetlerin üçünde de Hz. Peygamber’in ashabına terâvih namazını kıldırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak rivâyetlerin hiçbirinde terâvih namazını terk ettiğine yönelik bir işaret yoktur. Aksine ashabın gün geçtikçe sayılarının artması sonucu ve devamlılık karşısında terâvih namazı kıldırarak için mescide çıkmadığı görülmektedir. Burada: **“Bu namazın size farz kılınacağından, sizin de bu farzı, yerine getirmekten âciz kalacağınızdan korktum”** ifadesi Hz. Peygamber’in endişesinin sebebini oluşturmaktadır. İşte bu ifâde henüz şeriatın teşrîî dönemi olması hasebiyle terâvih namazının farz olma korkusu, Hz. Peygamber’i bu şekilde davranmaya sevk etmiştir.

Nitekim Leknevî Hz. Peygamber’in bu endişesi ile ilgili olarak şu yorumları yapmaktadır:¹⁰⁶

a) Hz. Peygamber, bu namaza ara vermeden devam ederse, Allah (c.c) bu namazı onlara farz olarak emreder şeklindeki korkudur. Çünkü vahyin teşrîî dönemi devam etmektedir.

b) Topluluğun ibâdete ve tâata devam etmesi sebebiyle âdet haline gelince, ümmetine bunun farz kılınacağını düşünmesi sebebiyledir.

c) Hz. Peygamber, bu ifâde ile kendilerinin terâvihe devam ettikleri zaman, kendisinden sonra ümmetinden birilerinin terâvihi vâcib (farz) zannetmesinden korktuğu içindir. Yani insanların bu namazı farz olarak algılamaları endişesidir. Bu sayılanların hepsinin olma ihtimali vardır.

Rivâyetler dikkatlice incelendiğinde, Hz. Peygamber, terâvihi değil, cemâate namaz kıldırmaı terk ettiği görülmektedir. Bunun ileride ümmetine ağır gelir düşüncesi ile bu namazı evlerinde kılmaya teşvik etmiştir. Bu konuda **“farz namazlar müstesnâ olmak üzere namazın en faziletlisi, kişinin evinde kıldığı namazdır”**¹⁰⁷ buyurarak, ashabının mescitte kılma iştiağını evlere yönlendirmiştir.

¹⁰⁵ *Buhârî*, Teheccüd 5; *Müslim*, Salâtu’l Müsâfirîn 177; *Ebû Dâvud*, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; *en-Nesâî*, Kıyâmu’l-Leyl 4

¹⁰⁶ eş-Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *Muvatta’u İmâmî Mâlik*, (Leknevî Şerhi), Dâru’l- Kalem, Beyrut, 4. Baskı, 2005, I, 620.

¹⁰⁷ *Buhârî*, Ezan 81, İ’tisâm 3; *Tirmizî*, Mevâkât 213; *el-Muvatta*, Cemaat 4

Netice itibari ile Hz. Peygamber'in terâvih namazını terk etmesi söz konusu değildir. Aksine ümmetine farz kılınır endişesiyle cemaate namaz kıldırmayı terk etmiştir.

2. Terâvih Dışında Kıldığı Diğer Namazlar

Bilindiği gibi gece kılınan tüm nafil namazlara “Kıyamu'l-Leyl” denilmektedir. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in geceleri kılmış olduğu namazlar; teheccüd, vitir ve Ramazan ayında da terâvih (kıyâmu Ramazan) namazlarıdır. Bu namazların hepsi gece namazlarıdır. Ancak uygulanış durumlarına göre bu isimleri almışlardır. Bu durumda Hz. Peygamber bu namazları her zaman kılmış mıdır? diye bir soru akla gelebilir. Bu sorunun cevabı için her birinin kılınıp zamanına ve vasıflarına bakmak kâfi gelecektir. Hz. Peygamber vitir namazını genel olarak gece uyuduktan sonra kalkıp kılmıştır. Ancak bununla birlikte Hz. Peygamber, gecenin her cüz'ünde de vitir namazı kılmıştır. Vitrin en belirgin özelliği tek rek'atlı olması ve geceleri kılınmasıdır.

Teheccüd namazına gelince; bu namaz da Hz. Peygamber'in hiç terk etmediği namazdır. Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre bu namaz, İslam'ın ilk yıllarında emredilen ilk namazdır. Ve bu namazı Hz. Peygamber ile ashabı tam bir yıl kılmaya devam etmişler ancak sonradan Müzzemmil Sûresinin son âyetleri ile nâfile ibadete dönüşmüştür. Hz. Peygamber daha sonra da bu namazı kılmaya devam etmiştir. Teheccüd namazının en belirgin özelliği ise adından da anlaşılacağı gibi uykudan kalkmak sûreti ile kılınan namaz olmasıdır. Bu ma'lûmâtın sonra “Hz. Peygamber Ramazan ayında hangi gece namazlarını kılmıştır?” sorusuna geçebiliriz.

Tehânevî (ö.1392/1974) bu hususa yönelik şunları söylemektedir: “Hz. Peygamber Ramazan gecelerinde ayrıca teheccüd namazı kılıp kılmadığını, yine Ramazan gecelerinde teheccüd ve terâvih'in aynı veyâ ayrı namazlar olduğunu açıklayan herhangi bir rivâyet bilinmemektedir. Ancak teheccüdle ilgili hadislerin “Gece Namazına Teşvik Eden Hadisler”, terâvihle ilgili hadislerin ise “Ramazan Gecelerini İhyâ Etmek” başlıkları altında zikredilmeleri ikisinin ayrı namazlar olduğunu göstermektedir.”¹⁰⁸

¹⁰⁸ et-Tehanevî, Zafer Ahmed el-Osman, İ'lâu's-Sünen, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, V, 73

“Teheccüd ve Terâvih İlişkisi” başlığı altında teheccüd namazı ile terâvih namazının ayrı namazlar oldukları genişçe izah edilmiştir. Hz. Âişe’den gelen bir rivâyette şöyle denilmektedir: “... Rasûlullah (s.a.v) uyumaksızın geceledi. Ve insanlar, Rasûlullah (s.a.v) sabahleyin yanlarına çıkıncaya kadar bulundukları yerde kaldılar. Rasûlullah (s.a.v) şöyle dedi: Ey İnsanlar! -Elhamdü lillah- geceyi gafil olarak geçirmedi. Sizin durumunuz da bana gizli değildi. Fakat ben (terâvih namazının) size farz kılınıp, bu ameli yerine getirememenizden korktum. Muhakkak ki siz (ibadet etmekten) usanmadıkça Allah (c.c.) sevap vermekten usanmaz.” Hz. Peygamber’in gece, Ramazan kıyamını kıldırmak için sahabenin yanına çıkmayıp ve “geceyi gafil olarak geçirmedi” diyor olması, gecenin ihyasını ihmal etmediğini göstermektedir. Yukarıda gece namazlarının durumu izah edildiği gibi yine Tehânevî’nin de Ebû Zerr hadisine¹⁰⁹ dayanarak beyân ettiği gibi Hz. Peygamber Ramazan gecelerinde hem terâvih namazı kılmış, hem de diğer gece namazlarını kılmıştır. Hz. Âişe’nin de bidirdiği gibi, “Rasûlullah (s.a.v.), Ramazan’ın son on gününde ibâdet ve kulluk için gösterdiği çabayı başka zamanlarda göstermezdi.”¹¹⁰ Dolayısı ile Hz. Peygamber’in Ramazan ayına mahsus özel bir ibâdet tarzı bulunmaktadır. Bu yüzden Hz. Peygamber’in Ramazan ayında diğer zamanlarda kılmış olduğu gece namazlarını da kıldığını söyleyebiliriz.

Meseleye bir başka açıdan baktığımızda da şunu göreceğiz: Hz. Peygamber, “Kim inanarak ve sevabını yalnızca Allah’tan umarak Ramazan namazını (terâvih namazını) kılsa geçmiş günahları affolunur”¹¹¹ ve “Allah (c.c)’u size Ramazan orucunu farz kıldı. Ben de onun kıyamını size sünnet kıldım. Kim inanarak ve sevabını Allah’tan umarak oruç tutar ve namazını (terâvihi) kılsa anasından doğduğu gün gibi günahlarından arınır”¹¹² ifadeleri ile kıyâmu Ramazan’a teşvik buyuruyorsa, kendisi de bu namazı kılıyor demektir. Zira Hz. Peygamber, yapmadığı şeye teşvik etmez. Bu yüzden Hz. Peygamber’in Ramazan ayında terâvih dışında kıldığı diğer gece namazları teheccüd ve Vitr namazları olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁰⁹ *Ebû Dâvûd*, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; *Tirmizî*, Savm 81, en-Nesâî, Sehv 103, Kıyâmu’l-Leyl 4; *İbn Mâce*, İkâmetu’s-Salah 173; *Dârimî*, Savm 54

¹¹⁰ *Müslim*, İ’tikâf 8; *Tirmizî*, Savm 73; *İbn Mâce*, Sıyam 57

¹¹¹ *Buhârî*, İmân 37, Salatu’t-Terâvih 156; *Müslim*, Salâtu’l-Musâfirin 173; *İbn Mâce*, Kıyâmu Şehri Ramadân 173

¹¹² *İbn Mâce*, Kıyâmu Şehri Ramadân 173; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 287

III. HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE TERÂVİH NAMAZI

Sahâbe-i Kirâmın ister ittifak edilmiş olsun isterse ihtilaf edilmiş olsun, hukukî görüşleri, sonra gelenler için ehemmiyetli birer kaynak teşkil etmektedir. Zira bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v), "... **Benden sonra benim sünnetime ve Hulefâ-yı Râşidînin sünnetlerine yapışınız. Bu sünnetlere sımsıkı sarılınız. İhdas edilen şeylerden sakının. Çünkü her bid'at dalâlettir.**"¹¹³ buyurmaktadır. Yine "**Ashâbım gökdeki yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız doğru yola kavuşursunuz**"¹¹⁴ buyurmaktadır. Hz. Peygamber tarafından bu övgülere mazhar olmuş olan Ashâb-ı Kirâmın, özellikle Hulefâ-i Râşidîn'in ümmete yol göstermede önemli bir rol üstlendikleri kesindir. Söz konusu bu rivâyetlerde bir başka husus daha ortaya çıkmaktadır. Bu da sonradan ihdas edilerek dine sokulan bidatlara karşı ne ile korunmamız gerektiğidir. Bu kalkanlar ise, Hz. Peygamber'in Sünneti ve Hulefâ-i Râşidîn'in uygulamaları olmaktadır. Bu bahse konu olan hadis sıhhat açısından problemli olsa da¹¹⁵ "Hulefâ-i Râşidîn" hakkındaki hadis de dikkate alındığında ashâbın yanlış üzerinde ittifak etmesi söz konusu olmadığını söyleyebiliriz.

Ashâb-ı Kirâmın, Hz. Peygamber'in irtihâlinden sonraki devirde en çok fetvâ veren yedi tanesi; Hz. Ömer (ö.23/643), Hz. Ali (ö.40/660), Abdullah b. Mes'ud (ö.33/653), Hz. Âişe (ö.59/678, Zeyd b. Sâbit (ö.45/665), İbn Abbâs (ö.68/687) ve İbn Ömer (ö.73/692) (r.anhum)'dur. Bunlara **fukahâ-ı seb'a-yı sahâbe** (sahâbe-i kirâmın yedi fakîhi) denir.¹¹⁶ İslam tarihinde İslam hukukunun temellerinin sahâbenin fakihleri –özellikle de Hulefâ-i Râşidîn- tarafından atıldığını görmekteyiz. Bu yüzden ehl-i sünnet çizgisini sürdürmek ve bid'atlara karşı kendimizi korumak için sahâbeyi takip etmemiz gerekmektedir.

¹¹³ *İbn Mâce*, Mukaddime 6; İbn Abdî'l-Berr, Ebû Amr Yûsuf, *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fadlihi*, II, 924, Had. No: 1758. Not: İbn Abdilberr bu hadisin sahih bir isnadla rivâyet edildiğini kaydetmektedir.

¹¹⁴ el-Munâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf, *Feydu'l-Kadîr bi Şerhi Câmi'u's-Sağîr*, IV, 76; İbn Abdilberr, Ebû Amr Yûsuf, *Câmi'u Beyânu'l-İlm ve Fadlihi*, II, 923-924, Had. No: 1757. Not: İbn Abdilberr bu hadisin değişik versiyonlarını, 1759 ve 1760 numaralı hadislerinde de ele almaktadır.

¹¹⁵ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b.Ahmed b. Saîd, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. eş-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1983, VI, 82. Not: bu hadisin sıhhati hakkında zayıf olduğu belirtilmiştir. Yine bu hadis 3 numaralı dipnotta "metrûkun bilittifâk" olarak nitelendirilmiştir; el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *el-Medhal ilâ es-Süneni'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Ziyâurrahman el-A'zamî, Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kuveyt, t.y, s.164. Not: Beyhakî de bu hadisin senedinin zayıf olduğunu beyân etmektedir.

¹¹⁶ Ekinci, Ekrem Buğra, *İslâm Hukuku Tarihi*, İstanbul, 2006, s. 29

Hız. Peygamber'in (ö.11/632) yılında vefâtından sonra, Hız. Ebû Bekir (ö.13/634) hılâfet makamına gelmiş ve bu süre iki yıl devam etmiştir. Hız. Ebû Bekir'in kısa süren hılâfetinin ardından, Hız. Ömer (ö.23/643) halife olmuştur. Bu dönem ise yaklaşık on yıl sürmüştür. Ardından Hız. Osman (ö.35/656) dönemi başlamıştır ki; bu dönemde yaklaşık olarak on üç yıl devam etmiştir. Son olarak da Hız. Ali (ö.40/660), yaklaşık olarak beş yıllık halifelik yapmıştır. Netice itibari ile Hulefâ-i Râşidîn dönemi, mîlâdî olarak yirmi dokuz yıl süren bir dönem olmuştur. Hulefâ-i Râşidîn'in ve sahâbenin fakihlerinin yaşadığı bu dönem, kendilerinden sonraki dönemin her alanda referans dönemi olmuştur. Biz de terâvih konusunu ele alırken bu dönemi inceleyerek bir kanâate ulaşmış olacağız.

Hız. Peygamber'in Medine'ye hicretinin on sekizinci ayının başlarında farz kılınan oruç ibâdeti ile birlikte başlayan terâvih namazının asr-ı saâdetteki durumunu izah ettik. Bu terâvih namazı uygulaması Hız. Peygamber'in vefatından sonra nasıl devam ettiğini ele alacağız. Terâvih namazı ile ilgili tarihsel süreci başlangıcından günümüze kadar hem şekil hem de muhteva olarak geçirmiş olduğu aşamalara baktığımız zaman "Hulefâ-i Râşidîn" döneminin büyük önem arzettiği görülmektedir. Çünkü terâvih namazının günümüzdeki şekli bu döneme dayanmaktadır. İşte bu şekillenmelerin aşamasının hangi halife zamanında, hangi uygulamaların yapıldığını görebilmek için dört halife dönemine bakmamız gerekmektedir. Bu yüzden her bir halifeyi kendi başlıkları altında ele alarak incelemeye çalışacağız.

A. Hız. Ebûbekir Döneminde Terâvih Namazı

Hız. Peygamber'in terâvih namazını bizzat kendisinin üç defa cemaatle kıldıklarını gördük. Ancak ashâbın bu namaza karşı arzu ve iştiyaklarının artması nedeni ile ümmetine farz kılınacağı endişesi oluştu. Bu yüzden terâvih namazını cemaatle kılmayı terk etti. Bu terk ediş, terâvih namazının kendisi ile ilgili değil, bu namazın cemâatle kılınması ile ilgilidir. Ashâbına gelince; bu namazın evlerde kılınmasını tavsiye etti. Böylece insanlar terâvih namazını evlerde ya da mescitlerde küçük gruplar halinde kılmaya başladılar. Bu durum, Hız. Ebû Bekir zamanında nasıl uygulandı? Bu uygulamanın gerekçeleri nelerdir? Bununla ilgili rivâyetleri inceleyelim.

Malik, İbn Şihâb'tan, o da Humeyd b. Abdurrahman'dan, o da Ebû Hureyre'den şöyle rivâyet edildi: “Her kim Ramazanda îman (hak olduğuna inanarak) ve ihtisâbla (Allahın rızasını hesaba katarak) kıyâmu Ramazanı (terâvih namazını) ikâme ederse, o kimsenin geçmiş günahları affolunur.” buyururdu. İşte **Rasûlullah (s.a.v) durum böyle iken vefât etti. Ondan sonra Ebû Bekir (r.a)'in hilâfetinde ve Ömer (r.a)'in hilâfetinin ilk zamanlarında bu iş aynı minvâl üzere devam etti.**”¹¹⁷

Bu hadiste geçen; “İşte Rasûlullah, durum böyle iken vefât etti. Ondan sonra Ebû Bekir (r.a)'in hilâfetinde ve Ömer (r.a)'in hilâfetinin ilk zamanlarında bu iş aynı minvâl üzere devam etti” ifadesi şu anlama gelmektedir. Belirtilen bu süre içerisinde herkes Ramazan ibâdetini kendi evinde yalnız başına yapmaya devam etmiştir. Hz. Ömer'in insanları tek cemâat haline dönüştürmesinin gerekçesine baktığımız zaman da (ilerde bahsi gelecek) insanların mescitlerde küçük gruplar halinde namaz kıldıkları görülecektir. Şimdi burada Hz. Ebû Bekir döneminde terâvih namazının bu hal üzere devam etmesinin gerekçeleri nelerdir? Bu soruları inceliyelim.

Hz. Ebû Bekir zamanında terâvih namazının münferiden kılınmasına devam edilmesi üç sebebe bağlanmaktadır. Bu sebepler şunlardır:

a) Hz. Ebû Bekir'in içtihadına göre “gece namazlarını gecenin son vaktinde kılmak daha faziletlidir.” Bu bakımdan halkın terâvih namazını, gecenin son bölümünde evlerinde ayrı ayrı kılmalarını, gecenin daha ilk saatlerinde toplu halde mescitte kılmalarına tercih etmiştir.¹¹⁸

b) Kâmil Miras'ın da işaret ettiği gibi ikinci bir neden de şudur: “Hz. Ebû Bekir, hilâfetleri zamânında, terâvihten çok daha mühim işlerle meşgul bulunuyordu. İslâm'ın bekâ ve mevcûdiyetini tehdît eden o çetin ve korkunç irtidâd gâileleri bu ilk ve büyük halîfeyi başka hiçbir işe baktırmamıştır.”¹¹⁹

¹¹⁷ *Buhârî*, İmân 25, Salâtü't-Terâvih 1, 2; *Müslim*, Salâtü'l-Musâfirîn 174; *Ebû Dâvûd*, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; *Tirmîzî*, Savm 83; *Nesâî*, Kıyâmu'l-Leyl 3, Sıyâm 39, 40; *İbn Mâce*, İkâmetu's-Salât 173

¹¹⁸ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebi Davud Terceme ve Şerhi*, (Haz. Hey'et), Şâmil Yay. İstanbul, 1988, V, 228

¹¹⁹ ez-Zebîdî, Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarîh Tercemesi*, Müt. Kâmil Miras, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1968, IV, 77; Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebi Dâvûd Terceme ve Şerhi*, (Haz. Hey'et), Şâmil Yay. İstanbul, 1988, V, 228

c) Bizim kanaatimize göre en önemli nedenlerden birisi de Hz. Ebû Bekir'in yapısı ile ilgilidir. Zîrâ Hz. Ebû Bekir, Kur'anın Mushaf haline getirilmesi meselesinde olduğu gibi, Hz. Peygamber'in uygulamadığı bir işi yapmaktan imtina etmiştir.

Bilindiği gibi Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti iki yıl sürmüştür. Bu dönemin en önemli hizmeti Kur'anın Mushaf haline getirilmesidir. Hz. Ebû Bekir, bir yandan bu önemli dini hizmeti yerine getirirken, diğer taraftan ridde hadisesi ile uğraşmıştır. İki yıllık bir zaman diliminde bu kadar hadiselerle iştigal etmiş olması, diğer durumlara sıranın gelmediğini göstermektedir. Bu sebeple terâvih namazı uygulaması konusuna herhangi bir müdahale olmamıştır. *Hz. Ebû Bekir hilafette uzun dönem kalmış olsaydı Terâvih namazı hakkında bir değişiklik söz konusu olur muydu? Buna net bir cevap vermek mümkün değildir. Ancak Kur'anın Mushaf haline getirilmesi fikri de, öncelikle Hz. Ömer'den çıkmıştı. Hz. Ömer'in Kur'an'ın cem'i fikrine karşı Hz. Ebû Bekir; "Resûlullah'ın yapmadığı bir işi ben nasıl yaparım"¹²⁰ diyerek tepki göstermişti. Bu olaydan anlıyoruz ki Hz. Ebû Bekir, Resûlullah'ın yapmadığı bir işi yapma taraftarı değildir.* Peki, Hz. Ömer'in Kur'anın cem'i fikri yanlış mı idi? Buna kimse olumlu cevap veremez. Yeni durumlar karşısında Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in tutumları farklılık arz etmektedir. Her ikisinin yaklaşım ve olayları değerlendirme şekli birbirinden farklıdır. Bu yüzden Hz. Ebû Bekir hilâfette uzun bir süre kalmış olsaydı bile terâvih konusundaki durum farklılık arz etmeyecekti. Bununla birlikte yukarıda bahsedilen gerekçeler haklı gerekçelerdir. Zira bu gerekçeler ortadan kalkınca terâvih namazı hakkındaki uygulamalar da değişmiştir. Bu nedenle Hz. Ebû Bekir dönemindeki olaylar, bu uygulamayı geciktirmiştir, denilebilir. Çünkü Hz. Ömer döneminin ilk yıllarında da durumun böyle olup, sonradan değişikliğe uğraması, gecikmenin devam ettiğini göstermektedir.

B. Hz. Ömer Döneminde Terâvih Namazı

Terâvih namazının tarihsel süreç içerisinde uygulama açısından netliğe kavuştuğu dönem, Hz. Ömer dönemidir. Hatta terâvih namazını "Hz. Ömer dönemi

¹²⁰ Keskiöğlu, Osman, *Nuzulünden İtibaren Kur'anı Kerim Bilgileri*, TDV Yayınları, Ankara, 1989, s. 91

ve Hz. Ömer sonrası terâvih Namazı” diye iki döneme ayırmak yerinde olacaktır. Günümüzdeki terâvih namazının şekli, bu dönem uygulamalarına dayanmaktadır. Hz. Ebû Bekir döneminin tamamında ve Hz. Ömer’in ilk dönemlerindeki terâvih uygulamasının sonradan değişmesinin nedeni nedir? Bu değişikliğe bid’attir denilebilir mi? Hz. Ömer yapmış olduğu değişikliklerle asrı saâdetteki uygulamaya ters düşmüş müdür? Bu müşkil durumları vuzuha kavuşturmak için öncelikle Hz. Ömer’in “nebevî sünnet” anlayışına bir göz atmamız gerekecektir:

Hz. Ömer; “hakkında bilgi sahibi olmadığınız hususları sünnet’e havale edin.”¹²¹ diyen, Hz. Peygamber’in açıklamadığı hususlarda görüş beyan etmekten kaçınan ve din konusunda şahsi görüşle hüküm vermekten sakındıran birisidir. Hz. Ömer’in, Kur’an ahkâmının anlaşılmasında ve hayata aktarılmasında, Hz. Peygamber’in sünnetine gereken ihtimâmı göstermiş olması pek tabiidir. Yine **“Ey insanlar! Sünnet’ten sonra hiç kimse, hidayet sanarak dalaletle kaymakta ve dalalet sanarak herhangi bir hidayeti terk etmekte mazur değildir.”**¹²² diyerek, sünnet’in dînî ahkâmı, hiç kimseye mazeret bırakmayacak derecede beyan ettiğini ve bu yönüyle hidâyet ve dalâletin ölçüsünün sünnet olduğunu vurgulamıştır. **“Sünnet, Allah’ın ve Resûlü’nün sünnet kıldığı şeydir. Şahsî görüş hatasını ümmet için sünnet kılmayın.”**¹²³ diyen Hz. Ömer, Kur’an’ın hakkıyla anlaşılması için Sünnet’ten sadece haberdar olmanın yeterli olmayacağını, tıpkı Kur’an gibi Sünnet’in de lâıykı vechile “fehmedilmesi” gerektiğine dikkat çekerek şöyle demiştir: **“Kur’an-ı Arap diline uygun okuyun. Zira O Arapçadır. Sünnet konusunda da tefakkuh edin...”**¹²⁴ diyor.

Yukarıdaki ifadeler ışığında olaya baktığımızda Hz. Ömer’in, Kur’an ve Sünnet hususunda nasıl bir denge gözettiği ve sünneti anlama ve uygulama noktasında ne kadar îtinâlî olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısı ile Hz. Ömer’in kendi şahsi görüşüne göre hareket etmeyip, mutlaka Hz. Peygamber’den hareketle hüküm

¹²¹ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Halku Efâli’l-İbâd*, Dâru’l-Ma’ârif, Riyad, 1978, s. 70

¹²² el-Hâtibu’l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Fakîh ve’l-Mütefakkîh*, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut, 1980, I, 148

¹²³ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî el-Kurtubî, *Câmi’u Beyâni’l-İlm*, Dâru’l-Kutubi’l-İslâmiyye, Kâhire, 1982, s. 479

¹²⁴ İbn Ebî Şeybe, Ebî Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Kûfî, *el-Musannef*, VI, 129

verdiği görülmektedir. Hz. Ömer'in nebevî sünnet anlayışı ana hatlarıyla ve şüpheye mahal bırakmayacak şekilde kendi sözlerinden anlaşılmaktadır. Şimdi konumuz açısından Hz. Ömer'in halifelîği döneminde terâvih namazı uygulaması nasıldı? Neden bu tür bir uygulamaya gidildi? Kendisi bu uygulamanın neresinde idi? Bunlarla ilgili rivâyetleri inceleyelim.

Asr-ı saâdet ve Hz. Ebû Bekir dönemlerindeki terâvih namazının münferiden kılınması durumunun Hz. Ömer'in ilk dönemlerinde de devam ettiğini biliyoruz. Bu durumu şu rivâyet açıklamaktadır. Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre; “Her kim Ramazanda îman (hak olduğuna inanarak) ve ihtisâbla (Allahın rızasını hesaba katarak) gece namazını (terâvih namazını) kılsa, o kimsenin geçmiş günahları affolunur” buyurdu. **İşte Rasûlullah (s.a.v) durum böyle iken vefât etti. Ondan sonra Ebû Bekir (r.a)'ın hilâfetinde ve Ömer (r.a)'ın hilâfetinin ilk zamanlarında bu iş aynı minvâl üzere devam etti.”**¹²⁵

Bu hadis Hz. Peygamber'den Hz. Ömer döneminin ilk yıllarına kadar terâvih namazının kılındığına yönelik süreci bize net olarak göstermektedir. Bu süreçle ilgili diğer rivâyetlere bakalım.

Abdurrahman İbn Abdu'l-Kariyy (r.a)'den; O şöyle dedi: **“Ömer İbn Hattab (r.a) ile birlikte Ramazan ayında mescide çıktık. Bir de baktık ki İnsanlar farklı gruplar halinde namaz kılıyorlar. Kimisi tek başına kimisi de bir grup halinde namaz kılıyorlar. Hz. Ömer (r.a) dedi ki: Allah (c.c)'a yemin olsun ki bunları bir imamın arkasında toptasam daha iyi olacağını sanıyorum.** Sonra bunu gerçekleştirmeye karar verdi. Ve insanları Übey b. Kâ'b'ın arkasında (imamlığında) topladı. Sonra bir başka gece Hz.Ömer (r.a) ile beraber çıktım. Ve insanlar imamlarının arkasında namaz kılıyorlardı. Hz. Ömer (r.a): “Bu ne güzel bid'attır (yeniliktir).” Gecenin yarısından sonra kılınan namaz, gecenin yarısından önce kılınandan daha faziletlidir, dedi. Bu sözü ile gecenin sonunu kastediyordu. İnsanlar ise gecenin evvelinde kılıyorlardı.”¹²⁶ Bu hadisin sıhhati hakkında el-

¹²⁵ *Buhârî*, İmân 25, Salâtu't-Terâvih 1, 2; *Müslim*, Salâtu'l-Musâfirîn 174; *Ebû Dâvûd*, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; *Tirmizî*, Savm 83; *Nesâî*, Kıyâmu'l-Leyl 3, Sıyâm 39, 40; *İbn Mâce*, İkâmetu's-Salât 173

¹²⁶ *Buhârî*, Salâtu't-Terâvih 1; *el-Muvatta*, Kıyâmu Ramadân 3; Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmam, *Musannef*, thk. Habiburrahman A'zami, el-Meclisu'l-İlm, Beyrut, 1983, IV, 258-259,

Mervezî ve el-Beğavî, hadisin senedinin sahih olduğunu dipnotlarında belirtmektedir.¹²⁷

İmâm-ı Buhârî (ö. 256/870), Enes b. Malik (ö. 179/795), Abdurrezzak (ö. 211/827) ve İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849)'nin aktarmış olduğu bu rivâyetin bir başka versiyonu ise İbn Huzeyme (ö. 311/924) kanalı ile şu şekilde aktarılmaktadır:

İbn Huzeyme, Urve b. ZÜbeyr (r.a)' den rivayet etmiştir: “ Hz. Ömer b. Hattab (r.a) döneminde Abdullah b. Erkam (r.a) ile birlikte beytülmal sorumlusu olan Abdurrahman b. Adulkariyy şöyle bildirmiştir: “Hz. Ömer (r.a) Ramazanda bir gece mescide çıktı. Onunla birlikte Abdurrahman b. Adulkariyy de çıktı. Hz. Ömer (r.a) Mescitte dolaştı. **Mescitteki insanlar değişik gruplar halinde dağılmışlardı. Yerine göre bir adam yalnız başına namaz kılıyor, yerine göre de bir adam namaz kılıyor onunla birlikte bir grup da namaz kılıyordu.** Hz. Ömer (r.a) dedi ki: “Ben, bunların tümünü bir okuyucunun (yani bir imamın) arkasında toplarsam çok daha uygun olacağını sanıyorum.” Sonra Hz. Ömer (r.a) bunu gerçekleştirmeğe karar verdi. Ve Übeyy b. Ka'b (r.a)'a onlara Ramazan boyunca namaz kıldırmasını emretti. Sonra Hz. Ömer (r.a) yanlarına çıktı. İnsanlar okuyucularının (imamlarının) arkasında namaz kılıyorlardı. Hz. Ömer (r.a) şöyle söyledi: “Bu ne güzel bir bid'attır (yeniliktir). Ancak Gecenin yarısından sonra kılınan namaz, gecenin yarısından önce kılınan namazdan daha faziletlidir.” Bu sözüyle gecenin son vaktini kastediyordu. İnsanlarsa gecenin ilk vaktinde ibadet ediyorlardı. Yarısında kâfirleri lanetliyorlardı. Ve (Şöyle diyorlardı): “ Ey Allahım! Senin yoluna engel olan, peygamberlerini yalanlayan ve senin vaadine inanmayan kâfirlerin canlarını al! Aralarına ayrılık ver. Kalplerine korku koy. Ey gerçeğin İlâhı! Onların üzerlerine senin azabını ve şiddetini gönder.” Sonra Rasûlullah (s.a.v)'e salât getiriyor, müslümanlar için gücünün yettiğince hayır üzere dua ediyor sonra mü'minler için mağfiret diliyorlardı. Kâfirlere lanette bulunmayı, Rasûlullah (s.a.v)' e salâtı, mü'min erkekler için ve mü'min kadınlar için dua etme ve mağfiret dileme işini tamamladıktan sonra şöyle

Had. No: 7723; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 287

¹²⁷ el-Beğavî, Ebû Muhammed Huseyin b. Mes'ûd el-Ferra', *Şerhu's- Sünne*, IV, 118-119 Yine aynı görüşü Mervezî de nakletmektedir. Bkz. el-Mervezî, Ebî Abdullah Muhammed b. Nasr, Kitâbu Kiyâmı Ramadân, s. 44, bu sayfanın 5 numaralı dipnotunda hadisin isnadının sahih olduğunu belirtmektedir.

diyorlardı: “ Ey Allah’ım! Sana ibadet ediyoruz. Senin için namaz kılıyor ve senin için secde ediyoruz. Senin için gayret ediyor ve uğraşıyoruz. Ey Rabbimiz! Senin rahmetini umuyor ve şiddetli azabından korkuyoruz. Şüphesiz senin azabın kendilerine düşman olduklarına ulaşacaktır. Daha sonra tekbir getirip secdeye kapanıyorlardı.”¹²⁸

Hiz. Ömer döneminde terâvih namazının cemaatle kılınma nedenine diğler bir delil de şudur: “Nevfel b. İyâs el-Hüzeli’den şöyle dediğini rivâyet etti: “Biz Ömer İbn Hattâb (r.a) zamanında Ramazan ayında, mescitte gruplar halindeydik; şurada burada namaz kılıyorduk. İnsanlar sesi en güzel olanına meylediyorlardı. Hiz. Ömer (r.a): Hey! (dikkat edin) Zannedersem **bunlar Kur’ânı güzel nağme edindiler**. Bakınız vallahi şayet gücüm yeterse ben bunu kesinlikle değıştireceğim. Üç gece (gün) beklemedi. Nihâyet Übeyy b. Kâ’b (r.a)’a emretti; Übeyy b. Kâ’b da onlara namaz kıldırđı. Sonra Hiz. Ömer safların arkasında ayağa dikildi ve “**Eğer bu bir bid’at ise ne güzel bir bid’attır o.**” dedi.¹²⁹

Yukarıda zikrettiğimiz bu rivâyetlere baktığımız zaman, Hiz. Ömer’in terâvih namazının cemâatle kılınması hususunda Hiz. Peygamber’in bu namazı cemaatle kıldığđı döneme rücû ettiğine şahit oluyoruz. Hiz. Ömer’in bu uygulamasına yönelik tarihsel süreç hakkında Âsım Köksal şöyle söylemektedir: “Hiz. Ömer (r.a)’ın terâvih namazını cemaatle kıldırmaı emretmiş ve Medine’de biri erkeklere diğeri kadınlara terâvih kıldırmaı üzere kârî (Kur’an okuyucusu) tayin etmiştir. Bu hususta da İslâm beldelerine yazılı emirler göndermiştir. Bu uygulama Hicretin 14. yılı Ramazan ayında idi.”¹³⁰ Bu ifadeden şunu anlıyoruz: Hiz. Ebûbekir dönemindeki durum, Hiz. Ömer döneminin ilk iki yılında da devam etmiştir. Demek ki Hiz. Ömer’i bu uygulamaya sevk eden birtakım âmiller olmuştur. Yukarıdaki rivâyetler çerçevesinde ve tarihi bilgiler ışığında bu âmilleri şu şekilde sıralayabiliriz.

a) Hiz. Ömer, bir Ramazan gecesinde mescitleri dolaşmış ve buradaki insanların gruplar halinde, dağınık bir şekilde namaz kıldıklarını görmüştü. Bu

¹²⁸ İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, Mektebu'l-İslâmiyye, Beyrut, 1992, II, 155-156, Had. No: 1100

¹²⁹ İbn Sa’d, Muhammed, *Tabakâtu’l- Kubrâ*, Dârı Sadr, Beyrut, t.y, V, 59

¹³⁰ Köksal, Mustafa Âsım, *İslâm Tarihi Hiz. Muhammed (a.s) ve İslâmiyet*, Işık Yayınları, İstanbul, 2011, II, 255

manzara karşısında Hz. Ömer, insanları bir kârînin arkasında toplayıp cemâat hâlinde namaz kılmalarını emir buyurmuşlardır. Bunun delili; **“Ömer b. Hattab (r.a) ile birlikte Ramazan ayında mescide çıktık. Bir de baktık ki İnsanlar farklı gruplar halinde namaz kılıyorlar. Kimisi tek başına kimisi de bir grup halinde namaz kılıyorlar. Hz. Ömer (r.a) dedi ki: Allah (c.c)’a yemin olsun ki bunları bir imamın arkasında toptasam daha iyi olacağını sanıyorum.”**¹³¹ ifadesidir.

b) Hz. Ömer’in insanları bir imam arkasında toplama fikrinin sebeplerinden biri de insanların güzel ve nâmeli seslilere meyletmesi mahzurunu ortadan kaldırmak istemesidir. Çünkü insanlar Terâvih namazı kılma hususunda sesi güzel olan kişiyi tercih etmeye başlamışlardı. Bunun dayanağı ise; “Hz. Ömer (r.a): Hey! (dikkat edin) Zannedersen **bunlar Kur’ânı güzel nağme edindiler.** Bakınız vallahi şayet gücüm yeterse ben bunu kesinlikle değiştireceğim”¹³² ifadesidir. Hz. Ömer, Kur’anı güzel nağme edinmenin gelecekteki tehlikesini sezdiği için insanları bir imamın arkasında toplamayı uygun gördü.

c) Kur’an okumasını bilmeyen insanların sayısının çok olması. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v) zamânında insanların Übey b. Kâ’b’ın arkasında cemâat olup namâz kıldıklarını görünce bunlar ne yapıyorlar? diye sormuşlardı. Yanındaki sahâbe de: **“Onlar ezberinde Kur’an olmayan insanlar, Übey b. Kâ’b onlara namaz kıldırıyor.” dediler. Rasûlullah (s.a.v) de; “isabet ettiler veya yaptıkları ne güzeldir.”** buyurdu.¹³³ Bundan anlıyoruz ki Kur’anı ezbere bilen insan sayısı azdır. Bu durum her dönemde de böyle olagelmıştır.

d) Hz. Peygamber’in dâr-ı bekâya irtihâl etmesiyle vahiy ve teşrî dönemi sona ermiştir. Bu nedenle Hz. Ömer, terâvih namazının cemâatle edasının farz kılınması ihtimalinin ortadan kalktığını görerek artık halkın terâvih namazını cemâatle kılmasında bir sakıncanın kalmadığı kanaatine ulaşmıştır. Ve bu konuda hemen uygulamaya geçilmiştir.

Yukarıda saymış olduğumuz etkenlerin hepsi tek başına yeterli neden değildir. Hepsini bir araya gelince terâvih namazı hakkındaki uygulamayı zorunlu hale

¹³¹ *Buhârî*, Salâtu’t-Terâvih 1; *el-Muvatta*, Kıyâmu Ramadân 3; Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, Kıyâmu Ramadân, thk. Habiburrahman A’zami, IV, 258-259, Had. No: 7723; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 287

¹³² İbn Sa’d, Muhammed, *et-Tabakâtü’l-Kubrâ*, Dâri Sadr, Beyrut, t.y, V, 59

¹³³ *Ebû Davud*, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; İbn Huzeyme, *Sahihu İbn Huzeyme*, III, 339, Had. No: 2208; el-Mervezî, *Kitâbu Kıyâmu Ramadân*, s. 44

getirmiştir. Hz. Ömer'in Kur'anın mushaf haline getirilmesi hususundaki feraseti bu olayda da kendisini göstermiştir. Hz. Ömer'in bu uygulaması olmasaydı Ramazan kıyâmı olarak bilinen terâvih namazı hakkında kesin karara ulaşamayacaktık. Hz. Ömer'in bu icraatı doğru olmasaydı, o dönemde buna gereken itirazlar yapılardı. Aksine Hz. Osman ve Hz. Ali zamanında da buna devam edilmiş olması, Hz. Ömer'in isabetli bir iş yaptığını göstermektedir. Bununla ilgili hususa "Bid'at" meselesinin izahında tekrar değineceğiz.

1. Hz. Ömer Döneminde Terâvih Namazının Rek'at Sayısı

Hz. Ömer döneminde terâvih namazının rek'at sayısı ile ilgili rivâyetlere gelince: Bu konuda birçok farklı görüş zikredilmektedir. Bu farklılıklar ise Terâvih namazının rek'at sayısı hakkındadır. Rivayetler arasındaki bu farklılıkları tasnif ederek ele alacağız. Aynı zamanda bu farklılıklar birer tenakuz mudur, yoksa farklı hallerin anlatımının bir sonucu mudur? Bunları da izah etmeye çalışacağız. Şimdi bu farklılıkların tasnifine geçelim. Bu konudaki ihtilâflar iki kısımdan oluşmaktadır:

Birincisi: Hz. Ömer'in Terâvih namazının on bir ve on üç rek'at kılınmasını emrettiğine dâir rivayetlerdir. Bu konudaki dayanak ise Enes b. Malik'in sahih olarak Muvatta'nda zikrettiği hadistir. "Malik, Muhammed b. Yûsuf'tan, O'da Sâib b. Yezîd'den¹³⁴ şöyle rivâyet etti: Ömer b. Hattâb (r.a), Übey b. Kâ'b ve Temîm ed-Dârî'ye insanlara **on bir rek'at** namaz kıldırmasını emretti. Kârî, her rek'atta yüzlüklerden (âyet sayıları yüzü aşan surelerden) okuyordu. Öyle ki; kıyâmın uzunluğu sebebiyle bastonlara dayanıyorduk. Ve fecrin doğuşuna kadar namazdan ayrılmıyorduk."¹³⁵ Sâib b. Yezîd'in başka bir rivâyetinde ise "Hz. Ömer zamanında **on üç rek'at** namaz kılıyorduk. Kârî her rek'atta elli, altmış ayet okuyordu."¹³⁶

İkincisi: Hz. Ömer'in hilafeti zamanında terâvih namazının yirmi bir ve

¹³⁴ el-Mervezî, Ebî Abdullah Muhammed b. Nasr, *Kitâbu Kıyâmu Ramadân*, s. 51, el-Mervezî, 51. Sayfanın 2 numaralı dipnotunda râvinin tam adını şöyle veriyor: "Sâib b. Yezîd b. Sa'id b. Semâme el-Kindî" olduğunu söylüyor. Yine bu Râvinin vedâ haccında iken küçük sahabî olduğu haberini veriyor. Sâib b. Yezîd, Medine'de vefat eden sahabilerin sonuncusudur. Hadisin isnadının sahih olduğunu söylemektedir.

¹³⁵ *el-Muvatta*, Kıyâmu Ramadân 4, İbn-i Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 284; el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Kitâbu Süneni'l-Kubrâ*, Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye, Haydarâbâd, 1346, II, 496

¹³⁶ el-Mervezî, Ebî Abdullah Muhammed b. Nasr, *Kitâbu Kıyâmu Ramadân*, s. 51

yirmi üç rek'at kıldıklarına dair rivâyetlerdir.

“Abdurrezzâk, Dâvud b. Kays’dan, O’da Muhammed b. Yûsuf’tan, O’da Sâib b. Yezîd’den şöyle aktarıyor: “Hz. Ömer (r.a), insanları Ramazan ayında Übey b. Kâ’b ve Temîm ed-Dârî’nin imamlığında yirmi bir rek’at (namaz) kılmak üzere topladı. İnsanlar, iki yüz âyet okuyorlar ve fecrin doğuşuna kadar devam ediyorlardı.”¹³⁷

Buna benzer diğer rivâyetler de şu şekildedir: “Abdurrezzak. Sevrî’den O da A’mеш’ten O da Zeyd b. Vehb’den şöyle rivâyet etti. Ve dedi ki: Abdullah b. Mes’ûd, Ramazan ayında bize namaz kıldırıyor ve geceleyin ayrılıyordu. A’mеш dedi ki: O yirmi rek’at namaz ve üç rek’at vitir kıldırıyordu.”¹³⁸

Yine terâvih yirmi üç rek’at oluşuna yönelik olarak; İbn Numeyr, Abdumelik’ten, O da A’tâ’dan şöyle rivâyet etti ve dedi ki: “İnsanların Ramazan ayında yirmi rek’at namaz ve üç rek’at vitir namazı kıldıklarına ulaştım (gördüm).”¹³⁹

Bir başka rivâyet de şöyledir: “Mâlik, Yezîd b. Rûmân’dan şöyle rivâyet ediyor: “İnsanlar Hz. Ömer b. Hattâb zamanında, Ramazan ayında yirmi üç rek’at namaz kılıyorlardı.”¹⁴⁰ Yezîd b. Rûmân’dan gelen bu hadis hakkında Beğavî şunu söylüyor: “Yezîd b. Rûmân’ın Hz.Ömer (r.a) zamanına yetişmemiş olması sebebiyle munkatı’ kabul edilmiş, ancak bu hadisin başka bir yoldan da vârid olması sebebiyle mevsûlun sahihun olarak görülmüştür”¹⁴¹ demektedir.

Hz. Ömer dönemine ait terâvih namazının rek’at sayılarına yönelik rivâyetleri yukarıda zikrettik. Bunları iki kategoride ele aldığımızda birincisinin on bir ve on üç rek’at olarak gelen rivâyetler, ikincisinin ise yirmi bir ve yirmi üç rek’at olarak gelen rivâyetler şeklinde olduğunu görüyoruz. Burada her iki kategorideki

¹³⁷ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, Kiyâmu Ramadân, IV, 260-261, Had. No: 7730. Not: Abdurrezzâk, Had. No: 7727 numaralı hadisinde Yezîd İbn Husayfa kanalı ile yapılan rivâyetinde Übey b. Kâ’b’ın üç rek’at vitir kıldırıldığını bildirmektedir.

¹³⁸ Abdurrezzâk, *a.g.e*, Kiyâmu Ramadân, IV, 263-264, Had. No: 7741; el-Mervezî, *a.g.e*, s. 52-53

¹³⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 285

¹⁴⁰ *el-Muvatta*, Kiyâmu Ramadân 5; el-Beyhakî, *Kitâbu Sünenü’l-Kubrâ*, II, 496

¹⁴¹ el-Beğavî, Ebû Muhammedü’l- Huseyin b. Mes’ûd el-Ferra’, *Şerhu’s-Sünne*, IV, 120-122

farklılık on rek’at ve yirmi rek’at etrafında oluşmaktadır. Zâid olarak gelen diğer sayılar ise vitir namazı ile ilintilidir.

Hiz. Ömer (r.a) zamanında kılınan terâvih namazlarında “Übey b. Ka’b’ın on bir, yirmi bir ve yirmi üç rek’at namaz kıldırıldığına dair rivâyetler zikredilmiştir.”¹⁴² Yine buna benzer bir farklılıkta “Sâib b. Yezîd kanalı ile de on bir, on üç ve yine vitir hariç yirmi rek’at şeklinde farklı sayıda rivâyetler gelmiştir.”¹⁴³ Şimdi aynı kişilerden gelen bu rivâyet farklılığı ne ile îzah edilebilir? Bu durumun izahı ancak (teaddudu’l-hâlât, ihtilâful ahvâl) yâni hallerin farklılığı ile îzah edilebilir. Bu zikredilen hallerin hepsi farklı zamanlarda farklı uygulamalarla gerçekleşmiştir. Buradan şunu görüyoruz: Sahabe-i Kirâm, asr-ı saâdette ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde kalıplaşmış bir terâvih namazı takip etmemişlerdir. “Onlar Nebevî sünneti çok iyi algıladıkları için uygulamada ya kırâatı uzun tutarak rek’at sayılarını hafif tutmuşlardır (azaltmışlardır). Ya da kırâatı hafif tutarak (kısaltarak), rek’at (secde) sayılarını artırmışlardır.”¹⁴⁴ Yukarıda zikretmiş olduğumuz rivâyetlerde yüzlük ayetlerle ve elli-altmış ayetlerle kılınan namazlardan bahsettik. Buna yönelik Hiz. Ömer’in de bir uygulaması olmuştu. Ebû Muâviye Âsım’dan O’da Ebî Osman’dan şöyle dediğini rivâyet etti: “Hiz. Ömer Ramazanda üç kurrâyı çağırdı. Onların en hızlı okuyanına otuz âyet okumasını, orta halli okuyanına da yirmi beş âyet okumasını, en yavaş okuyanına ise yirmi âyet okumasını emretti.”¹⁴⁵ Bu uygulama ile de görüyoruz ki namaz kıldırmanın durumu ile cemâatin durumu arasında denge gözetilmiştir. Rek’at sayılarında da kırâatin miktarına göre kıyamın uzunluğu veya secdelerin sayısı belirlenmiş oldu.

Hiz. Ömer (ö.23/644) döneminde terâvih namazının rek’at sayıları, Hiz. Ebû Bekir (ö.13/634) dönemindeki gibi belli bir süre devam etmiştir. Ancak sonraları şartların yönlendirmesi ile hem rek’at sayıları hem de cemâatle kılınması durumu yeni bir şekle bürünmüştür. Başlangıçta her rek’atta elli, altmış, yüz hatta iki yüz âyet okunurken, Hiz. Ömer’in kurrâları çağırıp otuz, yirmi beş ve yirmi âyetle

¹⁴² el-Adevî, Mustafa Ebû Abdillâh, *Adedu Rek’âti Kıyâmi’l- Leyl*, Dâru Macid Asîrî, Mısır, 1999, s. 43

¹⁴³ el-Adevî, Mustafa Ebû Abdillâh, *a.g.e.*, s. 43

¹⁴⁴ el-Adevî, Mustafa Ebû Abdillâh, *a.g.e.*, s. 43

¹⁴⁵ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IV, 261, Had. No: 7732; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 284

sâbitlemesi kıyamın uzunluğuna bir netlik sağlamıştır. Yine bu döneme ait rek’at sayılarına yönelik farklı rivâyetlerde terâvih namazı hakkında bir süreç yaşandığının işâretidir. Yukarıdaki birçok rivâyet de bu hususu beyan etmektedir. Sâib b. Yezîd’in rivâyetlerindeki farklılıkları da bu değişim sürecinin eseridir. Bu beyâna göre terâvih namazı on bir rek’atla başlayıp yirmi bir rek’atla sonlanmışır denilebilir. Her ne kadar on bir ve on üç rek’at sayısı bildirilmiş olsa da bunun Hz. Ömer döneminin ilk dönemlerine ait olduğunu, sonraki dönemlerde ise yirmi rek’at şeklinde netleştiğini söyleyebiliriz. Yukarıda ele aldığımız rivâyetler de terâvih namazının rek’at sayısı hakkındaki kanaatin yirmi şeklinde olduğunu desteklemektedir. Terâvih namazının rek’at sayısı hakkında İmamı âzam Ebû Hanîfe (ö.150/767)’nin kanaatinin da yirmi rek’at olmasının dayanağı bu uygulamalardır.

2. Hz. Ömer’in Kullandığı “Bid’at” Kavramı ve Cemâatu’l-Kubrâ Meselesi

Terâvih namazı, asr-ı saâdetten itibaren Hz. Ömer’in dönemine kadar geçen süreçte belirli bir düzene kavuşmuş değildi. Var olan düzensizlikler ve karmaşık durumlar Hz. Ömer’i yeni birtakım uygulamalara sevk etti. Bununla ilgili olarak Hz. Ömer Terâvih namazının bir imamın arkasında cemâatle kılınması talimatını verdi. Bu uygulama için Hz. Ömer: **“Eğer bu bir bid’at ise, ne güzel bid’attır o”**¹⁴⁶ ifâdesini kullanmıştır. Hz.Ömer’in bu sözü ile kastetmiş olduğu husus nedir? Buradaki **“bid’at”** sözü hangi anlamda kullanılmıştır. Hz. Ömer’in bu uygulamasına bid’at denilirse, bununla kastedilen Terâvih namazı mı, Terâvih’in cemâatle kılınması mı yoksa bu namazın bir imamın arkasında tek cemâat halinde kılınması mı? kastedilmiştir. Bu meselelerin vuzuha kavuşması ile bir takım yanlış anlaşılmanın önüne geçilmiş olunacaktır. Bu hususlarla ilgili rivâyeti ele alarak diğer kavramları izaha geçelim.

Abdurrahman b. Abdulkâriyy’den. O şöyle dedi: Ömer b. Hattab (r.a) ile birlikte Ramazan ayında mescide çıktık. Bir de baktık ki **İnsanlar farklı gruplar halinde namaz kılıyorlar. Kimisi tek başına kimisi de bir grup halinde namaz kılıyorlar.** Hz. Ömer (r.a) dedi ki: Allah (c.c)’a yemin olsun ki bunları bir imamın arkasında toptasam daha iyi olacağını sanıyorum. Sonra bunu gerçekleştirmeye karar

¹⁴⁶ *Buhârî*, Salâtu’t-Terâvih 1, *el-Muvatta*, Kıyâmu Ramadân 3; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, Kıyâmu Ramadân, IV, 258-259, Had. No: 7723; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 287

verdi. Ve insanları Übey b. Kâ'b'ın arkasında (imamlığında) topladı. Sonra bir başka gece Hz.Ömer (r.a) ile beraber çıktım. Ve insanlar imamlarının arkasında namaz kılıyorlardı. **H. Ömer (r.a) “bu ne güzel bir bid’attır (yeniliktir).”** Ancak Gecenin yarısından sonra kılınan namaz, gecenin yarısından önce kılınan namazdan daha faziletlidir, dedi. Bu sözü ile gecenin sonunu kastediyordu. İnsanlar ise gecenin evvelinde kılıyorlardı.”¹⁴⁷

H. Ömer’in **“Bu ne güzel bir bid’attır”** ifadesindeki **“bid’at”** kelimesi ile kastedilen anlam ıstılâhî midir yoksa luğavî midir? Lügat olarak “Bid’at; önceden benzeri olmayan bir şeyi ihdas etmektir.”¹⁴⁸ İstılâhî olarak “Bid’at; Rasûlullah (s.a.v) zamanında olmayan bir işi ihdas edip uygulamaya koymaktır.”¹⁴⁹ Eğer bir bid’at şer’î olarak güzel olan bir şeyin altında yer alıyorsa ona **“bid’atı hasene”** denir. Eğer bir bid’at, şer’î olarak çirkin bir şeyin altında yer alıyorsa ona da **“bid’atı seyyie”** denir.¹⁵⁰

Yukarıdaki tanımlamalara bakıldığı zaman H. Ömer’in uygulamaları ıstılâhî manada bir bid’at olmadığı görülecektir. **“Bid’at”** kavramı lüğat manasında kullanılmış olsa da bu bid’at H. Ömer’in uygulamasının neresindedir? H. Ömer’in sözündeki bid’at ile terâvih namazının kendisidir denilemez. Çünkü H. Peygamberin üç gece terâvih namazı kıldırıldığı sâbittir. Bununla ilgili olarak Kandehlevî (ö.1384/1965), Zürkânî (ö.1122/1710)’nin tercih ettiği görüşü şöyle aktarıyor: “Buradaki bid’at, terâvih namazının kendisi veya cemâatin kendisi değildir. Buradaki bid’at, Cemâati’l-Kubrâ’dır”¹⁵¹ diyor. Terâvih namazının cemâatle kılınmasına da bid’at denilemez. Çünkü bu namazı peygamberimiz ashabına bizzat kendisi kıldırıştır. Geriye Zürkânî’in işaret ettiği husus kalıyor ki o da **“Cemâatu’l-Kubrâ”** meselesidir. **“Cemâatu’l-Kubrâ”** ile kastedilen nedir? Şimdi bu hususu ele alacağız.

H. Ömer, terâvih namazı ile ilgili yapmış olduğu uygulamanın sebebini şu

¹⁴⁷ Buhârî, Salâtü’t-Terâvih 1; el-Muvatta, Kıyâmu Ramadân 3; Abdurrezzâk, el-Musannef, IV, 258-259, Had. No: 7723; İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, II, 287

¹⁴⁸ es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, Tenvîru’l-Havâlik (Şerhu a’lâ muvattai Malik), I, 137

¹⁴⁹ el-Aynî, Ebu Muhammed Mahmûd b. Ahmed, Umdetu’l-Kârî fi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî, VIII, 245

¹⁵⁰ el-Aynî, Ebu Muhammed Mahmûd b. Ahmed, a.g.e., VIII, 245

¹⁵¹ el-Kandehlevî, Muhammed b. Yahya, Evcezü’l-Mesâlik ilâ Muvattai Malik, II, 382

şekilde belirtiyor: “Abdurrahman b. Abdulkâriyy’den. O şöyle dedi: Ömer b. Hattab (r.a) ile birlikte Ramazan ayında mescide çıktık. **Bir de baktık ki İnsanlar farklı gruplar halinde namaz kılıyorlar. Kimisi tek başına kimisi de bir grup halinde namaz kılıyorlar.** Hz. Ömer (r.a) dedi ki: Allah (c.c)’a yemin olsun ki bunları bir imamın arkasında toptasam daha iyi olacağını sanıyorum.”¹⁵² Buradaki sebep insanların aynı mescitte ayrı gruplar halinde namaz kılıyor olmalarıdır.

“**Cemâatu’l-Kübrâ**” kavramının anlaşılabilmesi için Hadisin metninde geçen iki ifadeyi birlikte ele almamız gerekir. Bunlar “**Evzâan**” ve “**er-Rahtu**” kelimeleridir. **El-Evzâu**: “Cemââtun, topluluklar, gruplar manasına gelmektedir ki bu manayı Beğavî (ö. 516/1122) ve Kandehlevî (ö. 1384/1965) de aynı şekilde tarif etmektedirler.”¹⁵³ **Er-Rahtu**: “üçten yahut yediden on’a kadar erkekler topluluğu anlamına gelmektedir.”¹⁵⁴ Dolayısı ile hadisten çıkarılan anlamın çerçevesini bu kelimelerin rotasına göre şekillendirmemiz gerekiyor. Demek ki Hz. Ömer, mescide gittiğinde insanların farklı gruplar (evzâan mütferriğûn) halinde, (er-Raht) üç-yedi ilâ on kişilik gruplar halinde veya tek başına terâvih namazı kıldıklarını görmüştü. Bu durumda Hz. Ömer insanları bir tek imamın arkasında aynı mescit içinde “**Cemâatu’l Kübrâ**” büyük cemâat halinde toplama işine karar vermiştir. İşte “**Cemâatu’l Kübrâ**”nın oluşumu ve anlamı budur.

Burada **bid’at** olarak kastedilen husus, Hz. Ömer’in küçük cemâat gruplarını tek cemâat haline getirerek “**Cemâatu’l-Kübrâ**”yı oluşturmuş olmasıdır. Yoksa terâvih namazının ne kendisi ne de terâvihcin cemâat halinde kılınması bid’attır. Hz. Ömer, terâvih namazına yönelik bu uygulama ile kendisinden sonraki ümmetin kararsızlıklarına mani olmuştur. Bu hâdiselerden biri de şudur: “Nevfel b. İyâs el-Hüzelfî’den şöyle dediğini rivâyet ettiler: “Biz Hz. Ömer b. Hattâb zamanında Ramazan ayında, mescitte gruplar halindeydik. Şurada burada namaz kılıyorduk. **İnsanlar sesi en güzel olanına meylediyorlardı.** Hz. Ömer (r.a): Hey! (dikkat edin) Zannedersem **bunlar Kur’ânı güzel nâme edindiler.** Bakınız vallahi şayet gücüm

¹⁵² Buhârî, Salâtu’t-Terâvih 1; el-Muvatta, Kıyâmu Ramadân 3; Abdurrezzâk, el-Musannef, Kıyâmu Ramadân, IV, 258-259, H. No: 7723; İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, II, 287

¹⁵³ Sarı, Mevlüt; el-Mevârid, s. 1651; el-Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes’ûd el-Ferrâ, Şerhu’s-Sünne, Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 1983, IV, 119; el-Kandehlevî, Muhammed b. Yahya, a.g.e, II, 380

¹⁵⁴ Sarı, Mevlüt; a.g.e. , s. 662

yeterse ben bunu kesinlikle değiştireceğim. Üç gece (gün) beklemedim, nihâyet Übeyy b. Kâ'b (r.a)'a emretti; Übeyy b. Kâ'b da onlara namaz kıldırdı. Sonra Hz. Ömer safların arkasında ayağa dikildi ve **“Eğer bu bir bid'at ise ne güzel bir bid'attır o”** dedi.¹⁵⁵ Buradaki **“Kur'ânı güzel nâme edindiler”** ifadesi de cemâat içindeki düzensizliklerin boyutuna ve cemâat seçimindeki ölçüye dikkat çekmektedir.

Bütün bu durumlar Hz. Ömer'in terâvih namazı ile ilgili farklı uygulamaları ve düzensizlikleri nebevî sünnet anlayışı içerisinde nasıl açıklığa kavuşturduğunu göstermektedir. Yine bu uygulamalar Hz. Ömer'in basîretini ve ferâsetini de ortaya koymaktadır.

3. Hz. Ömer Döneminde Cemâatle Kılınan Terâvih Namazı

Buraya kadar terâvih namazının cemâat halinde kılındığını ve bu uygulama hakkındaki oluşum süreçlerini açıkladık. Burada ise terâvih namazının cemâat halindeki uygulamada kadınlar bunun neresinde yer almışlardır? Kadınlar terâvih namazını cemâatle mi yoksa münferiden mi kıldılar? Bunlara yönelik meseleleri açıklayacağız.

Yukarıda bahsettiğimiz hususa yönelik rivâyet şöyledir: “Abdurrezzâk, Dâvud b. Kays'dan, O'da Muhammed b. Yûsuf'tan, O'da Sâib b. Yezîd'den şöyle aktarıyor: **“Hz. Ömer, insanları Ramazan ayında Übey b. Kâ'b ve Temîm ed-Dârî'nin imamlığında yirmi bir rek'at (namaz) kılmak üzere topladı. İnsanlar, iki yüz âyet okuyorlar ve fecrin doğuşuna kadar devam ediyorlardı.”**¹⁵⁶

Yine başka bir rivâyet ise şöyledir: Hişâm b. Urve, babasından şöyle rivâyet etti: **“Hz. Ömer b. Hattâb insanlara iki kârî tayin etti. Ve Übey b. Kâ'b'a erkeklere namaz kıldırmasını, İbn Ebî Hasme'ye de kadınlara namaz kıldırmasını emretti.”**¹⁵⁷

Her iki rivâyete bakıldığı zaman, Hz. Ömer döneminde hem kadınlara hem

¹⁵⁵ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kubrâ*, V, 59

¹⁵⁶ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IV, 260-261, Had. No: 7730

¹⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 126

de erkeklere ayrı ayrı imam tayin edildiğini göstermektedir. Yukarıda zikredilen rivâyetlerde mekânın aynı olup olmaması belirtilmemiştir. Ancak Hz. Osman döneminde kadın ve erkeklere tek imam tayin edilmesi Hz. Ömer döneminde kadın ve erkekler için mekânın farklı olduğunu göstermektedir. Bu hususa yönelik izahat “Hz. Osman Döneminde terâvih Namazı” başlıklı bölümde yapılacaktır. Netice olarak Hz. Ömer zamanında kadınlar da cemâat halinde terâvih namazı kılmışlardır. Ancak bu namaz için erkeklere ait bir imam, kadınlara ait bir imam tayin ederek ayrı cemâat olmaları sağlanmıştır.

C. Hz. Osman Döneminde Terâvih Namazı

Asr-ı Saâdetde iken kılınmaya başlanan terâvih namazı, Hz. Ebû Bekir dönemi ve Hz. Ömer döneminin ilk yıllarında aynı hal üzere devam ettiğini yine Hz. Ömer döneminin ilk yıllarından sonra şartların ve durumların sevki ile terâvih namazının uygulanmasında bir takım değişiklikler olduğunu izah ettik. Şimdi Hz. Ömer dönemindeki son durum acaba Hz. Osman döneminde nasıl devam etti. Hz. Osman döneminde terâvih namazı uygulamalarında herhangi bir değişim yaşandı mı? Bu hususların izahı ile bu dönemi ele alıyoruz.

Hz. Osman döneminde terâvih namazına yönelik rivâyet şu şekildedir: “Katâde O’da Hasan’dan şöyle rivâyet etti. Ali b. Ebî Tâlip Hz. Osman zamanında bize yirmi gece namaz kıldırıldı. Sonra (kendini eve) hapsedti. Bazıları kendisi için ayrıldı dediler. Sonra onlara Ebû Halime Muâz imam oldu.”¹⁵⁸

Hz. Osman döneminden Kâmil Mîras şöyle bahsediyor. “Hz. Osman zamânında devr-i Fârûkî’de olduğu gibi terâvih namazının cemâatle kılınmasına devâm edilmiştir. Hem bir halde ki, devr-i Fârûkî’de kılındığı gibi her rek’atta takrîben yüzer âyet okunarak ve şiddet-i kıyâmdan (kıyamın uzunluğundan) dolayı âsâya ittikâ edilerek (dayanılarak) terâvih kılındığını, Beyhâkî Sâib b. Yezîd’den rivâyet etmiştir. Yine Beyhâkî, Hişâm b. Urve’den de şunu rivâyet etmiştir: “Hz. Ömer (r.a), erkekleri Übey b. Kâ’b’ın, kadınları da Süleyman b. Ebî Hasme’nin arkasında ayrı ayrı toplamıştı. Hz. Osman (r.a) zamanında ise Halîfe-i müşârun ileyh kadınları da erkekleri de Ebû Hasme’nin arkasında cem etmiş ve ayrı ayrı

¹⁵⁸ el-Mervezî, Ebî Abdullah Muhammed b. Nasr, *Kitâbu Kıyâmı Ramadân*, s. 46

kılmalarına lüzum görmemiştir.”¹⁵⁹

Hiz. Osman döneminde de Hiz. Ömer devri gibi uygulamaya aynı şekilde devam edilmiştir. Bu uygulama aynı zamanda şu görüşü haklı kılmıştır. Hiz. Osman ve diğer sahâbiler, Hiz. Ömer dönemindeki uygulamaya itirazları olmuş olsa idi; başka şekilde de uygulama yapabilirlerdi. Hiz. Ömer dönemindeki uygulamaya devam edildiğine göre Hiz. Ömer, içtihadında isabet etmiştir, denilebilir. Hiz. Osman dönemindeki fark ise, erkek ve kadınların bir imam arkasında tek cemâat olarak kılmalarıdır.

D. Hiz. Ali Döneminde Terâvih Namazı

Hiz. Ömer zamanında belli bir düzene giren terâvih namazı, Hiz. Osman döneminde de aynı minval üzere devam ettiğini gördük. Şimdi ise burada terâvih namazının tarihi seyri içerisinde Hiz. Ali dönemindeki durumun hangi boyutta devam ettiğini inceleyeceğiz.

Hiz. Ali döneminde de terâvih namazına teşvikte bulunulmuş ve insanlara terâvih namazı kıldırarak kişiler tahsis edilmiştir. Bu konuda Ebû İshâk el-Hemedânî şöyle rivayet etmektedir: “Ali b. Ebî Tâlib (r.a) Ramazanın ilk gecelerinde dışarı çıktı. (o vakitte) kandiller mescitleri aydınlatıyor ve Allah (c.c)’ın kitabı da tilavet ediliyordu. Bu durumu görünce Hiz. Ali (r.a) şöyle nidâ etti: **“Ey Hattaboğlu Ömer! Nasıl ki mescitlerimizi Terâvih’in feyziyle nurlandırıp şereflendirdi isen, Allah da senin kabrini öylece nurlandırsın.”** şeklinde dua etti.”¹⁶⁰

Yukarıda zikrettiğimiz Ebû İshâk el-Hemedânî’nin rivâyetine göre Hiz. Ali, Hiz. Ömer’in yapmış olduğu uygulama sebebi ile kendisine dua etmektedir. Bu durum Hiz. Ali tarafından övüldüğüne göre Hiz. Ömer tarafından başlatılan uygulamanın doğru bir içtihad olduğunu, bu yüzden aynı uygulamaya devam edildiğini göstermektedir. Terâvih namazına yönelik rek’at sayısı uygulaması da aynı Hiz. Ömer dönemindeki gibi yirmi rek’at olarak kılınmıştır. Bu hususu destekleyen rivâyet şu şekilde zikredilmektedir: “Vekî”, Hasan b. Salih’den, O’da Amr b.

¹⁵⁹ ez-Zebîdî, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif, *Sahîhu Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi* (Müt. Kâmil Miras), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1968, IV, 77

¹⁶⁰ el-Mervezî, *Kitâbu Kiyâmı Ramadân*, s. 46

Kays'dan, O'da Ebü-l Hasnâ'dan şu şekilde rivayet etmektedir: "Hz. Ali (r.a) bir adama Ramazan ayında insanlara yirmi rek'at Terâvih namazı kıldırmasını emretti."¹⁶¹

Vekî'nin Hz. Ali dönemine ait aktarmış olduğu bu bilgi, Hz. Ali döneminde de Terâvih namazının yirmi rek'at olarak kılındığını göstermektedir. Yine bu konuda sahabenin herhangi bir itirazlarının olmaması, yapılan uygulama hakkında aynı görüşe sahip oldukları kanaatini oluşturmaktadır.

IV. DEĞERLENDİRME

Hulefâ-i râşidîn dönemi olarak ele aldığımız bu bölümde terâvih namazının Hz. Peygamber döneminden farklı olarak nasıl kılındığını inceledik. Her bir halife dönemini ayrı ayrı ele alarak hangi dönemde ne tür değişiklikleri içinde barındırdığına bakmaya çalıştık. Bu incelememiz sırasında şunu gördük. Hz. Peygamber dönemindeki kıyamı Ramazan (terâvih) uygulamaları Hz. Ebû Bekir döneminde aynı şekilde devam etmiştir. Hz. Ömer döneminin ilk yıllarında da her hangi bir değişikliğin olmadığını gördük. Ancak birtakım hadiselerin etkisi ile ileriki zamanlarda yanlış uygulamalara sebebiyet vermemesi için Hz. Ömer döneminde terâvih namazı uygulaması ve rek'at sayıları zaman içerisinde netleşerek son şeklini almıştır. Buna dâir hususlar kendi bölümlerinde izah edilmiştir. Hz. Ömer'in başlatmış olduğu terâvih namazı uygulaması, ne kendi dönemindeki sahabe tarafından ne de kendisinden sonraki halifeler döneminde değişik uygulamaya uğramıştır. Aksine Hz. Ömer dönemindeki uygulamaya aynı minval üzere devam edilmiştir. Eğer bu uygulama Hz. Osman, Hz. Ali ve diğer sahabî tarafından uygun görülmemiş olsa idi, terk edilirdi. Diğer bir açıdan ele alırsak, eğer bu uygulama sünneti Rasûlullah'a ters düşen bir hal arz etmiş olsa idi, ne Hz. Ömer ne de diğer Ashab-ı Güzîn böyle bir çığır açmazdı. Ve bu uygulamaya devam etmezdi. Dolayısı ile bu uygulama ve uygulamanın devam etmiş olması, istilâhî manâda bid'at olarak nitelendirmeyi hak etmemektedir. Dönem îtibârî ile Hulfâ-i Râşidîn dönemi, terâvih namazı için gerek rek'at sayısı, gerekse cemaatle kılınıp hali bu dönemde netleşmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v)'in, "**... Benden sonra benim sünnetime**

¹⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 285

ve Hulefâ-yı Râşidînin sünnetlerine yapışınız. Bu sünnetleri dişlerinizle sıkıca tutunuz. İhdas edilen şeylerden sakının. Çünkü her bid'at dalâlettir."¹⁶² Yine "... Yıldızlar semanın emniyetidir. Yıldızlar gitti mi, vaadedilen şey semaya gelir. Ben de Ashabım için bir emniyetim. Ben gittim mi, onlara vaadedilen şey gelecektir. Ashabım da ümmetim için bir emniyettir. Ashabım gitti mi ümmetime vaadedilen şey gelir."¹⁶³ Şeklindeki ifâdeleri, sünnetin çerçevesini ve sünnet anlayışının kriterini belirlemektedir. Bu yüzden terâvih namazının yirmi rek'at olarak câmide cemâat ile kılınmasının sünnet olduğunu söyleyebiliriz. Günümüzdeki uygulamaların dayanağı da Hulefâ-i Râşidîn döneminin uygulamalarına bağlı olarak yerini almıştır.

¹⁶² *İbn Mâce*, Mukaddime 6; *Tirmîzî*, İlim 16; *Ebû Dâvûd*, Sünnet 5

¹⁶³ *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 207

İKİNCİ BÖLÜM
DÖRT MEZHEBE GÖRE TERÂVİH NAMAZI

I. DÖRT MEZHEBİN TERÂVİH NAMAZINA YAKLAŞIMI

Birinci bölümde terâvih namazının hadisler açısından değerlendirmesini yaptık. Bu bölümde ise terâvih namazını mezhepler açısından ele alarak bu konudaki görüşleri incelemeye çalışacağız. Mezhepler denilince, amelî açıdan ümmete asırlardır rehberlik yapmış olan ve içtihatlarına îtimat edilen mezhep imamları akla gelecektir. “Tâbiîn ve Tebeu’t-Tâbiîn devrindeki yüzlerce hukukçudan dört tanesinin mezhebi (hukukî görüşleri) tedvîn edildiği için, sonraki asırlara intikal edebilmiştir. Bunlar: Hanefî, Mâlikî, Şâfi’î ve Hanbelî mezhepleridir. Tarihte birçok mezhep oluşmasına rağmen günümüze kadar gelebilen ve varlığını devam ettirebilen bu dört büyük mezhep olmuştur.”¹⁶⁴

Genelde Hanefî âlimleri, özelde Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf delil sıralaması ve içtihad usûlu itibariyle ilk olarak Kur’ânı, sonra Hz. Peygamber’in Sünnetini, üçüncü olarak da Sahabe Kavlini esas almaktadırlar. Ebû Hanife’nin ayrıca sahabe ittifak ettiğinde onların kavlini aldığı, ihtilaf ettiklerinde ise birini tercih edip, sahabe kavli dışına çıkmadığı, kendisini tâbiûnun görüşleriyle bağımlı hissetmediği bilinmektedir.”¹⁶⁵ Ebû Hanîfe’nin bu delil sıralamasında, Sahabe’nin görüşüne ne kadar önem verdiği görülmektedir. Bu tutum aynı zamanda bilginin kaynağından itibaren olması gereken bir silsileyi ortaya koymaktadır. Kaynakların delil teşkilindeki bu hiyerarşik düzen, hemen hemen bütün mezhepler için de aynı minvâl üzeredir.

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz bu mezhepler İslâm Ümmeti için her zaman başvuru mercî olmuştur. Bu mezhep imamlarımızın kurmuş oldukları ekollerden, içtihatla kullandıkları metotlardan ve terceme-i hallerinden bahsetmeyeceğiz. Ancak İslâm dünyası için amelî konularda bağlayıcı olmaları, asırlardan beri ilimlerine ve fetvalarına îtibâr edilmesi sebebiyle biz de burada onların görüşlerine başvuracağız. Mezheplerin görüşlerine geçmeden evvel, gece namazı ile ilgili kullanılan bazı tabirleri görmek, konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Konu ile ilgili anahtar kavramlar şunlardır:

a) **İhyâu’l- Leyl:** Gecenin ihyâsı demek olan bu kavram için bazı

¹⁶⁴ Ekinci, Ekrem Buğra, *İslam Hukuku Tarihi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 58

¹⁶⁵ Özşenel, Mehmet, *Ebû Yûsuf’un Hadis Anlayışı*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2011, s. 6

fakihler “Kıyâmu’l- Leyl” tâbirini de kullanmışlardır.¹⁶⁶ “İhyâu’l- Leyl” veya “Kıyâmu’l- Leyl” şeklinde tâbir edilen gece namazı hakkında şu tanım yapılmaktadır. “Gecenin ihyâsı, yılın gecelerinin her bir gecesinde gerçekleştirilir. Ve bu ihyâ sadece namaza mahsus olmaksızın gecenin çoğunluğunun namaz, zikir, Kur’an okumak gibi diğer ibâdetlerle de gerçekleştirilebilir. Zikredilen ibâdetlerden hangisi ile olursa olsun gecenin ihyâsı olmuş demektir. Ancak Terâvih namazına gelince, o Ramazan gecelerine mahsus bir ibâdetir.”¹⁶⁷ Gecenin ihyâsı ile kastedilen husus, bir ibâdete hasretmeksizin yukarıda zikredilen ibâdetlerden herhangi biri ile o geceyi değerlendirmek olarak tanımlanmıştır.

b) Teheccüd: “Hücûd” ile tanımlanan teheccüd kavramı lügatta: uyumak, geceyi ibâdetle geçirmek, uykusuz kalmak anlamlarına gelmektedir.¹⁶⁸ Gece, uyku güçlüğüle izâle edildiği zaman teheccüd denilir. Istılâhî olarak teheccüd: “uykudan sonra geceleyin nâfile namaz kılmaya denilir.”¹⁶⁹ Görüldüğü gibi teheccüd namazı için uykudan uyanmış olmak bu namazın şartındandır. Kavram itibâri ile de Terâvih namazı denilen “Kıyâmu Ramazan” ile karıştırılmaması gerekir.

c) Et-Tatavvu’: Bu çeşit namaza, nâfile namaz da denilmektedir. Allah’ın farz kıldığı namazlardan başka farz ve vâvip namazlara ziyâde edilen namazlara verilen addır. Tatavvu’ veya nâfile namazlar, belirli bir vakitle kayıtlı olan nâfile namazlar ve belirli bir vakitle kayıtlı olmayan nâfile namazlar olarak iki kısma ayrılır.¹⁷⁰ İşte Terâvih namazı da belirli bir vakitle kayıtlı yani Ramazan ayına mahsus bir namazdır.

d) Salâtu’t- Terâvih: ikişer ikişer kılınan ve Ramazan ayına mahsus bir namazdır. Ve **teheccüd namazı gibi uyuma şartı olmayan**, belirli bir vakitle kayıtlı bir namazdır.¹⁷¹

e) Vitir Namazı: yatsının farzından sonra kılınan özel bir namazdır. Bu namazın vitir olarak isimlendirilmesinin sebebi, rek’at sayısının çift değil tek olmasıdır.¹⁷²

Yukarıda tanımlamasını yapmaya çalıştığımız bu kavramlar, konumuzun

¹⁶⁶ *el-Mevsûatü’l- Fıkhiyye*, XXVII, 136

¹⁶⁷ *el-Mevsûatü’l- Fıkhiyye*, XXVII, 136

¹⁶⁸ *el-Mevsûatü’l- Fıkhiyye*, XXVII, 136

¹⁶⁹ *el-Mevsûatü’l- Fıkhiyye*, XXVII, 136

¹⁷⁰ *el-Mevsûatü’l- Fıkhiyye*, XXVII, 136

¹⁷¹ *el-Mevsûatü’l- Fıkhiyye*, XXVII, 135-136

¹⁷² *el-Mevsûatü’l- Fıkhiyye*, XXVII, 135-136

anahtar terimleri idi. Gece namazı olarak bilinen bu namazlar yukarıda bahsettiğimiz şekilde tanımlanmaktadır. Terâvih namazı hakkında mezheplerin görüşleri genel olarak aynı olmakla birlikte biz meselenin daha net anlaşılabilmesi için ayrı başlıklar halinde ele almayı uygun gördük. Şimdi sırası ile terâvih namazı hakkında mezheplerimizin görüşlerini inceleyelim:

A. Hânefi Mezhebi

Hicretin ikinci yılında farz olan oruç ibadeti ile birlikte başlayan kıyâmı Ramazan (terâvih namazı), birtakım aşamalardan geçerek ümmetin ibâdet hayatında belirli bir konuma yerleşti. Hz. Peygamber’le başlayan bu ibâdet, Hulefâ-i Râşidîn döneminde yapılan uygulamalar neticesinde bugünkü halini almıştır. Dönemlere ait rivâyetler ele alındığı zaman birbirinden farklı haberler önümüze çıkmaktadır. Bu farklılıklar bizlere çelişkili ya da zıtmış gibi görünmektedir. Ancak bu farklılıklar hallerin farklılığı ile değerlendirilirse bu hususda çelişkinin olmadığı görülür. Suyûtî’ye terâvih namazı hakkında Hz.Peygamber’in uygulaması sorulur. O da şöyle cevap verir: “Terâvih namazı ile ilgili olarak herhangi bir sayı belirtilmeksizin terâvih namazı ve buna teşvik babında gerek sahih, gerek hasen ve gerekse zayıf hadisler vârid olmuştur. Hz. Peygamber’in yirmi rek’at terâvih kıldırıldığı sâbit değildir. Terâvih namazını birkaç gece kıldırılmış fakat bu namazın ümmetine farz kılınıp, onlarında bunu yerine getirmelerinde aciz kalmalarından korktuğu için Terâvih namazı kıldırmayı terk etmiştir.”¹⁷³

Hz.Ömer zamanına kadar bu durumda seyreden terâvih namazı hem uygulanış açısından hem de rek’at sayısı açısından netlik kazanmış ve diğer halifeler döneminde de aynı şekilde uygulanmaya devam edilmiştir. Mezhep imamları da geçen bu süreçleri göz önünde bulundurarak bir kanaate ulaşmışlardır. Biz burada terâvih namazının rek’at sayısı nedir? Bu konudaki yorumları ele alacağız.

Hanefiler’e Göre Terâvih Namazının Rek’at Sayısı

Hanefî mezhebi açısından ele alacağımız diğer bir konumuz terâvih

¹⁷³ Es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-Hâvî li’l-Fetâvâ*, Dâru’l-Kutubi’l İlmiyye, Beyrut, t.y, II, 72. Yine Bkz. Es-Suyûtî’nin “el-Mesâbih fî Salâti’t-Terâvih” adlı risâlesinin s. 9’a mürâceat edilebilir.

namazının rek'at sayısına yönelik görüşleridir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) bu konuda kıstas olarak Hz. Ömer'in uygulamasını almıştır. Fakihlerin çoğunluğu, delillendirmelerini bu döneme hasrederek bir hükme ulaşmıştır. Şimdi konu ile ilgili Ebû Hanîfe'nin görüşünü ele alalım.

Terâvih namazının rek'at sayısı hakkında Ebû Hanîfe'nin görüşü şöyledir; Esed b. Amr, İmam Ebû Yûsuf'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ebû Hanîfe'ye terâvih namazı ve Hz. Ömer'in bu namazla ilgili (terâvih'in yirmi rek'at kılınması) uygulamasını sordum. Ebû Hanîfe de cevaben şöyle dedi: "Terâvih namazı müekket sünnettir. Hz. Ömer bunu kendinden uydurmuş değildir. Bu hususta bidatçı değildir. Bu kararı verirken mutlaka bir delile, Hz. Peygamber (s.a.v)'in bir sözüne dayanmıştır. Hz. Ömer bunu sünnet olarak ortaya koydu. İnsanları Übeyy b. Kâ'b'ın imamlığında topladı. Übeyy b. Kâ'b terâvih namazını aralarında birçok sahabenin bulunduğu bir cemaate kıldırdı. Cemaatin içinde Osman b. Afvan, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd, Abbas b. Abdulmuttalib, Abdullah b. Abbas, Talha b. Übeydullah, Zübeyr b. Avvam, Muaz b. Cebel gibi ensâr ve muhacir'nden birçokları vardı. Hiç biri Hz. Ömer'in bu tatbikine karşı çıkmadı. Aksine hepsi ona muvafakat edip, destek verdiler. Ve müslümanların böyle yapmalarını emrettiler."¹⁷⁴ Ebû Hanîfe, Hz. Ömer'in içtihadı ve ashabin uygulamasını esas alarak böyle bir hükme varmıştır. Kaldı ki bu durum Tahtâvî (ö. 1231/1816)'de şu cümle ile izah edilmiştir: "Terâvih namazı sahabenin icmâi ile on selamda yirmi rek'attır. Yine Ebû Hanîfe terâvih isminin de sahabeden günümüze kadar kullanılageldiğini, bu ismin sebebi ise her dört rek'attan sonra dört rek'at miktarınca dinlenmek olduğunu söylemektedir."¹⁷⁵

Ni'metü'l İslam sahibi M. Zihni Efendi (ö. 1332/1913) terâvih'in rek'at sayısı hakkında şöyle söylüyor: "Terâvih, ashabin icmâ'ı ile yirmi rek'attır. Mütevaris olduğu veçhile on selam iledir. Yani her iki rek'atta selam verilir. Selam vermeyerek rek'atları birbirine vasıl ile kılıp sonra da selam vermiş olmak suretinde

¹⁷⁴ Damâd, Abdurrahman b. Şeyh Muhammed b. Süleyman, *Mecme'u'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, Matbai Âmire, İstanbul, t.y, I, 136; el-Kâsânî, Alâeddîn Ebî Bekir b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, II, 274-275; el-Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, *el-Ihtiyar li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987, I, 68-69

¹⁷⁵ et-Tahtavî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâil, *Haşiyetu't-Tahtavî*, Darul Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, s. 414

musalli her iki rek’atta ku’ud eylemiş olur ise sahih olanı budur. Eğer a’mden (kasden) vasıl etmiş ise mekruh olup, terâvih sahih, tamamı yerine kaimdir.”¹⁷⁶

Hanefî mezhebine göre, terâvih namazı, beş tervîhadır. Her tervîha için iki selam vardır. Böylece selamlar on adet olur. İmam ve cemaat her iftitah tekbirinde “Sübhanek”yi okur. İki tervîhanın arasında bir tervîha kadar oturulur. Yine böylece; beşinci tervîha ile vitir namazı arasında da bir tervîha kadar oturulur. Çünkü (o ikisi arasında bir tervîha kadar oturmak) Ashâb-ı Kirâm zamanından bizim zamanımıza gelinceye kadar bu şekilde devam edegelmiştir.¹⁷⁷ Görüldüğü gibi Molla Hüsrev (ö.885/1480)’in bu ifadesinde de her bir dört rek’ata tervîha ismi verilmiştir. Tervîha sayısı beş olduğuna göre terâvihnin yirmi rek’at olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Hanefî mezhebinin terâvih namazının rek’at sayısına yönelik görüşlerini yukarıda zikrettik. Bu verilerden anlaşıldığına göre, terâvih namazının rek’at sayısı yirmidir. Bu hususta ulema içinde ihtilaf söz konusu olmamıştır. Bu konuda Hz. Ömer’in uygulaması kendisinden sonraki tüm dönemler için başvuru mercii olmuştur. Ashâb-ı Kirâm’ın da bu uygulamaya devam ve teşvik etmeleri terâvih namazı hakkında icma’ oluşturmuştur.

B. Mâlikî Mezhebi

Hem muhaddis hem de mufakkıh olan Mâlik b. Enes (ö. 179/849), kıyâmu Ramazan ile ilgili pek çok rivâyet zikretmiştir. Ancak İmâm Mâlik’in terâvih namazı hakkındaki tercihi diğer mezheplerden farklı olarak şekillenmiştir. Biz de bu bölümde Mâlikî mezhebinin terâvih namazı hakkındaki görüşlerini ele alacağız.

Mâlikîler’e Göre Terâvih Namazının Rek’at Sayısı

İbn Abdilberr (ö.463/1071)’in el-İstizkâr adlı eserinde belirttiğine göre “Hz. Peygamber (s.a.v), ashabına sekiz rek’at terâvih namazı kıldırdı. Namazdan (terâvih namazından) geriye kalanını ise evlerinde tamamlıyorlardı. Ancak Hz. Peygamber ashabına yirmi rek’at namaz kıldırmadı. Yine Hz. Peygamber bu namazın rek’at sayısını ne sekiz ile nede başka bir sayı ile sınırlamada bulunmadı. Hz. Peygamber zamanındaki bu uygulama Hz. Ebû Bekir ile Hz.Ömer devrinin ilk zamanlarına kadar

¹⁷⁶ Zihni, Mehmed, *Ni’metü’l-İslam*, I, 408-409

¹⁷⁷ Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmuz, *Dürerü’l-Hukkâm fî şerhi Gurerü’l-Ahkâm*, Kit-San matbaa, İstanbul, 1979, I, 207

devam edegeldi. Sahabenin bu namazı evlerinde tamamladıklarının delili, Hz. Ömer'in terâvih namazının rek'at sayısını yirmi rek'at olarak belirtmiş olmasıdır.”¹⁷⁸

Mâlikî'ler, terâvih namazının aslında yirmi rek'at olduğunu kabul etseler de diğer mezheplerden ayrı bir görüşe sahiptirler. “Mâlikîlere göre Ramazanın kıyâmı olan Terâvih namazı yirmi veya otuz altı rek'at olması caizdir. Sahabeden olan selef, Ömer b. Hattab zamanında yirmi rek'at terâvih ve üç rek'at vitir olarak kılıyorlardı. Sonra Ömer b. Abdulaziz zamanında otuz altı rek'at terâvih ve vitir kılıyorlardı.”¹⁷⁹

Terâvih namazının otuz altı rek'at olarak kılınacağını söyleyen İmam-ı Mâlik, bu konuda **Medîne'lilerin tatbikatına dayanmaktadır**. Şöyleki: “Mekkeliler Harem-i Şerifte terâvih namazı kılarken terâvih'in her tervihasında bir kere tavaf etmek ve müteakiben iki rek'at tavaf namazı kılmayı âdet edindiler. Mekkelilerin bu fazîletkârâne hareketlerine gıpta eden Medîne-i Münevvere halkı da Mekkelilerin tavaflarına ve tavaf namazlarına muadil olmak üzere her tervîhada dört rek'at nâfile kılmayı kabul etmişlerdir. Şu kadar ki Mekkeliler, beşinci tervîhada yani terâvih namazının sonu ile vitir namazı arasında son tervihada tavaf etmediklerinden Medineliler de bu son tervihadan sonra nâfile kılmamışlardır. Dört tervihada dörder rek'at olarak kılınan on altı rek'at nâfile, Mekke halkının kılmış olduğu terâvihe eklenince otuz altı rek'ata ulaştı. Üç rek'at vitir namazı ile tamamı otuz dokuz rek'at oldu. İşte öteden beri devam edegelen bu uygulamayı, İmâm-ı Mâlik Hazretleri delil olarak kabul ettiğinden Mâlikî Mezhebinde terâvih'in adedi olarak, on altı rek'at nâfile ile beraber bu derece otuz altıya yükselmiş bulunuyor.”¹⁸⁰

İmâm-ı Mâlik, Mekke halkının uygulamasından dolayı onlarla aynı sevaba nâil olma arzusundaki Medine halkının amelini kendisine ölçü almıştır. Bu nedenle her mezhebin yirmi rek'at olarak kabul ettiği terâvih namazına on altı rek'at daha ilâve ederek vitirle beraber otuz dokuz rek'at namaz kılınmıştır. İmamı Mâlik'in bu düşüncesi, bize terâvih konusundaki asıl görüşünün yirmi rek'at olduğunu

¹⁷⁸ İbn Abdillberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstizkâr*, Dâru Kuteybe, Beyrut, ty, c. V, s. 133

¹⁷⁹ İbn Abdillberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî, *a.g.e.*, V, 157; *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, XXVII, 143

¹⁸⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Dâru Âlemi'l-Kutub, Riyad, III. Baskı, 1997, II, 604; eş-Şerbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb, *Muğnî'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Meânî Elfazu'l-Minhâc*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, I, 461

göstermektedir. Çünkü **terâvihe yapılan ziyâdenin kaynağı, Mekke halkının her tervîhada tavaf ve iki rek’at namazına mukabil her tervîhaya dört rek’at namaz ilâve etmesidir.** Bu durum, Ramazan gecelerini ihya etmede ve takvâ yarışında terâvih namazının istenildiği kadar kılınabileceğini de göstermektedir.

C. Şâfiî Mezhebi

İmâm Şâfiî (ö.204/820), kıyâmu Ramazan hakkında farklı uygulamaları hoş karşılamakla birlikte kendisi de bunlardan birini tercih etmektedir. Biz de burada Şâfiî mezhebine göre terâvih namazının rek’at sayısı hakkındaki görüşleri ve yorumları ele alacağız.

Şâfiîler’e Göre Terâvih Namazının Rek’at Sayısı

Terâvih namazının rek’at sayısı hakkındaki Şâfiî mezhebinin görüşünü ele alalım. Zâferânî (ö.260/874)’nin Şâfiî’den bildirdiğine göre O şöyle diyor: “Ben insanları Medîne’de otuz dokuz rek’at namaz kıldıklarını gördüm. Bana hoş gelen yirmi rek’attır. Mekke’de de bu şekilde namaz kılıyorlardı. Bu hususta bir sınırlama yoktur. Çünkü terâvih namazı nafil bir namazdır. Kıyâmı uzatırlarsa secdeleri azaltırlar ki bu güzeldir. Bu bana güzel geliyor. Eğer (kıyâmı kısa tutup) rukû ve secdeleri çoğaltırlarsa bu da güzeldir.”¹⁸¹ Şâfiî mezhebine göre Ramazan ayının her gecesinde on selam ile yirmi rek’at kılınması hususunda ittifak edilmiştir.¹⁸² Bu görüşlerini Hanefî mezhebinde olduğu gibi Hz. Ömer’in uygulamasına dayandırmaktadırlar. İmamı Mâlik (ö.179/849)’in Muvatta’ındaki: “İnsanlar Hz. Ömer b. Hattâb zamanında, Ramazan ayında yirmi üç rek’at namaz kılıyorlardı.”¹⁸³ rivâyeti ile “Ömer b. Hattâb (r.a), insanlara iki kârî tayin etti. Ve Übey b. Kâ’b’a erkeklere namaz kıldırmasını, İbn Ebî Hasme’ye de kadınlara namaz kıldırmasını emretti.”¹⁸⁴ rivâyetlerini bu hususa delil olarak getirmektedirler.

Hz. Ömer’in insanları bir imamın arkasında toplayıp onlara vitir hariç yirmi rek’at namaz kılmalarını emretmesi, bu uygulamaya diğer ashâbın da tâbî olması

¹⁸¹ el-Mervezî, Muhammed b. Nasr, *Kitâbu Kıyâmi Ramadân*, s.57

¹⁸² er-Remlî, Şemsuddîn Muhammed b.Ebî’l Abbas Ahmed b. Hamza b. Şihâbuddîn, *Nihâyetu’l-Muhtâc ilâ Şerhi’l-Minhâc*, II, 126

¹⁸³ el-Muvatta, Kıyâmu Ramadân 5; el-Beyhâkî, *Kitâbu Süneni’l-Kubrâ*, II, 496

¹⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 126

mezhepler için delil teşkil etmiştir. Hz. Ömer'in uygulamalarına yönelik ma'lûmât kendi konusu içinde verilmiştir.

D. Hanbelî Mezhebi

Terâvih namazı hakkındaki görüşlerine başvurduğumuz diğer mezhep imamlarımızdan biri de Ahmed b. Hanbel (ö.241/856)'dir. Burada Hanbelî mezhebinin terâvih namazı hakkındaki temel dayanaklarını ve bu hususa yönelik yorumlarını ele alacağız.

Hanbelîler'e Göre Terâvih Namazının Rek'at Sayısı

Terâvih namazının rek'at sayısı hakkında Hanbelî âlimlerinden İbn Kudâme (ö.643/1245) şunları söylemektedir: “Ramazan ayının kıyâmı (terâvih namazı) yirmi rek'attır. Sünneti müekkededir. Bunu ilk defa bizlere sünnet olarak bırakan Rasûlullah (s.a.v)'dır. Terâvih'in Hz. Ömer'e nisbeti ise, bizzat kendisinin bu iş için Übey b. Kâ'b (ö.34/654)'ı imam tayin edip, onun arkasında bu namazın cemâatle kılınmasını sağlamasından dolayıdır.”¹⁸⁵ Bu görüşü Hanbelî âlimlerinden Ebû İshak Burhaneddîn (ö.896/1490) de beyan etmektedir.¹⁸⁶

Abdurrahman b. Abdulkariyy'den. O şöyle dedi: “Ömer b. Hattab (r.a) ile birlikte Ramazan ayında mescide çıktık. Bir de baktık ki **İnsanlar farklı gruplar halinde namaz kılıyorlar. Kimisi tek başına kimisi de bir grup halinde namaz kılıyorlar.** Hz. Ömer (r.a) dedi ki: Allah (c.c)'a yemin olsun ki bunları bir imamın arkasında toplasam daha iyi olacağını sanıyorum. Sonra bunu gerçekleştirmeye karar verdi. Ve insanları Übey b. Kâ'b'ın arkasında (imamlığında) topladı. Sonra bir başka gece Hz.Ömer (r.a) ile beraber çıktım. Ve insanlar imamlarının arkasında namaz kılıyorlardı. **H. Ömer (r.a): “Bu ne güzel bir bid'attır (yeniliktir).”** Ancak uyuyup kaçırdıkları (gecenin evvelinde) kıldıklarından daha faziletlidir, dedi. Bu sözü ile gecenin sonunu kastediyordu. İnsanlar ise gecenin evvelinde kılıyorlardı.”¹⁸⁷ İbn Kudâme bu rivâyeti zikrettikten sonra şunu söyler: “Ahmed b. Hanbel'e göre

¹⁸⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 601

¹⁸⁶ Ebû İshâk, Burhaneddîn İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Muflih el-Hanbelî, *el-Mubdi' fî Şerhi'l-Muğnî*, II, 17

¹⁸⁷ Buhârî, *Salâtu't-Terâvih* 1; *el-Muvatta*, Kıyâmu Ramadân 3; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IV, 258-259, Had. No: 7723; İbn-i Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 287

terâvih namazı yirmi rek’attır. İmâmı Sevrî (ö.161/778), Ebû Hanîfe (ö.150/767) ve Şâfiî (ö.204/820) de aynı görüştedirler.”¹⁸⁸

İbn Kudâme, Ahmed b. Hambel (ö.241/856)’den şunu aktarıyor: “Ramazan ayında insanlara ağır gelmeyecek şekilde hafifletilerek Kur’an Okunur. Bu insanların tahammülünü aşmayacak şekilde olmalıdır. Kâdî İyâz (ö.544/1149) diyor ki: Ramazan ayında bir hatimden az okumak doğru değildir. Zira insanlar Kur’anın tamamını bu ayda dinlemiş olsunlar. Cemâatin durumunu düşünerek namazda birden fazla hatim yapmak da doğru değildir. Çünkü bu da insanlara sıkıntı verir.”¹⁸⁹

Ahmed b. Hambel’in terâvih namazı hakkındaki görüşünü yukarıda zikrettik. Hanbelî mezhebine göre terâvih namazı yirmi rek’attır. Bu namazın sünneti müekked olduğunu söylemektedirler. Bu namazın uygulanması hakkında da insanları bıktırmadan gücünün üzerinde olmaksızın kırâatın yapılmasını istemişlerdir. İnsanların günlük yaşamları da düşünülerek terâvih namazı vasıtası ile Kur’anın bir defa hatmedilmesini istemişlerdir.

II. TERÂVİH NAMAZI İLE İLGİLİ FIKHÎ HÜKÜMLER

Terâvih namazı ile ilgili fikhî hükümlere geçmeden evvel konumuz gereği fikhın kısımlarına kısaca bir göz atmamız gerekmektedir. Serahsî (ö.483/1090) “Usûl” adlı eserinde İmamı Muhammed yolu ile şu açıklamada bulunuyor: “İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî şöyle der; fıkıh dörttür: **a)** Kur’anda yer alanlar, **b)** Sünnetin getirdikleri, **c)** Sahabeden gelenler, **d)** Müslümanlar’ın güzel gördüğü şeyler”¹⁹⁰ İmamı Muhammed (ö.189/805), bu tasnif yolu ile bize fer’î konularda şer’î delillerden hüküm çıkarma alanıyla sınırlı bir eylemi değil, aynı zamanda dinin hangi kaynaklardan telakkî edileceğinin de bir yol haritasını göstermektedir.

Serahsî bu tasnifi beyan ettikten sonra “Resûl size neyi getirdi ise onu alınız, sizi neden nehyetti ise ondan kaçınınız.”¹⁹¹ âyetini delil getirerek Rasûlullah (s.a.v)’a tâbî olmanın vucûbiyyetini belirtmektedir. Ardından “Rasûlullah (s.a.v)’ın

¹⁸⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 604

¹⁸⁹ İbn Kudâme, *a.g.e.*, II, 606

¹⁹⁰ es-Serahsî, Ebî Bekr Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlu’s-Serahsî*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, I, 318

¹⁹¹ Haşr, 59 / 7

işaretiyle sahabeye tâbî olmanın vucûbiyyetini belirtmektedir. Sahabenin icmâ'ının Kur'an ve mütevatir sünnet gibi kat'î ilim ifade ettiğini, dolayısı ile buna muhalefetin küfür olduğunu beyan etmektedir.”¹⁹² Yukarıda dördüncü maddede müslümanların güzel görmesinden murat ise her tabakadan âlimlerin icmâ'ı olarak îzah edilmektedir.

Serahsî'nin müslüman telakkîsine işaret ettikten sonra şimdi de konumuz olan Terâvih namazını bu anlayışlar çerçevesinde inceleyeceğiz. Terâvih namazının mezhepler açısından durumunu ele alırken, bu namazın rek'at sayısı hakkındaki görüşleri inceledik. Terâvih namazı ile ilgili hususlar bunlarla sınırlı değildir. Bu yüzden terâvih namazına yönelik diğer meseleleri ele almak için yeni bir bölüm oluşturduk. Her namaz için nasıl ki bir niyet, vakit ve kılınış şekli var ise terâvih namazı için de aynı durumlar vardır. Bizde bu bölümde terâvih namazının niyeti, vakti ve hükmü ile ilgili meseleleri ele alacağız.

A. Terâvih Namazına Niyet

Hiz. Peygamber zamanında terâvih kavramı yoktu. Bu dönemde terâvih namazı dediğimiz namazın adı “kıyâmu Ramadan” idi. O halde bu namaza ne diye niyet edilmelidir? Günümüzde kafaları karıştıran önemli sorulardan biri bu olduğu için bu karışıklığı açıklığa kavuşturmak gerekti. Hiz. Peygamber zamanında geceleyin kılınan tüm nafile namazlara “Kıyâmu'l-Leyl” denilmekte idi. “Terâvih namazı” ifâdesi ise “tervîha” kavramından hareketle rahatlamak için kullanılan cemi' (çoğul) isim olarak kullanılagelmıştır. Hanefîler bu namaza niyeti nasıl yapmışlardır? Bununla ilgili sorunun şekli şudur: “Terâvih namazına mutlak niyetle niyet etmek câiz midir?” Bu hususla ilgili iki görüş oluşmuştur. Bazı Hanefîler bu soruya: “Terâvih namazı sünnet namaz olduğuna göre sünnet namaza, mutlak namaz veya tetavvu' namaz niyetiyle niyet edilmez, demişlerdir. Buna yönelik de Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö.189/805)'nin Ebû Hanîfe'den rivâyet ettiği şu sözü delil getirmişlerdir. Ebû Hanîfe sabah namazının sünnetine, fecrin iki rek'atına değil, sabah namazının sünnetine niyet etmekle namaz edâ olunur”¹⁹³ demişlerdir.

Hanefîlerin geneline göre ise: “Terâvih namazına ve diğer sünnet namazlara

¹⁹² es-Serahsî, Ebî Bekr Ahmed b. Ebî Sehl, *a.g.e.*, I, 318-319

¹⁹³ el-Kâsânî, Alâeddîn Ebî Bekir b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertibi's-Şerâi'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y, II, 275; *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, XXVII, 140

da mutlak namaz niyeti ile niyet etmek câizdir. Çünkü terâvih ve diğer sünnet namazlara mutlak niyetle niyet etmek onları nâfile namaz olmaktan çıkarmaz.”¹⁹⁴ Bununla birlikte tercih edilen görüş ise “ terâvih namazına niyet edilirken, terâvihe veya vaktin sünnetine ya da kıyâmı Ramazana, şeklinde niyet etmek en doğru olanıdır.”¹⁹⁵

Sonuç olarak Hanefîler’e göre tercih edilen niyet şekli; terâvihe veya vaktin sünnetine ya da kıyâmı Ramazana niyet etmek en doğru olan şekil olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte terâvih namazı için mutlak bir niyetle de namaza niyet edilmesi câiz görülmüştür.

Şâfiî mezhebine göre ise terâvih namazında niyetin ta’yîni şarttır. Ancak terâvih namazına mutlak bir niyetle niyet etmek sahih değildir. Bu namaza niyet ederken “terâvih’in iki rek’atına” veya “kıyâmı Ramazanın iki rek’atına” diye niyet edilir.¹⁹⁶ Şâfiî mezhebine göre terâvih namazına niyet edilirken ya terâvih’in iki rek’atına ya da kıyâmı Ramazanın iki rek’atına diye niyet edilmesi gerekmektedir.

Hanbelî mezhebi terâvih namazına niyet konusunda Şâfiî’lerin görüşü ile aynı görüşü benimsemektedirler. Aynı şekilde Hanbelî mezhebine göre de “terâvih namazında niyetin ta’yîni şarttır. Ancak terâvih namazına mutlak bir niyetle niyet etmek sahih değildir. Bu namaza niyet ederken “terâvih’in iki rek’atına” veya “kıyâmı Ramazanın iki rek’atına” diye niyet edilir.”¹⁹⁷ Terâvih namazına niyet hususunda bazı Hanefîler, Şâfiîler ve Hanbelîler aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Mezhepler bölümünün başında belirttiğimiz gibi geceleyin kılınan teheccüd, vitir, terâvih gibi namazlara “Kıyâmu’l-Leyl” (gece namazı) adı verilmektedir. Bu namazlardan terâvih namazına nasıl niyet edileceği hususunda belirtmiş olduğumuz mezhepler, “terâvih’in iki rek’atına” veya “kıyâmı Ramazanın iki rek’atına” niyet edilmesi konusunda görüş birliğindedirler.

¹⁹⁴ el-Kâsânî, Alâeddîn Ebî Bekir b. Mes’ûd, *a.g.e.*, II, 275-276; *el-Mevsûatü’l- Fıkhiyye*, XXVII, 140-141

¹⁹⁵ el-Kâsânî, Alâeddîn Ebî Bekir b. Mes’ûd, *a.g.e.*, II, 276

¹⁹⁶ er-Remlî, Şemsuddîn Muhammed b.Ebî’l Abbas Ahmed b. Hamza b. Şihâbuddîn, *Nihâyetu’l-Muhtâc ilâ Şerhi’l-Minhâc*, Dâru’l-Fikir, Beyrut, 1984, II, 127; *el-Mevsûatü’l- Fıkhiyye*, XXVII, 140

¹⁹⁷ *el-Mevsûatü’l- Fıkhiyye*, XXVII, 140

B. Terâvih Namazının Vakti

Terâvih namazı Ramazan ayına mahsus bir ibâdettir. Bu ayın dışında terâvih diye bir namaz kılınmaz. Bu namaz için, bir de günlük zaman dilimi içerisinde kendine mahsus bir yeri vardır. Bu günlük zaman diliminin ne olduğu hususunda görüşler nelerdir? Ve bu zamanın ölçüsü hangi sebebe binâen tayin edilmiştir. Bununla ilgili uygulamalar hangi çerçevede zuhûr etmiştir? Bu soruların cevabını arayacağız.

Hiz. Peygamber'in terâvih namazını kılma zamanı hakkındaki en önemli delil Hiz. Âişe'den nakledilen şu hadistir: "... Hiz. Âişe şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v) böyle bir gecede bana hücremin kapısına bir hasır edinmemi emretti. Ben de emrettiği gibi yaptım. **Rasûlullah (s.a.v) son yatsı namazını kıldıktan sonra (hücrelerinden) çıktı. Mescitte bulunanlar onun yanında toplandı. Rasûlullah (s.a.v) onlara uzun bir gece namaz kıldırdı.** Sonra ayrıldı ve odasına girdi. Ben de hasırı bulunduğu hal üzere bıraktım. İnsanlar sabahlayınca Rasûlullah (s.a.v)'in o gece mescitte bulunanlara kıldırdığı namazı anlattılar. Ertesi gece mescit insanlarla doldu. Rasûlullah (s.a.v) onlara yatsı namazını kıldırdı. Sonra evine girdi. İnsanlar (orada) kaldı. Rasûlullah (s.a.v) bana: insanların durumu nedir? diye sordu. Ben de ona dedim ki: insanlar dün gece mescitte bulunan kimselere kıldırdığın namazı işittiler. Bu yüzden kendilerine namaz kıldırman için toplandılar. Rasûlullah (s.a.v) bana şöyle dedi: Yâ Âişe hasırını kaldır. Ben de dediğini yaptım. Rasûlullah (s.a.v) uyumaksızın geceledi. Ve insanlar, Rasûlullah (s.a.v) sabahleyin yanlarına çıkıncaya kadar bulundukları yerde kaldılar. Rasûlullah (s.a.v) şöyle dedi: Ey İnsanlar! - hamdolsun- geceyi gafîl olarak geçirmedim. Sizin durumunuz da bana gizli değildi. Fakat ben (terâvih namazının) size farz kılınıp ve bu ameli yerine getirememenizden korktum. Muhakkak ki siz (ibadet etmekten) usanmadıkça Allah (c.c.) sevap vermekten usanmaz.”¹⁹⁸

Hiz. Âişe'den bildirilen bu rivâyette geçen **“Rasûlullah (s.a.v) yatsı namazını kıldıktan sonra hücrelerinden çıktı.”** ifâdesi terâvih namazı için zaman ta'yînin en önemli dayanağıdır.

¹⁹⁸ *Buhârî*, Tehcüd 5; *Müslim*, Salâtü'l-Müsâfirîn 177; *Ebü Dâvûd*, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; *el-Muvatta*, Ramadân 1; *el-Mervezî*, Ebî Abdullah Muhammed b. Nasr, *Kitâbu Kıyâmu Ramadân*, s.34-35, *el-Mervezî* 35 numaralı sayfanın 1 numaralı dipnotunda hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.

Fakihlerin çoğunluğuna göre, terâvih namazının vaktinin yatsı namazından sonra vitirden önce fecrin doğuşuna kadar devam eden süreçtir.¹⁹⁹ Halef'in Selef'ten²⁰⁰ naklettiğine göre; “terâvih namazının vakti, sahabenin uygulaması ile sâbittir. Zira sahabenin uygulaması da vitirden önce ve yatsıdan sonra olmuştur. Çünkü terâvih namazı yatsı namazına tâbî bir namazdır.”²⁰¹

Sahabe'nin yapmış olduğu her uygulamanın Hz. Peygamber zamanındaki uygulamalarda mutlaka bir karşılığı vardır. Yukarıda zikretmiş olduğumuz Hz. Âişe'den gelen rivâyette, Hz. Peygamber'in yatsı namazından sonra gece namazını (terâvih namazını) kıldırıldığı bildirilmektedir. Hulefâ-i Râşidîn zamanında insanların uygulamaları da gecenin ilk üçte biri idi. Dolayısı ile terâvih namazının vakti, Hz. Peygamber zamanından itibaren sahabenin uygulamaları ile sabit bir ibâdet tir. Bu hususta fukahânın çoğunluğu ittifak halindedir.

C. Terâvih Namazının Hükümü

Ramazan orucunun farz olması ile birlikte, Hz. Peygamber'in teşviki ile başlayan terâvih namazının hükümü hakkındaki mezheplerin görüşlerini ele alacağız. Bu namaz hakkındaki hüküm, hangi sebebe binaen verilmiştir? Terâvih namazının hükümü hakkında fukahânın dayanağı olan hadisleri belirterek bu hadislerden çıkarılan hükümleri ve anlayışları açıklayacağız.

a) Ebû Seleme b. Abdurrahmân b. A'vf, Babasından bahsetti ve Rasulullah (s.a.v)'in şöyle söylediğini bildirdi. “Allah (c.c)’u size Ramazan orucunu farz kıldı. Ben de onun kıyamını size sünnet kıldım. Kim inanarak ve sevabını Allah’tan umarak oruç tutar ve namazını kılarsa anasından doğduğu gün gibi

¹⁹⁹ el-Kâsânî, Alâeddîn Ebî Bekir b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, II, 275; eş-Şerbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb, *Muğni'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Meânî Elfazu'l-Minhâc*, I, 461; Damâd, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman, *Mecme'u'l-Enhur fî Şerhi Multeka'l-Ebhur*, I, 136; İbn Âbidin, Alaeddin, *el-Hedîyyetü'l-Alâiyye*, Mektebetü'l-İmamü'l-Evzâ'i, Dimeşk, 2005, s. 106; *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, XXVII, 145; Zihni, Mehmed, *Ni'metü'l-İslam*, I, 406-407

²⁰⁰ İzmirli, İsmail Hakkı, *İslam'da Felsefe Akımları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 22. Selefiler: Hz. Muhammed (s.a.v) ile görüşen Müslümanlarla, onlarla görüşen ikinci kuşak müslümanların öğretilerini sürdüren Fıkıh ve Hadis âlimleridir. Müctehidlerin tümü Selefidir. Bu dönemden sonraki fıkıh ve hadis âlimlerine de Halefiler denilir.

²⁰¹ el-Kâsânî, Alâeddîn Ebî Bekir b. Mes'ûd, *a.g.e.*, II, 275; *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, XXVII, 145

günahlarından arınır”²⁰²

b) Abd b. Humeyd Abdurrezzak’dan O, Ma’mer’den O da Zühri’den, O da Ebî Seleme’den, O da Ebû Hureyre’den rivayetle şöyle dedi. **“Rasûlullah (s.a.v) azimetle emretmeksizin Ramazan kıyamına teşvik ederdi. Ve şöyle derdi: “Kim inanarak ve sevabını yalnızca Allah’tan umarak Ramazan kıyamını (Terâvih namazını) ikâme ederse geçmiş günahları affolunur.** Rasûlullah iş bu hal üzere iken vefat etti. Sonra bu durum Ebû Bekir’in hilafeti zamanında ve Ömer’in hilafetinin ilk zamanlarında böyle devam etti.”²⁰³

c) Hz. Âişe’den rivâyet edildiğine göre: “Rasûlullah (s.a.v) gecenin son üçte birinde (evden) çıkarak mescitte namaz kıldı. Bâzı kimseler de, onun namazına uyarak namaz kıldılar. İnsanlar bu meseleyi birbirlerine haber verdiler. Bu yüzden evvelkilerden daha çok insan toplandı. Rasûlullah (s.a.v) ikinci gece de mescide çıktı. Ve insanlar da Ona uyarak namaz kıldılar. İnsanlar (yine) bu meseleyi birbirlerine anlattılar. **Üçüncü gece de (yine) mescidde cemaat çoğaldı. Rasûlullah (s.a.v) yine çıkarak cemaata namaz kıldırdı. Dördüncü gece olunca artık mescid cemaatı almaz oldu. Rasûlullah (s.a.v) de cemaatin yanına çıkmadı. Bunun üzerine cemâatten bazı kimseler: “Namaza!” diye seslenmeye başladılar. Fakat Rasûlullah (s.a.v) onların yanına çıkmadı.** Tâ ki sabah namazını edâ edinceye kadar. Sabah namazını edâ edince, insanlara (cemâate) doğru döndü. Sonra şehâdet getirerek, şöyle buyurdular: Bundan sonra (mâlûmunuz olsun ki) akşam ki haliniz bana gizli kalmış değildir. Lâkin **ben gece namazının size farz kılınacağından, sizin de bu farzı, yerine getirmekten âciz kalmanızdan korktum.**”²⁰⁴ Bu Ramazan ayında idi.

d) Ebû Zerri’l-Ğîfârî’den nakledildiğine göre: “Biz Rasûlullah (s.a.v) ile beraber Ramazan ayında oruç tuttuk. Rasûlullah (s.a.v) aydan son yedi gece kalıncaya kadar bize namaz kıldırmadı. Son yedinci (yani yirmi üçüncü) gece, **gecenin ilk üçte biri geçinceye kadar bize namaz kıldırdı.** Sonra beşinci (yani aydan yirmi beşinci) gece kalıncaya kadar bize namaz kıldırmadı. Ayın yirmi beşinci gecesinde gecenin yarısına kadar bize namaz kıldırdı. Ben dedim ki: Yâ Rasûlullah (s.a.v) bu gecenin

²⁰² *İbn Mâce*, İkâmetu’s-Salât 173; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 287

²⁰³ *Müslim*, Salâtu’l-Müsâfirîn 174; *Ebû Dâvûd*, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; *Tirmizî*, Savm 1; *Nesâî*, Kıyâmu’l-Leyl 3, Sıyâm 39,40; en-Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekeriyya Yahya, *Sahihu Müslim bi Şerhi’n-Nevevî*, VI, 39

²⁰⁴ *Buhârî*, Ezan 80, Tehccüd 5, Cuma 27, Salâtu’t-Terâvih 1; *Müslim*, Salâtu’l-Müsâfirîn 178

kalan kısmında da bize nafile kıldırıyaydın. Rasûlullah (s.a.v) dedi ki: Kim imamla beraber imam ayrılınca kadar namaz kılsa o kimse için gecenin kıyamı yazılır. Sonra ayın üçüncü (yani yirmi yedinci gece) kalıncaya kadar bize namaz kıldırmadı. Ayın yirmi yedinci gecesini olunca **Rasûlullah (s.a.v) âilesini topladı ve insanlar toplandı. Ve bize öyle namaz kıldırıldı** ki felahı kaçırmaktan korktuk. Felah nedir? Diye sordum. O da sahurdu dedi. Sonra ayın sonuna kadar bir daha namaz kıldırmadı.”²⁰⁵

e) Abdurrahman b. Abdulkariyy’den rivâyet edildiğine göre şöyle dedi: “Ömer İbn Hattab (r.a) ile birlikte Ramazan ayında mescide çıktık. Bir de baktık ki İnsanlar farklı gruplar halinde namaz kılıyorlar. Kimisi tek başına kimisi de bir grup halinde namaz kılıyorlar. **Hiz. Ömer (r.a) dedi ki: Allah (c.c)’a yemin olsun ki bunları bir imamın arkasında toplayam daha iyi olacağını sanıyorum. Sonra bunu gerçekleştirmeye karar verdi. Ve insanları Übey b. Kâ’b’in arkasında (imamlığında) topladı.** Sonra bir başka gece Hiz.Ömer (r.a) ile beraber çıktım. Ve insanlar imamlarının arkasında namaz kılıyorlardı. Hiz. Ömer (r.a): “Bu ne güzel bid’attır (yeniliktir).” Ancak Gecenin yarısından sonra kılınan namaz, gecenin yarısından önce kılınan namazdan daha faziletlidir, dedi. Bu sözü ile gecenin sonunu kastediyordu. İnsanlar ise gecenin evvelinde kılıyorlardı.”²⁰⁶

Yukarıda zikredilen rivâyetlere bakıldığında zaman, Ramazan namazı denilen Terâvih namazı hakkında Hiz. Peygamber: “Ben onun namazını sünnet kıldım” ve “Kim onun namazını kılsa geçmiş günahları affolunur” diyerek bu namaza teşvik ettiğini görüyoruz. Bunların dışında Hiz. Âişe ve Ebû Zerri’l-Ğıfârî’den nakledilen hadislerde, Hiz. Peygamber’in bu namazı bizzat kendisinin birkaç gece kıldığını hatta kıldırıldığını görmekteyiz. Terâvih namazını ilk kılan ve kıldırın kişi Hiz. Peygamber’dir. Dolayısı ile terâvih namazının sünnet olmasının sebebi, Hiz. Peygamber’in fiilî uygulaması ve teşvikidir. Belirtmiş olduğumuz son rivâyetle ise sahabe’nin uygulaması ve Hiz. Ömer’in bu iş için imam ta’yin etmiş olması, Terâvih namazının her cihetten sünnet olduğuna fukaha tarafından delil olarak kabul edilmektedir.

²⁰⁵ *Ebû Dâvûd*, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; *Tirmizî*, Savm 81; *Nesâî*, Sehv 103, Kıyâmu’l-Leyl 4; *İbn Mâce*, İkâmtu’s-Salât 173; *Dârmî*, Savm 54

²⁰⁶ *Buhârî*, Salâtü’t-Terâvih 1; *el-Muvatta*, Kıyâmu Ramadân 3; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IV, 258-259, Had. No: 7723; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 287

Terâvih namazının hükmü hakkında mezheb imamlarının görüşleri şu şekildedir. Hanefî, Hanbelî ve bâzı Mâlikî âlimlerine göre terâvih namazı, kadın ve erkek için hepsine sahabenin ve onlardan sonra İslam ümmetinden gelen imamların icmâî'yla müekked sünnettir.²⁰⁷ Yine bu hususta Ebû Hanîfeden şu söz nakledilmektedir: “Esed b. Amr, İmam Ebû Yûsuf’un şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Ebû Hanîfe’ye Terâvih namazı ve Hz. Ömer’in bu namazla ilgili (Terâvih’in yirmi rek’at kılınması) uygulamasını sordum. Ebû Hanîfe de cevaben şöyle dedi: “**Terâvih namazı, müekket sünnettir.** Hz. Ömer bunu kendinden uydurmuş değildir. Bu hususta bidatçı de değildir. Bu kararı verirken mutlaka bir delile, Hz. Peygamber (s.a.v)’in bir sözüne dayanmıştır. Hz. Ömer, insanları Übey İbn Kâ’b’ın imamlığında topladı. Orada Ensar ve Muhâcirden birçok sahabe vardı. Hz. Ömer’in uygulamasına onlardan hiçbirisi itiraz etmedi. Aksine ona tâbî oldular. Ve onun uygulaması ile amel ettiler.”²⁰⁸

Yukarıda zikrettiğimiz rivâyetlerde Hz. Peygamberin (Ramazan namazına) terâvih namazına birkaç geceden sonra devam etmediğini gördük. Bu durumda terâvih namazına sünnet demek doğru mudur? Bu konuya İ’lâü’s-Sünen’de şöyle cevap verilmektedir: “**Bir şeyin sünnet olmasını belirleyen, sadece ona devam etmek değildir. Sünnet olmadaki devamlılık da iki kısımdır. Birincisi, revâtîp sünnetler ve cemaate devamlılıkta olduğu gibi Hz. Peygamber’in bizzat uygulamasıdır. İkincisi ise, ezan ve kâmet getirmede olduğu gibi devamlı yapılmasına dâir Hz. Peygamber’in teşvîkinin bulunmasıdır.**”²⁰⁹ Terâvih namazı konusunda da Hz. Peygamber’in yukarıda belirtildiği gibi hem teşvîki hem de uygulaması itibari ile gerçekleşmiştir. Bu yüzden âlimler Hz. Peygamber’in terâvih namazını uygulaması ve teşvîk etmesi sebebiyle sünnet olduğunu söylemişlerdir.

D. Terâvih Namazını Cemâatle Kılmanın Hükmü

Hz. Peygamber zamanında ve Hz. Ebu Bekir’in halifeliği ile Hz. Ömer’in

²⁰⁷ Damâd, Abdurrahman b. Şeyh Muhammed b. Süleyman, *Mecme’u’l- Enhur fi Şerhi Mülteka’l- Ebhur*, I, 135; el-Kâsânî, Alâeddîn Ebî Bekir b. Mes’ûd, *Bedâi’u’s-Sanâi’ fi Tertîbi’s-Şerâi’*, II, 275; *el-Mevsûatü’l- Fıkhiyye*, XXVII, 136; el-Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, *el-İhtiyar li-Ta’lîli’l-Muhtâr*, I, 68; Zihni, Mehmed, *Ni’metü’l-İslam*, I, 405-406

²⁰⁸ et-Tahtavî, Ahmed b. Muhammed B. İsmâil, *Haşiyetu’t-Tahtavî*, s. 414; *el-Mevsûatü’l- Fıkhiyye*, XXVII, 138

²⁰⁹ et-Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osman, *İ’lâü’s-Sünen*, V, 91

halifeliğinin ilk dönemlerinde insanlar, dağınık bir şekilde namazlarını kılıyorlardı. Ancak daha sonra Hz. Ömer, insanları bir imam etrafında topladı ve terâvih namazının cemâatle kılınmasını sağladı. Bu uygulama ile terâvih namazının kılınışı yeni bir boyut kazandı. Bu yüzden terâvih namazı hakkında birtakım sorular oluştu. Bunların başında terâvih namazının cemâatle kılınmasının hükmü nedir? Terâvih namazının cemâatle kılınması hususundaki deliller nelerdir?

Terâvih namazının cemaatle kılınmasının hükmü ile ilgili mezheplerin görüşleri şu şekildedir:

1. Hanefî Mezhebine Göre Terâvih Namazını Cemâatle Kılmanın Hükümü

Hanefiler, Terâvih namazının cemaatle kılınmasının mahalle halkı için sünnet-i kifaye olduğunu, bir kısmının cemaatle kılmaları halinde diğerlerinin cemaatle kılma yükümlülüğünden kurtulacaklarını söylemişlerdir.²¹⁰ Burada terâvih namazının, kendisinin sünnet olması ve bu namazın cemâatle kılınmasının sünnet olması şeklinde iki durum söz konusudur. Bu durumda terâvih namazı vakte bağlı bir sünnet midir? Yoksa orucun sünneti midir? şeklinde bir soru karşımıza çıkmaktadır.

Bu sorulara yönelik Ni'met-i İslam müellifi Mehmed Zihni Efendi şöyle der: “Terâvih namazında cemaat olmak sünnet-i kifayedir. Terâvih vaktin sünnetidir; savmun (yani orucun) sünneti değildir. Terâvih namazında cemaat, sünnet-i kifaye olduğundan bir takım kimseler onu mescitte cemaat olarak kılıp, diğer mahalle ehli dahi evlerinde münferit olarak kılsalar sünneti terk etmiş olmazlar. Terâvihi cemaat olarak hanesinde kılan kimse - sahih olan budur ki- iki faziletin birine nail olmuştur. Cemaat bir fazilettir. Mescitte cemaat ise diğer bir fazilettir. Terâvihi evde cemaatle kılan faziletin birini işlemiş, diğerini terk eylemiştir. Cemaat için, meşru olan her namazda elbette mescit efdaldır. Çünkü onda teksir-i cemâat ve izhar-ı şiar-ı İslam vardır.”²¹¹

Görüldüğü gibi Hanefîler’e göre Terâvih namazının cemâatle kılınması sünneti kifâyedir. Bu namaz evde cemâatle kılınmış olsa da mescidde cemâat

²¹⁰ et-Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed B. İsmâîl, *Haşiyetu't-Tahtavî alâ Merâkı'l-Felah*, s. 413; Cezerî, Abdurrahman, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhi*, (Müt: Mustafa Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, I, 461

²¹¹ *el-Mevsûatü'l- Fıkhiyye*, XXVII, 146; Zihni, Mehmed, *Ni'metü'l-İslam*, I, 405-406

fazileti terk edilmiş olur. Hz. Peygamber, bu namazı hem mescidde hem de cemâat ile kılmıştır. Her iki durum ayrı ayrı bir fazilet olarak ele alınmıştır.

2. Mâlikî Mezhebine Göre Terâvih Namazını Cemâatle Kılmanın Hükümü

Mâlikîler, terâvih namazının mescidde cemâatle veya evinde fert olarak kılınması hakkında şu görüşe sahiptirler: Mescitler boş bırakılmamak kaydıyla terâvih namazını evde kılmak menduptur.²¹² Bunun sebebi ise riyâ korkusu taşımalarındandır. Mâlikîlerin terâvih namazını evde kılınmasını mendup saymalarının delili şu rivâyettir: “Ömer b.Übeydullah’ın âzadlısı Sâlim Ebu’n-Nadr, Büsr b. Said’den, o da Zeyd b. Sâbit’ten Şöyle rivâyet etti: Rasûlullah (s.a.v) kendisine hurma yaprağından yâhut hasırdan bir hücrecik yaptı. Sonra çıkıp orada namaz kıldı. Derken bir takım insanlar kendisini takip ettiler. Ve oraya gelerek onun namazına uydular. Sonra bir gece gelip orada hazır bulundular. Rasûlullah (s.a.v) ağır davranarak yanlarına çıkmadı. Bunun üzerine onlar seslerini yükselttiler ve kapıyı taşladılar. Rasûlullah (s.a.v) öfkeli bir halde onların yanlarına çıktı. Ve şöyle söyledi: **“Yaptığınız şeye o kadar devam ettiniz ki, bunun size farz olacağından korktum. Zîrâ siz bu namazları evlerinizde kılınız. Çünkü farz namazlar müstesna; kişinin en hayırlı namazı, evinde kıldığı namazdır.”**²¹³

Mâlikîler, âfâkîler (dışarıdan gelenler) için haremeyn (Mekke ve Medine)’de kılmak şartıyla câmide cemâat varken tek başına kılmak mekruhtur.²¹⁴ şeklinde bir istisna görüşe sahiptirler. Netice itibari ile Mâlikî’ler Terâvih namazının evde kılınmasını mendup olarak kabul etmektedirler.

3. Şâfiî Mezhebine Göre Terâvih Namazını Cemâatle Kılmanın Hükümü

İmam Şâfiî Ramazan ayındaki Terâvih namazının münferiden kılınmasının kendisi için daha sevimli olduğunu belirtmektedir.²¹⁵ Mâverdî, terâvih namazının

²¹² İbn Abdillberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstizkâr*, V, 157-158; ed-Dusûkî, Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Arafê, *Hâşiyetu’l-Dusûkî alâ Şerhi’l-Kebîr*, İhyâu’l-Kutubu’l-Arabiyye, t.y, I, 315; ez-Zürkânî, Abdalbâkî b. Yûsuf b. Ahmed b. Muhammed, *Şerhu’z-Zürkânî alâ Muhtasar Seydî Halîl*, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut, 2002, I, 496; *el-Mevsûatü’l-Fıkhiyye*, XXVII, 146

²¹³ *Buhârî*, Ezan 81; *Müslim*, Salâtu’l-Müsâfirîn 213; *Ebû Dâvûd*, Vitr 11; *Tirmizî*, Salât 331; *Nesâî*, Kıyâmu’l-Leyl 1

²¹⁴ *el-Mevsûatü’l-Fıkhiyye*, XXVII, 147

²¹⁵ el-Mâverdî, Ebul Hasan b. Muhammed b. Hubeyb, *el-Hâvî el-Kebîr*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1994, II, 291

kılınması hakkında şu iki yaklaşımı sergilemektedir: “Birncisi; Terâvih namazı diğer nafile namazlar gibi ferdî kılınması gerektiğidir. İkincisi ise; Terâvih namazının cemaatle kılınmasının daha faziletli olduğu düşüncesidir. Bu yorumlardan sonra şu hassasiyete vurgu yapılmaktadır; Terâvih namazı hakkında cemâatle namazın terk edilmesi endişesi durumunda ise cemâatla kılmak daha faziletlidir.”²¹⁶ Bu hususta dayandıkları iki rivâyet vardır. Bunlardan birincisi; Hz.Âişe’den rivâyet edilen hadistir.²¹⁷ Diğer ise; Hz. Ömer’in terâvih namazını cemaatle kıldırdığını nakleden Abdurrahman b. Abdulkariyy’nin rivâyetidir.²¹⁸ Şâfiîler, insanların bu uygulamaya devam etmeleri nedeni ile terâvih namazının mescitte cemâatle kılmanın sünnet olduğu görüşündedirler.

Şâfiîler’de buna mukâbil görüşte olanlar ise; Mâlikîler’de olduğu gibi riâyadan uzak kalmak için terâvih namazını diğer gece namazları gibi fert olarak evlerde kılmak daha faziletli olduğu görüşündedirler.²¹⁹

4. Hanbelî Mezhebine Göre Terâvih Namazını Cemâatle Kılmanın Hükümü

Ahmed b. Hambel, Hz. Ali, Câbir ve Abdullah (r.anhum)’ın cemâatle kılmış olmalarını delil göstererek, Terâvih namazının cemâatle kılınmasının, fert olarak kılınmasından daha faziletli olduğunu beyan etmektedir.²²⁰

Ebû Zerri’l-Ğıfârî’nin rivâyet ettiği hadiste geçen **“Kim imamla beraber imam ayrılıncaya kadar namaz kılsa o kimse için gecenin kıyamı yazılır”** ve **“Rasûlullah (s.a.v) âilesini topladı ve insanlar toplandı. Ve bize öyle namaz kıldırdı ki felahı kaçırmaktan korktuk.”**²²¹ İfadelerinden hareketle cemâatle kılmanın sünnet olduğu görüşündedirler.²²²

Fukaha terâvih namazının cemâatle kılınması hususunda ittifak etmişlerdir.

²¹⁶ el-Mâverdî, Ebul Hasan b. Muhammed b. Hubeyb, *a.g.e*, II, 291

²¹⁷ *Buhârî*, Tehccüd 5, Salâtu’t-Teravîh 1, Ezan 80, *Müslim*, Salâtu’l-Müsâfirîn; 178

²¹⁸ *Buhârî*, Salâtu’t-Terâvih 1; *el-Muvatta*, Kıyâmu Ramadân 3; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IV, 258-259, Had. No: 7723; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 287

²¹⁹ *el-Mevsûatü’l-Fikhiyye*, XXVII, 147

²²⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 605-606; Ebû İshâk, Burhaneddîn İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Muflîh el-Hanbelî, *el-Mubdi’ Fî Şerhi’l-Mugni*, II, 17-18

²²¹ *Tirmizî*, Savm 81; *Ebû Dâvûd*, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; *Nesâî*, Kıyâmu’l-Leyl 4, Sehv 103; *İbn Mace*, İkâmetu’s-Salât 173; *Dârimî*, Savm 54; İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak, *Sahîhu İbn Huzeyme*, III, 337-338, Had. No: 2206

²²² Ebû İshâk, Burhaneddîn İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Muflîh el-Hanbelî, *el-Mubdi’ fî Şerhi’l-Mugni*, II, 18

Buna dâir delilleri şöyle sıralayabiliriz:

a) Hz. Peygamber'in bizzat bu namazı kılmış olması sebebiyledir. Yukarıda zikredilen Hz. Âişe ve Ebû Zerri'l- Ğıfârî hadisleri buna delildir.

b) Sahabenin fiili ile sâbit olması sebebiyledir. Bunun delili ise şudur: "Sa'lebe b. Ebî Malik el-Kurazî'nin rivayet ettiği hadiste: "Rasûlullah (s.a.v) Ramazan ayında bir gece (mescide) çıktı. **İnsanları mescidin bir köşesinde namaz kılarken gördü.** Ve "Bunlar ne yapıyorlar? diye sordu. Orada bulunan bir kimse; "Yâ Resûlellah, onlar (ezberinde) Kur'an olmayan insanlardır. Ve Übey b. Kâ'b onlara namaz kıldırıyor." Diye cevap verdi. **Rasûlullah (s.a.v) de "Ne güzel yapıyorlar, doğru yapıyorlar."** Buyurdu. Ve onların bu hâlini kerih görmeyip hoş karşıladı."²²³

c) Hz. Ömer'in hılâfetinden beri onlara tâbî olanların uygulamaları ve günümüze kadar bu amelin devam etmiş olmasıdır.²²⁴ Bunun delili de: "Terâvih namazının hükmü" konusunda zikredilen Hz. Ömer'in uygulaması ile ilgili rivâyettir.

III. DEĞERLENDİRME

Bu bölümde İslâm ümmeti tarafından kabul görmüş mezheplerin terâvih namazı hakkındaki görüşlerini tahlil etmeye çalıştık. Mezhep İmamlarının ve ekollerine bağlı fıkıhçıların, terâvih namazına yönelik görüş ve gerekçelerini incelediğimizde şu değerlendirmeleri yapabiliriz:

Terâvih namazının rek'at sayısı ve hükmü hakkında mezhep imamları, Hz. Ömer döneminde başlatılan ve sonrasında ashâbı kirâm tarafından devam eden uygulamaya dayanarak şu kanaate ulaşmışlardır: "İmam Mâlik iki kavlinden birinden tercih ettiği şey"²²⁵, İmâm Ebû Hanîfe (ö.150/767)'nin, İmam Şâfiî (ö.204/820)'nin ve İmam Ahmed b. Hanbel (ö.241/856)'in görüşleri, Terâvih namazının vitir dışında yirmi rek'at olduğudur."²²⁶

²²³ Ebû Dâvûd, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; İbn Huzeyme, *a.g.e.*, III, 339, Had. No: 2208

²²⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l- Muhtâr ale'd- Dürri'l-Muhtâr*, (Müt. Ahmed Davudoğlu), Şâmil Yayınevi, İstanbul, 1983, III, 93; *el-Mevsûatü'l- Fıkhiyye*, XXVII, 146

²²⁵ İmam Mâlik'in terâvih namazının rek'at sayısı hakkında iki görüşü bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; Terâvih namazının yirmi rek'at olduğudur. İkincisi ise otuz altı rek'at olduğudur. Metinde iki kavlinden biri derken bunlar kastedilmiştir.

²²⁶ İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Şerhu Bidâyeti'l-Müctehid*

İbn Hümâm (ö.861/1457) ve Suyûtî (ö.911/1505) gibi âlimler ise Hz. Peygamber'in bir gecede vitir dâhil on bir rek'attan fazla nâfile namaz kılmadığı yönündeki hadislere dayanarak terâvih namazının sekiz rek'at olduğunu söylemişlerdir. İbn Hümâm, sekizden sonra kılınan on iki rek'atın ise müstehap olduğunu belirtmektedir.²²⁷

İmam Mâlik'in bunların dışında bir görüşü vardır ki: o da, terâvih namazının vitir dışında otuz altı rek'at olduğudur. Bunun sebebi ise Mekke halkının her tervîhada tavaf ve iki rek'at namazına mukabil her tervîhaya dört rek'at namaz ilâve etmesidir. Medîne halkının uygulaması da bu yönde olmuştur.

Terâvih namazının hükmü hakkında mezheb imamlarının görüşleri ise şu şekildedir: "Hanefî, Şâfiî, Hanbelî ve bâzı Mâlikî âlimlerine göre terâvih namazı, kadın ve erkek için hepsine sahabenin ve onlardan sonra İslam ümmetinden gelen imamların icmâr'yla müekked sünnettir. Terâvih namazı orucun değil, Ramazan ayının sünneti olduğundan oruç tutamayanlar da bu namazı kılar."²²⁸

Terâvih namazı ile ilgili bu görüşlerin dışında bu namaza yönelik başka bir yaklaşım daha vardır. Bunlar İmam Şâfiî'nin ve İbn Teymiyye (ö.728/1328)'nin yaklaşımlarıdır. Zâferânî (ö.260/874)'nin Şâfiî'den bildirdiğine göre O şöyle diyor: "Ben insanları Medîne'de otuz dokuz rek'at namaz kıldıklarını gördüm. Bana hoş gelen yirmi rek'attır. Mekke'de de bu şekilde namaz kılıyorlardı. Bu hususta bir sınırlama yoktur. Çünkü terâvih namazı nâfile bir namazdır. Kıyâmı uzatırlarsa secdeleri azaltırlar ki bu güzeldir. Bu bana güzel geliyor. Eğer (kıyâmı kısa tutup) rukû ve secdeleri çoğaltırlarsa bu da güzeldir."²²⁹ Böylece İmam Şâfiî Terâvih namazını şekil kıstasından niyet ölçüsüne göre hoş olanı tercihe teşvik etmiştir.

Terâvih namazı hakkında en önemli yaklaşımlardan birisi de İbn

ve *Nihayetu'l-Muktesid*, Dâru's-Selâm, Mısır, 1995, I, 473

²²⁷ İbn Hümâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdulvâhid es-Sivâsî, *Fethu'l-Kadîr*, Matbaatu'l-Kubrâ, Mısır, Hic. 1315, I, 334

²²⁸ Süleyman, Abdurrahman b. Şeyh Muhammed b. , *Mecme'u'l- Enhur Şerhu Mülteka'l- Ebhur*, c. I, s. 135; el-Kâsânî, Alâeddîn Ebî Bekir b. Mes'ûd, *Bedâi'u's- Sanâi' Fî Tertîbi's- Şerâi'*, c. II, s. 275; *el-Mevsûatü'l- Fıkhiyye*, c. XXVII, s. 136; el-Mevsılî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, *el-İhtiyar li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I, 68; Zihni Efendi, Mehmed, *Ni'metü'l-İslam*, I, 405-406

²²⁹ el-Mervezî, Muhammed b. Nasr, *Kitâbu Kıyâmı Ramadân*, s.57

Teymiyye'ye aittir. İbn Teymiyye görüş ve gerekçelerini şöyle izah etmektedir: “Übey b. Kâ'b'ın Ramazan namazını (terâvih namazını) insanlara yirmi rek'at, üç rek'at da vitir kıldırıldığı sabittir. Âlimlerin birçoğu bunun sünnet olduğu görüşündedir. Çünkü Übey b. Kâ'b Terâvihi, Ensâr ve Muhacirin arasında kıldırıldı. Hiç kimse buna itiraz etmedi. Birtakım Âlimler de geçmişte Medine ehlinin ameli üzere bina ederek Ramazan namazını (Terâvih namazını) otuz dokuz rek'at olarak müstehap gördüler.”²³⁰

Hiz. Peygamber geceleyin kıyamı uzatırdı. Bu, Huzeyfe hadisinde de belirtildiği gibi: “Hz. Peygamber (bir) rek'atta Bakara, Nisa ve Âli İmran Sûrelerini okuyordu. Kıyamın uzunluğu rek'atların sayısını artırmaktan uzaklaştırırdı.”²³¹ ifadesi ile de sabittir. Übey b. Kâ'b, onlara (tek cemaat halinde iken) kıyâmı onlara uzun tutmadı. Rek'atların çokluğu kıyamın uzunluğuna karşılık olması içindir. Bu rek'at sayılarını azalttı. Çünkü Hz. Peygamber geceleyin on bir veyâ on üç rek'at kılıyordu. Sonraları Medine'de ki insanlar kıyâmın uzunluğunu azalttılar ve rek'at sayılarını çoğalttılar. Öyle ki (terâvih namazı) otuz dokuz rek'at'a ulaştı.²³²

Allah Teâlâ Mekke'de beş vakit farz namazı ikişer rek'at farz kıldı. Sonra bu durum seferiler için karar kılındı. Hz. Âişe'nin sahih rivâyetinde sâbit olduğu gibi “Medine'ye hicret edince hazarın (mukîmin) namazı arttırıldı. Akşam namazı gündüzün vitri olması sebebiyle üç rek'at kılındı. **Sabah namazına gelince, namazda kırâatın uzunluğu sebebiyle rek'at sayısını çoğaltmaktan uzaklaştırıp iki rek'at olarak karar kılındı.**²³³ İbn Teymiyye'nin bahsetmiş olduğu bu durum Terâvih namazının kıyamını (kıyamda kur'an okumayı) uzun tutmak sureti ile rek'at sayılarını azaltmak veya kıyamını kısa tutup rek'at sayısını çoğaltmak noktasında uygulama gerekçesini beyan etmektedir.

İbn Teymiyye, bu bahsetmiş olduğumuz durumu “Mecmû'u Fetâvâ” adlı eserinde şöyle izah ediyor: “Rasûlullah (s.a.v) Ramazan ibadeti konusunda kesin bir sayı belirlememiştir. Aksine O (s.a.v), gerek Ramazan ayında ve gerekse diğer

²³⁰ İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ahmed b. Abdulhalim el-Harrânî, *Mecmû'u'l-Fetâvâ Şeyhilislâm Ahmed b. Teymiyye*, Matbaatu'l-Kubrâ, Riyad, Hic. 1382, XXIII, 112

²³¹ *Müslim*, Salatü'l-Müsafirîn 27; *Ebü Dâvûd*, Salat 152

²³² İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, XXIII, 113

²³³ İbn Teymiyye, *a.g.e.* , XXIII, 114

zamanlarda (gece ibadetini) on üç rek'attan ziyade kılmazdı. Ancak rek'atları uzun tutardı. Hz. Ömer, cemaati Übey b. Kâ'b'ın arkasında toplayınca o, kendilerine yirmi rek'at terâvih namazı kıldırır sonra üç rek'at olarak vitri kıldırırdı. Rek'atları artırdığı ölçüde de kırâatı (kur'an-ı kerim okumayı) hafif tutardı (yâni az okurdu). Çünkü bu cemaat açısından bir rek'atı fazla uzatmaktan daha hafif gelir. Daha sonra seleften (sahabeden) bir grup kırk rek'at (terâvih), ardından üç rek'at da vitir kılarlardı. Başkaları da otuz altı rek'at (terâvih) üç rek'at da vitir kıldılar. Terâvih namazı hakkında ki bunların tümü uygulanmıştır.²³⁴

İbn Teymiyye terâvih namazı hakkında ki bu uygulamaları anlattıktan sonra, rek'at sayısındaki hallere şu yaklaşımla farklı bir yoruma ışık tutuyor. Şöyle ki: Bir kimse bu uygulamalardan hangisine göre hareket ederse güzel yapmış olur. En sevaplı olanı ise namaz kılanların durumlarına göre değişir. Eğer uzun süre kıyama (ayakta durmaya) güç yetirebilecek olurlarsa Rasûlullah (s.a.v)'in Ramazan'da ve diğer vakitlerde kendi başına yaptığı gibi on rek'at terâvih ve ardından üç rek'at vitir kılmaları efdaldır. Eğer buna güç yetiremezler ise yirmi rek'at kılmaları daha efdaldır. Müslümanların çoğunluğunun yaptığı da budur. Bu (yirmi rek'at), on rek'at ile kırk rek'at arasında orta bir uygulamadır. Ama kırk rek'at veya daha başka türlü kılsa da yine caizdir. Bunların hiç biri mekruh görülmez. Ahmed b. Hanbel ve daha başkaları gibi imamlardan birçok kimse bunu böyle ifade etmişlerdir. Kim Rasûlullah (s.a.v)'in Ramazan ibadeti ile ilgili bir sayı belirlediğini, bunun azaltılamayacağını ve buna ilave de yapılamayacağını ileri sürerse hata etmiş olur.²³⁵

²³⁴ İbn Teymiyye, *a.g.e.* , XXII, 272

²³⁵ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, XXII, 272

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TARİHTEN GÜNÜMÜZE TERÂVİH NAMAZI TARTIŞMALARI

I. TERÂVİH NAMAZINDA TARİHSEL UYGULAMALAR

Terâvih namazı, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretinin ikinci senesinde farz kılınan oruç ile başlayan bir gece ibâdetidir. Hz. Peygamber zamanında “Kıyâmu Ramazan” veya “Kıyâmu'l- Leyl” olarak bilinen gece namazı birtakım uygulamalar neticesinde terâvih adını aldı. Terâvih namazının uygulanmasında değişik rek'at sayılarında namaz kılındı. Aynı zamanda cemâat olarak mescitte ve fert olarak evlerde kılınmak sûreti ile edâ edildi. İslâm ümmeti, Hz. Ömer zamanından itibaren son şeklini alan terâvih namazını aynı minval üzere uygulamaya devam etmiştir. Ramazan gecelerinin ihyasında en önemli ibâdet olan terâvih namazı, tarihin akışı içinde birtakım engellemelere de maruz kalmıştır. Burada terâvih namazının birtakım mülâhazalarla sekteye uğratıldığı dönemi ele alacağız.

Tarihin akışı içinde terâvih namazının yasaklandığı dönemlerden biri Fâtımîler dönemidir. Bu dönemde terâvih namazı Hâkim Biemrillâh tarafından yasaklanmıştır. Bu yüzden Fâtimî halîfesinin kişilik özellikleri ve dînî uygulamalarını ele almamız gerekmektedir. Terâvih namazı bu dönemde neden yasaklanan ibâdet olmuştur? Bu yasaklamanın gerekçesi nedir? Bu gerekçenin altında hangi düşüncenin etkisi yatmaktadır? Bu soruların cevabını bulmak için, dönemin tahlilini yapacağız.

Esas ismi Ebû Ali el-Mansûr b. el-Azîz el-Mizz el-Übeydî el-Fâtimî olan Hâkim Biemrillâh'tır. 23 Rebiyülevvel 375 (15 Ağustos 985) yılında Kahire'deki hilâfet sarayında dünyaya gelmiştir.²³⁶ Babası Azîz Billâh'ın 28 Ramazan 389'da (14 Ekim 996) ölümü üzerine oğlu “İmam” ünvanı ve Hâkim-Biemrillâh lakabıyla halifelîğe getirildi.²³⁷

Hâkim-Biemrillâh hakkında iki yönlü tanımlama yapılmıştır. Bu tanımlamalardan birinde şöyle söylenmektedir: “Hâkim'i anlamak ve davranışlarını doğru şekilde tahlil edebilmek oldukça güçtür. Tarihî rivayetler birbiriyle çelişkili bilgilerle dolu olduğu gibi Hâkim'in uygulamalarındaki çelişkiler de onu anlamayı

²³⁶ Öz, Mustafa, “*Hâkim Biemrillâh*”, DİA, İstanbul, 1997, XV, 199; Bağlıoğlu, Ahmet, “*Sıradışı Bir Fâtimî Halîfesi Hâkim Biemrillâh*” Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, sy. VIII, (Kasım 2012), s. 5.

²³⁷ Öz, Mustafa, “*Hâkim Biemrillâh*”, DİA, İstanbul, 1997, XV, 199

zorlaştırmaktadır. Bu sebeple bazıları onu dengesiz bir kişi olarak kabul ederken bazıları da onun sanat ve bilime verdiği önem ve yapmış olduğu ıslahatlardan dolayı zeki ve bilge bir lider olduğunu kabul etmektedirler.”²³⁸ Halîfelik görevine gelen Hâkim Biemrillâh’ın kişiliği hakkında bütün kaynaklarda: “ O’nun sert mizaçlı, insan öldürmekten zevk alan, bazen son derece cömert olan, bazen de aşırı derecede cimrileşen, kararlarında istikrar söz konusu olmayan bir insan”²³⁹ olarak tanımlanmaktadır.

Halîfenin halkla ilişkisi hakkında da şunlar söylenmektedir. “Hâkim Biemrillâh, halkın dertlerini dinler, onların isteklerini yazılı olarak alır ve bir gün sonra onlara cevap verirdi. Hediyeler dağıtır ve halka karşı çok merhametli ve cömert davranırdı. Elinden geldiği kadar iyilik yapmaya çalışan Hâkim’in zamanında hak ve adalet hâkim olmuştu. Hâkim, halkın kendi önünde yeri öpmesini ve secde etmesini yasaklamıştı.”²⁴⁰ Halkına karşı bu denli müsamahakâr olan Hâkim, suçlulara karşı şiddeti ile kendini gösteriyordu. “Makamı ve mevkisi ne olursa olsun, kim görevini suistimal eder veya bir hırsızlığı, ihaneti belgelenirse, onlardan bazılarının kolları kesiliyor ve bazıları da ellerinden asılarak günlerce sıcakta asılı bırakılıyordu. Bunların birçoğu ise öldürülmekten kurtulamıyordu. Hâkim, büyük olsun küçük olsun tüm suçları hemen cezalandırırdı.”²⁴¹ Bu açıklamadan anlaşıldığına göre Hâkim-Biemrillâh hangi açıdan ele alınmışsa ona göre tanımlama şekil kazanmıştır. Çünkü bir tarafta halkın dertlerini dinleyen ve onlara cömert davranan Hâkim-Biemrillâh var. Diğer tarafta ise hata yapan hâkim, âlim ve tüccarlara karşı anında cezalandıran Hâkim-Biemrillâh var.

Bu kadar karmaşık yapıya sahip olan Hâkim Biemrillâh, İmamlık ünvânıyla başlamış, sonraları ise ilâhî nûrun kendi vücûduna hulûl ettiğini ve böylelikle

²³⁸ Bağlıoğlu, Ahmet, “*Sıradışı Bir Fatimî Halifesi Hâkim Biemrillâh*” Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, sy: VIII, (Kasım 2012), s.11

²³⁹ Kılıç, Mustafa, “*Fâtımî Halifesi el-Hâkim’e Karşı Ebû Rekve İsyanı Ve Abbasi Fâtımî Rekabetinin Bir Örneği Olarak Dâru'l-Hikme*”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, (VIII / 2008) , sy. 1, s. 216; Öz, Mustafa, “*Hâkim Biemrillâh*”, DİA, İstanbul, 1997, XV, 199.; Bağlıoğlu, Ahmet, “*Sıradışı Bir Fatimî Halifesi Hâkim Biemrillâh*” Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, s. 4-5, sy. VIII, (Kasım 2012)

²⁴⁰ Hodgson, Marshall G. S. *İslâm’ın Serüveni*, (Düz. Metin Karabaşoğlu), İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, II, 28; Not: “Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih” başlığı altında ele alınmıştır.

²⁴¹ Bağlıoğlu, Ahmet, “*Sıradışı Bir Fatimî Halifesi Hâkim Biemrillâh*”, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, sy. VIII, (Kasım 2012), s. 9.

yaratıcısıyla özdeşleştiğini iddia etmiştir.²⁴² Bu bilgilerden sonra Hâkim Biemrillâh'ın Terâvih namazı konusunda ne tür bir uygulama yaptığını ve bu uygulamanın gerekçesine geçebiliriz.

Hâkim Biemrillâh Döneminde Dînî Uygulamalar ve Terâvih Namazı

Hâkim Biemrillâh döneminde (996-1021), İslâm coğrafyasında irili ufaklı onlarca hânedanlığın hüküm sürmesinin ötesinde, İslâm dünyasına hâkim olmak isteyen, hatta her birisi hilâfetin kendi hakkı olduğunu iddia eden, Abbasîler, Endülüs Emevîleri ve Fâtımîler olmak üzere üç büyük devlet bulunmaktadır. Bu dönemde Abbasîler ile Fâtımîler arasında siyasi ve ideolojik manada ciddi bir rekabet yaşanmaktadır. Bilhassa bu rekabet, mezhebî/kelamî düzlemde İsmailîlik-Ehl-i Sünnet mücadelesi şeklinde kendisini göstermiştir. Söz konusu bu dönem, birtakım felsefî akımların Müslümanlar arasında yaygınlaştığı, toplumsal kargaşa ve kaos ortamının hakim olduğu bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte son derece farklı ve aykırı uygulamalarıyla dikkat çeken Fatımî halifesi Hâkim etrafında Dürzilik olarak şöhret bulacak yeni bir hareket/mezhep teşekkül etmiştir.²⁴³

Fatımî Halifesi Hâkim Biemrillah, kendi inanç ve ideolojisinin temellerini oluşturabilmek için birtakım altyapı çalışmalarını da ihmal etmemiştir. Bu sebeple İsmâîlîliği yayacak dâî (propagandacı) yetiştirmek, bu mezhebi akîde ve hukuk açısından temellendirmek, Abbâsîlerin Bağdat'ta kurduğu Beytü'l-Hikme ile rekabet edebilmek amacıyla 1004 yılında Kâhire'de Dâru'l-Hikme adını verdiği bir ilim ve kültür merkezini kurmuştur. Dâru'l-Hikmenin geliştirilmesi ve burada araştırma yapan, ders okutan ilim adamları ve hizmet kadrosunda görev yapanlar için cömertçe tahsisatta bulunmuş, gereken tüm fedakârlıkları yapmıştır.²⁴⁴ Ayrıca Dâru'l-Hikme nin kurulması ile birlikte, İsmâîlî propagandanın en hızlı ve başarılı yürütüldüğü dönem, Hâkim zamanı olmuştur. Ancak "Dâru'l-Hikme yüz altmış yedi yıl hizmet vermesine râmen Beytü'l- Hikme kadar verimli olamamıştır. Bunun sebebi; Beytü'l- Hikme'de sınırsız bir düşünce ve inanç hürriyeti vardı. Dâru'l-Hikme'de ise bunun

²⁴² Şerif, M. M, *İslâm Düşünce Târihi*, (Düz. Musafa Armağan), İnsan Yayınları, İstanbul, 1990, II, 369; Seyyid, Eymen Fuad, "*Fâtımîler*", DİA, İstanbul, 1995, XII, 231

²⁴³ Bağlıoğlu, Ahmet, "*Sıradışı Bir Fatımî Halifesi Hâkim Biemrillâh*" Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, sy. VIII, (Kasım 2012), s. 4-5

²⁴⁴ Kaya, Mahmut, "*Dâru'l-Hikme*", DİA, İstanbul, 1993, VIII, 537

tam aksine İsmâîlîliğin dışında hiçbir din ve mezhebe yer yoktu.”²⁴⁵ Hâkim, hilâfetin ilk yıllarında yoğun bir dinî taassup içerisine girmiş ve bir yandan zımmîlere, bir yandan da İsmâîlî fikirleri benimsemeyenlere karşı şiddetli baskılar uygulamaya başlamıştır. Ancak daha sonra Sünnîlerin desteğini alabilmek için onlara karşı büyük bir müsamaha içinde olduğu görülmektedir. Hâkim’in Sünnîlerle iyi geçinip onları kazanmak istemesinin altında, ezeli düşmanları olan Abbasîler ile mücadelesinde avantaj sağlamak gibi bir neden de olabilir. Hâkim’in müslümanlara karşı sergilediği bu uzlaşmacı ve müsamahakâr siyasetinde o yıllarda Mısır’da meydana gelmiş olan kıtlığın da etkisi olmuş olabilir.²⁴⁶ Görüldüğü gibi Hâkim Biemrillâh, hedefine ulaşmak için gereken denge siyasetini izlemiş, yeri geldiği zaman da aynı gruplara zulüm ve işkenceyi de uygulamıştır.

Her devletin ideolojik fikrî altyapısında birtakım insanlar vardır. Fâtîmî devletinde de bu işin fikrî yapılanmasını İsmâîlî dâîlerinden İbn Havşeb (ö.302/915) ve Ebû Abdullah (ö.298/911) sağlamıştır. İbn Havşeb Yemen’de, Ebû Abdullah ise Kuzey Afrika’da İsmâîlî üssü kurmaya muvaffak oldular.²⁴⁷ Bu dâîlerin yolu İmam Übeydullah el-Mehdî (ö.322/934) ile Rakkâde’yi ele geçirme mücadelesinde birleşti. Bunun akabinde Übeydullah, “Mehdî Lidinillâh” ve “Emîru’l-Mu’minîn” lakaplarıyla halife ilân edildi.²⁴⁸ Ancak bu durum uzun sürmedi. “Ebû Abdullah, 908 yılı Ramazan ayında terâvih namazının cemaatle kılınmasını Hz. Ömer (r.a)’in başlattığı bir bid’at olduğu gerekçesi ile yasaklamıştır.”²⁴⁹ Bu yasaklama Hâkim Biemrillâh’ın öncesinde zuhur etmiştir. Bu düşüncenin devâmı olarak Fâtîmî Halîfesi Hâkim Biemrillâh (395/1005) yılında Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman gibi Sahabelere sövülmesini emretmiş ve sövgü içeren ibarelerin cami, mescit, cadde ve sokaklara yazılmasını istemiştir. Yine **(399/1009) yılında, terâvih namazını yasaklamış ve bu durum dokuz yıl devam etmiştir.** Daha önce Muîz-Lidînillah tarafından ezana dâhil edilen “hayye âlâ hayri’l-amel” ve sabah ezanında okunan

²⁴⁵ Kaya, Mahmut, “*Dâru’l-Hikme*”, DİA, İstanbul, 1993, VIII, 538

²⁴⁶ Bağlıoğlu, Ahmet, “*Sıradışı Bir Fatimî Halifesi Hâkim Biemrillâh*”, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: VIII, (Kasım 2012), s. 12-13

²⁴⁷ Seyyid, Eymen Fuad, “Fâtîmîler”, DİA, İstanbul, 1995, XII, 229,

²⁴⁸ Seyyid, Eymen Fuad, a.g.m. , DİA, XII, 229,

²⁴⁹ Avcu, Ali, “*Erken Dönem İsmâîlîliğinde Şeriatın Neshi Sorunu Üzerine*”, CÜİFD, (Sivas 2009), c. XIII/2, s. 270-271

“essalatu hayrun minen-nevm” ibarelerini (400/1010) yılında ezandan çıkarmıştır.²⁵⁰

Yukarıda izah edildiği üzere bu uygulamaların altında yatan ana sâik, genel olarak Fâtımîler’in İsmâîlî-Şîî inanca sahip olup, sahabe düşmanlığı üzerinden hareket etmeleridir. Terâvih namazının cemâatle kılınmasını Hz. Ömer uyguladığına göre, İsmâîlî inanca sahip olan iktidarlar sırf bu gerekçe ile terâvihi yasaklamışlardır.

Kendilerini (el-Mestûrun fî Zâtî’llâh) yani “Allah’ın zatında gizlendiği kişiler”²⁵¹ olarak görenlerin, sahabe düşmanlığı yapmaları sıradan hale dönüşür.

II. TERÂVİH NAMAZI ETRAFINDAKİ GÜNCEL TARTIŞMALAR

Terâvih namazının târihî seyri içerisinde özellikle Hulefâ-i Râşidîn döneminde birtakım oluşumlar yaşadığını gördük. Sonraki süreçte Fâtımî Halîfesi Hâkim Biemrillah döneminde Terâvih namazı dokuz yıl yasaklandı. Bunun gerekçesi olarak da bu namazın bid’at olduğu düşüncesi idi. Çünkü Hz. Ömer terâvih hakkında bir uygulamada bulunmuş ve bu hususta da “**Eğer bu bir bid’at ise, ne güzel bid’attır o**”²⁵² demişti. Buna binâen terâvih namazının bid’at olduğunu iddia ettiler. Ramazan ayında kılınan terâvih namazının sünnet olmayıp, aksine bid’at olduğunu iddia eden en önemli grup ise Râfîzîlerdir.²⁵³

Terâvih namazı hakkında birçok rivâyetler bulunmaktadır. Ancak bazı hadislerden hareketle Hz. Peygamber’in Ramazan ayında kıldığı namazın terâvih değil teheccüd namazı olduğunu iddia edenler oldu. Bu husustaki dayanak ise Hz. Âişe’den rivâyet edilen “Rasûlullah (s.a.v) ne Ramazan ayında ne de Ramazan dışında on bir rek’at üzerine ziyâde etmiş değildir”²⁵⁴ ifadesi olmuştur. Ancak Hz. Peygamber’in “kıyâmu Ramadan”a teşvik eden sözleri hep gözardı edilmiştir. Bu tartışmalara ek olarak bir başka husus da Hz. Peygamber’in bu namazı terk ettiği iddiası oldu. Buna dayanak ise “**Rasûlullah (s.a.v), dördüncü gece olunca artık**

²⁵⁰ Öz, Mustafa, “Hâkim Biemrillah”, DİA, İstanbul, 1997, XV, 199. Mustafa Kılıç, “Fâtımî Halîfesi el-Hâkim’e Karşı Ebû Rekve İsyanı Ve Abbasi Fâtımî Rekabetinin Bir Örneği Olarak Dâru’l-Hikme”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, (VIII / 2008), sy.1, s. 216

²⁵¹ Seyyid, Eymen Fuad, “Fâtımîler”, DİA, İstanbul, 1995, XII, 229

²⁵² Buhârî, Salâtu’t-Terâvih 1; el-Muvatta, Kıyâmu Ramadân 3; Abdurrezzâk, el-Musannef, IV, 258-259, Had. No: 7723; İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, II, 287

²⁵³ İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak, Sahîhu İbn Huzeyme, III, 335. Bkz. 235 numaralı alt başlık.

²⁵⁴ Buhârî, Terâvih 1; Müslim, Salâtu’l-Musâfirîn 125; Ebû Dâvûd, Salâtu’t-Tatavvu’ 5

mescid cemaatı almaz oldu. Rasûlullah (s.a.v) de cemaatin yanına çıkmadı. Bunun üzerine cemâatten bazı kimseler: “Namaza!” diye seslenmeye başladılar. **Fakat Rasûlullah (s.a.v) onların yanına çıkmadı.** Tâ ki sabah namazını edâ edinceye kadar. Sabah namazını edâ edince, insanlara (cemâate) doğru döndü. Sonra şehâdet getirerek, şöyle buyurdular: Bundan sonra (mâlûmunuz olsun ki) akşam ki haliniz bana gizli kalmış değildir. Lâkin **ben gece namazının size farz kılınacağından, sizin de bu farzı, yerine getirmekten âciz kalmanızdan korktum, bu Ramazan ayında idi.”**²⁵⁵ Bu ve benzeri hadislerde altı çizili olarak belirttiğimiz yeri cimbızlayarak Terâvih namazının terk edildiğini iddia ettiler. Ancak hadisin sonundaki sebebi dikkate almadılar.

Terâvih namazının rek’at sayısına gelince; en çok ihtilaf edilen husus, bu olmuştur. Bunun sebebi ise Hz. Peygamber’in bu konuda herhangi bir sayı belirtmemiş olmasıdır. İbn Abbas (r.a)’ın Hz. Peygamber’in bu namazı yirmi rek’at kıldığına dâir rivâyeti²⁵⁶ ise senesinde bulunan râvîsi nedeni ile kabul görmemiştir. Yukarıda da zikrettiğimiz konuları ve benzeri tartışmalı hususları bu bölümde ele alarak, gereken açıklamaları yapmayı hedeflemekteyiz.

A. Teheccüd ve Terâvih İlişkisi

Ramazan ayında kılınan terâvih namazına ilişkin tartışmalardan birisi de bu namazın teheccüd namazı olup olmadığı iddiasıdır. Ramazan ayında kılınan, çoğunlukla kıyâm-ı Ramazan olarak isimlendirilen bu namaz; gece kılınması sebebiyle ve rek’at sayısı îtibârî ile teheccüd namazı olarak isimlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu namazlar aynı namazlar mı yoksa farklı namazlar mı? Olduğu hususunda ihtilaf oluştu. Bu karışıklığın iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi: Hz. Peygamber tarafından terâvih namazının rek’at miktarına yönelik herhangi bir sayı belirtilmemiş olmasıdır. İkincisi ise; “Hz. Âişe (r.a)’ye Rasûlullah (s.a.v)’in Ramazan ayındaki namazının nasıl olduğu sorulduğunda. Hz. Âişe’nin: “Rasûlullah (s.a.v) ne Ramazan ayında ne de Ramazan dışında on bir rek’at üzerine

²⁵⁵ *Buhârî*, Tehccüd 5, Ezan 80, Cuma 27; *Müslim*, Salâtu’l-Müsâfirîn 178

²⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 28; el-Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Kitâbu Süneni’l-Kubrâ*, II, 496; ez- Zeylâi, Abdullah b. Yusuf el-Hanefî, *Nasbu’r-Raye li Ehâdîsi’l-Hidâye*, el-Mektebetu’l-İslâmiyye, Riyad, 1973, II, 153

ziyâde etmiş değildir”²⁵⁷ ifadesidir. Bu ifade hem teheccüd namazı için hem de Terâvih namazı için yorumlanmıştır.

İbâdetlerin Hz. Peygamberin hayatındaki sürecini çözümleyebilirsek o zaman bu yanlış anlamaları çözmüş olacağız. Konumuz olan teheccüd ve Terâvih namazları başlangıç olarak hangi zamana dayanmaktadır?

Açıklamamıza teheccüd namazı ile başlayalım. Teheccüd namazı, Mekke döneminde iken emredilmiş bir namazdır.²⁵⁸ Allah (c.c) Hz. Peygambere gece namazını emrederken şöyle buyurmaktadır: **“Ey örtünen Peygamber gecenin birazı hariç olmak üzere geceleyin kalk (namaz kıl). Gecenin yarısında kalk yahut yarısından biraz eksilt. Veya bunu artır ve yavaş yavaş güzel güzel tertîl ile Kur’an oku. Çünkü biz senin üzerine ağır (sorumluluk gerektiren) bir söz indireceğiz. Çünkü gece kalkışı hem daha etkili, hem de söz bakımından daha sağlamdır. Çünkü gündüz senin için uzun bir meşguliyet vardır.”**²⁵⁹

Bu âyetlerin izahında Râzî, İbn Abbas’a dayanarak şu açıklamada bulunuyor. “Hz. Peygamber’e Cenâbı Hakk’ın, **“geceleyin kalk”** emrinden dolayı, geceleyin kalkmanın farz olduğunu; zira emrin zahirinin vucûbiyyet ifade ettiğini söylemektedir.”²⁶⁰ Burada emredilen namaz, teheccüd namazıdır. Yine bu namazın başlangıçta Hz. Peygamber ve ashabına farz olduğu söylenmektedir.²⁶¹ Fakat bu namazın farz olma emri sonradan neshedilmiştir. Bu nesih iki türlü izah edilmektedir: **a)** Gece kalkma işi (teheccüd), beş vakit namaz farz olunmazdan önce farz idi. Ancak bu, beş vakit namaz ile neshedilmiştir. **b)** Cenâbı Hak, “...Gecenin yarısında kalk yahut yarısından biraz eksilt. Veya bunu artır” buyurunca, insanlar, ne kadar kılacağını, gecedен ne kadar kaldığını bilemedi. Dolayısıyla da farz miktarını belirleyememe endişesiyle bütün gece kalkmaya başladılar. Ayakları şişinceye kadar namaz kılıyorlardı. Bu yüzden Allah Teâlâ, bu surenin sonundaki “... Kur’ân’dan

²⁵⁷ *Buhârî*, Terâvih 1; *Müslim*, Salâtu’l-Musâfirîn 125; *Ebû Dâvûd*, Salâtu’t-Tatavvu’ 5; *Nesâî*, Kıyâmu’l-Leyl 38; *el-Muvatta*, Salâtu’l-Leyl 3

²⁵⁸ er-Râzî, Faruddîn Muhammed b. Ömer b. Hasan, *Tefsîri Kebîr (Mefâtihi’l-Ğayb)*, (Terc. Hey’et), Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, XXII, 208; Köksal, Mustafa Âsım, *İslâm Tarihi*, Şâmil Yayınları, İstanbul, t.y, VIII, 93

²⁵⁹ Müzzemmil, 73/1-7

²⁶⁰ er-Râzî, Faruddîn, *Tefsîri Kebîr*, XXII, 208

²⁶¹ er-Râzî, Faruddîn, *a.g.e.*, XXII, 208; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur’an Dili*, (sad.: Hey’et), Azim Dağıtım, İstanbul, t.y, VIII, 395; Köksal, Mustafa Âsım, *İslâm Tarihi*, VIII, 93

kolayınıza geleni okuyun...” âyeti ile bu emri neshetti.”²⁶² Buradaki nesihden maksat tahfifen nesihdir. Bu durum İsrâ sûresinde şöyle dile getirilmektedir: “... Gecenin bir kısmında da sana mahsus bir nafîle kılmak için uyan.”²⁶³ Bu âyet hakkında Hamdi Yazır şöyle diyor: “Beş vakit namaz farz kılındıktan sonra teheccüdün vacipliğinin ümmet hakkında kaldırıldığını, Hz. Peygamber hakkında ise bu emrin devam ettiğini söylemektedir.”²⁶⁴

Teheccüd namazının başlangıç ve uygulanışı hakkında Hz. Âişe şöyle buyurmaktadır: “... Sa’d b. Hişâm, Hz. Âişe’ye birtakım sorular sorduktan sonra, şöyle dedi: Bana Rasûlullah (s.a.v)’ın gece namazını anlat dedi. Hz. Âişe’de;

- Sen Müzzemmil sûresini okuyorsun değil mi? diye sordu. Sa’d’da
- Evet okuyorum! Cevabını verdi. Bunun üzerine Âişe
- İşte Allah (c.c), bu sûrenin başında gece namazını farz kıldı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v) ile ashâbı **bir sene gece namazına** kalktılar. Allah bu sûrenin sonunu on iki ay semâda tuttu. Nihâyet bu sûrenin sonunda tahfifi indirdi. Artık gece namazı farzdan sonra kılınan bir nâfile oldu, dedi.²⁶⁵

Bu bilgilerden anlıyoruz ki teheccüd namazı terâvih namazından hatta beş vakit namazdan daha önce emredilmiş bir gece ibâdetidir. Bu vucûbiyyetin de müzzemmil suresinin yirminci âyeti ile kaldırıldığını görüyoruz. Yine bu ibadetin Hz. Peygamber için devam ettiğini fakat ümmeti için tatavvu’, nafîle bir ibadete dönüştürüldüğünü anlıyoruz. İbn Abbas teheccüd namazının farzlığının bir yıl kadar sürdüğünü söylemektedir.²⁶⁶ Şimdi terâvih namazı ile ilgili değerlendirmeye geçebiliriz.

Terâvih namazı, Ramazan ayına (orucuna) bağlı bir ibâdet olduğuna göre Terâvih namazının başlangıcını da bu aya bağlı olarak ele almamız gerekmektedir. Oruç ibâdetinin farz olması Medine döneminde iken inen şu âyetle bildirilmiştir. “Ey

²⁶² er-Râzî, Faruddîn, *Tefsîri Kebîr*, XXII, 208; Çantay, Hasan Basri, Kur’an-ı Hakîm ve Meâli Kerim, III, 1108, Bkz. Belirtilen bu sayfanın 41 ve 46 numaralı dipnotlar.

²⁶³ İsrâ, 17/79

²⁶⁴ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur’an Dili*, VIII, 395

²⁶⁵ Müslim, Salâtu’l-Musâfirîn 139; Ebû Dâvûd, Salâtu’t-Tatavvu’ 26; *Nesâî*, Kıyâmu’l-Leyl 2, 18

²⁶⁶ er-Râzî, Faruddîn, *Tefsîri Kebîr*, XXII, 208

iman edenler! Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz.”²⁶⁷ Bu emri ilâhînin geliş zamanı hakkında şöyle denilmektedir: “Ramazan orucu, Peygamberimiz (s.a.v)’ in Medine’ye hicretinin on sekizinci ayının başlarında, Kiblenin Kâbe tarafına çevrilişinden sonra, Şaban ayında farz kılınmıştır.”²⁶⁸ Orucun farz kılınmasından evvel böyle bir namaz kılınmamakta idi. Orucun farziyyetinden sonra Rasûlullah (s.a.v)’in uygulaması ve teşviki ile ortaya çıkan bu namaz, Ramazan ayı dışında da kılınmış bir namaz değildir. Bu sebeple Ramazan ayına mahsus olan kıyâm-ı Ramazanın, terâvih namazı olduğu husûsunda kadîm ulemânın ihtilâfı söz konusu değildir.

Terâvih namazı, Ramazan ayının sünneti olduğundan bu namazın Ramazan orucunun farziyyeti ile yani hicretin ikinci yılında teşrî’ kılındığı kabul edilmektedir. Ancak bu hususta farklı yaklaşımlar da mevcuttur. El-Kalyûbî (ö. 1069/1659) ve Cemel (ö. 1204/1790), Resûlullah (s.a.v)’ın ikinci defa terâvih namazını kıldırıldığına dair bir rivâyetin nakledilmemesi ve kendisine bu namazla ilgili birtakım soruların sorulmamasından hareketle terâvih’in, risâletin son yılında teşrî’ kılındığını belirtmektedir.²⁶⁹

Yukarıda zikredilen bilgiler muvâcehesinde teheccüd namazı, Mekke de iken emredilen bir namazdır. Bu namaz, başlangıç itibari ile terâvih namazının öncesinde olup, terâvih namazının ise Medine döneminde Ramazan orucu ile başlayan bir ibadet olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle her iki namazın birbirlerinden farklı ibadetler olduğu söylenebilir.

B. İbn Abbas Hadisi Hakkındaki Tartışmalar

Terâvih namazının rek’at sayısına yönelik rivâyetler içerisinde tartışmalı olan hadis, İbn Abbas hadisidir. Hz. Peygamber dönemine ait rivâyetler içerisinde bu namazın yirmi rek’at olduğunu söyleyen tek hadistir. Hadis isnadındaki râvîlerinden birinin zayıf olması sebebiyle sahih görülmemektedir.

²⁶⁷ Bakara, 2/183

²⁶⁸ Köksal, Mustafa Âsım, *İslâm Tarihi*, IX, 63

²⁶⁹ el-Kalyûbî, Ebû’l Abbas Şihâbuddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme, *Hâşiye Şerhu’l-Minhâc*, Mektebetu’l-Mustafa el-Halbî, Mısır, 1956, I, 217; el-Cemel, Ebû Dâvud Süleyman b. Ömer, *Fütûhâtü’l-Vehhâb bi Tavzîhi Şerhi Menheci’t-Tullâb*, Dârü’l-Fikr, Beyrut, t.y, I, 489

Üzerinde çok konuşulan İbn Abbas hadisi şu şekilde zikredilmektedir; “Yezîd b. Hârun > İbrâhim b. Osman > Hakem > Miksem isnadıyla, İbn Abbâs (r.a) şöyle dedi: “Rasûlullah (s.a.v) münferiden yirmi rek’at terâvih ve ayrıca vitir namazı kılarıdı.”²⁷⁰ İbn Abbâs hadîsinin metninin daha tafsilatlı bir versiyonu, şu şekilde geçmektedir; “İbn Abbâs (r.a) demiştir ki: “Rasûlullah (s.a.v) münferiden yirmi rek’at terâvih ve ayrıca vitir namazı kılarıdı. Terâvih’in de her dört rek’atı arasında bir müddet dinlenirdi. Sonra kalkar, mukadder olan namazına devam ederdi. Terâvih namazındaki tervîhanın esâsı, bu Sünnet-i Seniyye’ye dayanmaktadır.”²⁷¹ İbn Abbas hadisi olarak bilinen bu hadisin rivâyet zincirinde <<İbrâhim b. Osman el-Absî>>’nin bulunması nedeni ile hadis illetli olarak addedilmiştir. Nitekim Beyhakî de bu hadisin rivayetinden sonra şöyle diyor: “Bu hadisi Ebu Şeybe İbrahim b. Osman el-Absî el-Kûfî tek başına rivayet etmiştir, o da zayıftır.”²⁷² Bu hadisin senedi Ebû Şeybe üzerinde dönüp duruyor. Çünkü hadisi rivâyet edenlerin hepsinin isnadı, ona dayanmaktadır.

İbn Abbas hadisi hakkında İbn Hâcer şöyle söylemektedir: "Ebû Şeybe'nin İbn Abbas'dan naklettiği hadisin isnadı zayıftır. Ve hadis, Hz. Âişe'nin Sahiheyne'de rivayet edilen hadisine muarızdır. Halbuki Hz. Âişe, Hz Peygamber'in gece halini başkalarından daha iyi bilir."²⁷³ Yine Zeylâî İbn Abbas hadisi hakkında şöyle diyor: Hadis, İmam Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin dedesi olan Ebû Şeybe İbrahim b. Osman el-Absî sebebiyle illetlidir. Ebû Şeybe'nin zayıf olduğunda ittîfak vardır. Zeylâî bu hadisin aynı zamanda Abdurrahmân İbn Ebî Seleme'nin Hz. Âişe'den rivâyet etmiş olduğu şu hadise ters düşmesi nedeni ile zayıf kabul etmektedir.²⁷⁴ “Abdurrahmân İbn Ebî Seleme, Hz. Âişe’ye Rasûlullah (s.a.v)’in Ramazan ayında namazının nasıl olduğunu sordu. “Hz. Âişe de: “Rasûlullah (s.a.v), ne Ramazanda ne de Ramazandan başka gecelerde on bir rek’at üzerine ziyâde etmiş değildir. Resûl-i Ekrem (s.a.v), dört rek’at namaz kılarıdı. Artık o rek’atların güzelliğinden ve

²⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 28; el-Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *Kitâbu Süneni’l- Kubrâ*, II, 496; ez- Zeylâî, Abdullah İbn-i Yusuf el-Hanefî, *Nasbu’r-Raye li Ehâdîsi’l-Hidâye*, el-Mektebetu’l-İslâmiyye, Riyad, 1973, II, 153

²⁷¹ eş-Şârânî, Ebû’l-Mevahib Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali, *Keşfü’l- Ğumme an Cemû’l-Ümme*, Dârü’l-Fikr, Beyrut, 1988, I, 146

²⁷² el-Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *Kitâbu Süneni’l- Kubrâ*, II, 496

²⁷³ İbn Hâcer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu’l- Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Dârü İhyâu’t-Terân el-Arabî, Beyrut, 1977, IV, 206

²⁷⁴ ez- Zeylâî, Abdullah b. Yusuf el-Hanefî, *Nasbu’r-Raye li Ehâdîsi’l-Hidâye*, II, 153

uzunluğundan sorma! Sonra dört rek’at daha kılardı. Bunların da güzelliğinden ve uzunluğundan sorma! Sonra üç rek’at namaz kılardı.” Ben: Yâ Rasûlullah! Vitri kılmadan mı uyuyorsun; dedim. Rasûlullah da yâ Âişe benim gözlerim uyur, fakat kalbim uyumaz. buyurdu.”²⁷⁵

Yukarıda İbn Abbas hadisi hakkındaki görüşlerin bir boyutunu ele aldık. İbn Abbas hadisinin zayıf olduğu görüşünde olanlar şu iki nedene dayanmaktadırlar. Birincisi, hadisin sened zincirindeki İmam Ebû Bekir b. Ebû Şeybe’nin dedesi olan Ebû Şeybe İbrahim b. Osman el-Absî sebebiyle zayıf kabul edilmektedir. İkincisi ise, İbn Abbas hadisinin Hz. Âişe hadisine muğayir olması nedeni ile kabul edilmemiştir. Şimdi İbn Abbas hadisini başka boyutta ele alanların görüşlerine bakalım.

Tehânevî (ö.1394/1974), İ’lâu’s-Sünen’de İbn Abbas hadisinin isnâdında bulunan Ebû Bekir b. Ebû Şeybe’nin dedesi İbrâhim b. Osman’ın dışındaki tüm râvîlerin güvenilir olduğunu söylemektedir. İbn Adiy (ö.366/976), el-Kâmil’de onu gevşek olarak addetmekle birlikte İbrâhim b. Osman’ın delil olabilecek hadislerinin olduğunu beyan etmektedir.²⁷⁶ İbrahim b. Osman el-Absî (ö.235/850), Vâsıt’ta zamanının en âdil kadısı idi. Yezîd b. Hârûn (ö.206/822) da onun kadılığı döneminde hadis yazmakta idi.²⁷⁷

İbn Abbas hadisinde zikredilen raviye gelince, onu her ne kadar âdil, sika olarak niteleyenler varsa da çoğunluğun görüşüne göre zayıf olarak kabul edilmiştir. Ancak Hz. Ömer zamanında ve sonraki devirlerde ümmetin uygulaması onun rivayetini kuvvetlendirmektedir. Zayıf hadis, Hulefâ-i râşidîn ve sahabe’nin uygulamaları gibi teamül ve başka şeylerle kuvvetlendirildiğinde bu hadislerle amel edilebilir.²⁷⁸

Hz. Âişe hadisinde: “Rasûlullah (s.a.v), ne Ramazanda ne de Ramazandan

²⁷⁵ *Buhârî*, Terâvih 1, Teheccüd 16; *Müslim*, Salâtu’l-Musâfirîn ve Kasriha, 125, *Tirmîzî*, Salât 208, *Nesâî*, Kıyâmu’l-Leyl 38; *el-Muvatta*, Salâtu’l-Leyl 3

²⁷⁶ et-Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osman, *İ’lâu’s-Sünen*, V, 86

²⁷⁷ el-Askalânî, Ahmed İbn-i Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, Dâru’l- Kutubu’l- İlmiyye, Beyrut, 1994, I, 130-131; et-Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osman, *İ’lâu’s-Sünen*, V, 86, **Not:** Yahya b.Maîn, Ebû Şeybe İbrâhim b. Osman el-Absî’nin sika olmadığını, Vâstta kadılık yaptığını ifade etmektedir. Bkz, İbn Hâcer el-Askalânî, *Lisânu’l- Mizân*, Mektebetu’l- Matbûâtı’l- İslâmiyye, Beyrut, 2002, IX, 95

²⁷⁸ et-Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osman, *a.g.e.*, V, 87

başka gecelerde on bir rek'at üzerine ziyâde etmiş değildir.”²⁷⁹ ifadesi Hz. Peygamber'in her gece fecirden önce vitirle beraber kılmış olduğu gece namazıdır. Bu şekildeki onbir rek'atla ilgili olarak arka arkaya gelen hadisler gece namazını gösterir. Teravih namazı ise Ramazan ayının ihyasıdır.”²⁸⁰ şeklinde yorumlanmaktadır. Yine on bir rek'atla ilgili bu ifade, terâvih namazına hamledilirse Hz. Âişe'den nakledilen şu rivâyette çelişki arzeder. Hz. Âişe'den rivâyet edilmiştir: “Rasûlullah (s.a.v), Ramazan ayının son on gününde, başka zamanlarda ibadet hususunda göstermediği gayreti gösterirdi.”²⁸¹ Bu rivâyette Hz. Peygamber'in Ramazan ayında diğer zamanlarda ibâdet hususunda daha gayretli olduğunu görüyoruz. İbn Abbas hadisinin sened bölümünü bir tarafa bıraktığımız zaman, muhteva olarak Hulefâ-i râşidîn'in uygulamaları ile desteklenen terâvih namazının yirmi rek'at olması daha doğru olur.

Hz. Âişe'nin, Hz. Peygamber'in zevcesi olması nedeni ile O'nun Hz. Peygamber'in her halinden haberdâr olabileceği kanaatı oluşmuştur. Ancak Hz. Peygamber'in günlük hayatının gerçekleri bizlere bunun tersini söylemektedir. Zîrâ Hz. Peygamber, kimi zaman suffede kimi zaman diğer hanımlarının yanında ve diğer günlük işlerle meşguldü. Hz. Âişe'nin bütün bu hallere muttali olması düşünülemez. Hz. Âişe ile Ebû Hureyre (r.a) arasındaki şu diyalog bunu delillendirmektedir:

“- Hz. Âişe, bir gün Ebû Hureyre (r.a.)'yi davet eder ve O'na şunları söyler; “İşittiğini işitmemize, gördüğünü görmemize rağmen sadece Allah Rasûlü (s.a.v.)'nden senin rivayet ettiğin ve bize ulaşan bu hadisler neyin nesidir?

- Ey anneciğim! Ayna, sürmedan ve Hz. Rasûlülâh (s.a.v)'a güzel görünebilmek için allanıp pullanma, seni hadis dinlemekten alıkoyardı. Allah'a yemin olsun ki hiçbir şey benim O'nu dinlememe engel olamadı.”²⁸²

Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'in her hâline muttali olamayacağına dair diğer

²⁷⁹ *Buhârî*, Terâvih 1, *Müslim*, Salâtu'l-Musâfirîn ve Kasriha, 125, *Tirmîzî*, Salât 208; *Nesâî*, Kıyâmu'l-Leyl 38; *el-Muvatta*, Salâtu'l-Leyl 3

²⁸⁰ *es-Sağircî*, *Es'ad Muhammed Sa'id, et-Teysiru fil fıkhi'l-Hanefî*, Dâru-l Kelimetu't-Tayyib, Beyrut, 2002, s. 375

²⁸¹ *Müslim*, İ'tikâf 8; *Tirmîzî*, Savm 73; *İbn Mâce*, Sıyâm 57

²⁸² *el-Hâkim*, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, III, 582, Had. no: 6160

bir delil de şudur: Hz. Âişe vâlidemiz duha (kuşluk) namazı hakkında şöyle diyor: “Ben, Rasûlullah (s.a.v)’ın duha namazı kıldığını hiç görmedim. Doğrusu bu namazı ben kılıyorum. Rasûlullah (s.a.v), insanlar amel eder de üzerlerine farz olur endişesi ile yapmak istediği bir işi bazen terk ederdi.”²⁸³ Ebû Hureyre’ye gelince O, bu namaz hakkında şöyle söylemektedir: “Dostum (s.a.v), bana üç şeyi; her aydan üç gün oruç tutmayı, **iki rek’at duha (kuşluk) namazı kılmayı** ve uyumadan önce vitir namazı kılmayı tavsiye buyurdular.”²⁸⁴

Bu zikredilen rivâyetler nedeni ile Hz. Âişe’nin Hz. Peygamber’in tüm hallerini bilmesi mümkün olmaz. Hz. Âişe’nin: “Rasûlullah (s.a.v), ne Ramazanda ne de Ramazandan başka gecelerde on bir rek’at üzerine ziyâde etmiş değildir.”²⁸⁵ İfâdesi Hz. Peygamber’in kendi odasındaki halinin müşâhedesi ile söylenmiştir, denilir. Zira duha (kuşluk) namazı hakkındaki ifâde de bunu göstermektedir.

C. Terâvih Namazında Rek’at Sayısı ve Kıyâmın Uzunluğu

Hz. Peygamber’in zamanında başlayan kıyâmı Ramazan (terâvih namazı)’ın cemâat halinde ve mescitte kıldırıldığı bilinmektedir. Aynı zamanda Hz. Peygamber zamanında bu namazın gecenin evvelinden başlayıp üçte biri, yarısı ve sahura kadar sürelerde kılındığı da bilinmektedir. Ancak terâvih namazının kaç rek’at olarak kılındığına yönelik kesin bir sayı belirtilmemektedir. Bu yüzden Ramazan ayında kılınan bu namazın, kıyâmı uzun olan bir namaz mı olsun yoksa rükû ve secdeleri çok olan bir namaz mı olsun? Bu konuda kıstas ne olmalıdır? Bu hususu ele alarak konu ile ilgili görüşlerin beyanını yapacağız.

Hz. Peygamber, terâvih namazının rek’at sayısı hakkında ne ziyade ne de noksanlık bakımından herhangi bir tahdîd, sınırlama getirmemiştir. Ancak bizim için belirlemiş olduğu mânevî bir sınır vardır ki o da şudur; “Ali b. Abdullah > Sufyân > Amr b. Dinâr > Amr b. Evs’den o da Abdullah b. Amr b. el-Âs (r.anhum)’dan rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu. Dâvud aleyhisselâmın namazını tarif ederek: **“Namazın Allah’a en sevimli olanı, Dâvud (a.s)’ın namazıdır.**

²⁸³ *Buhârî*, Teheccüd, 5; *Müslim*, Salâtu’l Musâfirîn, 13; *Ebû Dâvûd*, Salâtu’t-Tatavvu’, 12

²⁸⁴ *Buhârî*, Teheccüd, 33; *Müslim*, Salâtu’l Musâfirîn, 13; *Nesâî*, Kıyâmu’l-Leyl, 28

²⁸⁵ *Buhârî*, Terâvih 1, *Müslim*, Salâtu’l- Musâfirîn ve Kasriha, 125, Tirmîzî, Salât 208; Nesâî, Kıyâmu’l-Leyl 38; el-Muvatta, Salâtu’l-Leyl 3

Orucun Allah’a en sevimli olanı, Dâvud (a.s)’ın orucudur. Dâvud (a.s), gecenin yarısına kadar uyur, gecenin üçte birinde namaz kılardı. Ve altıda birinde uyurdu. Birgün oruç tutar, birgün iftar ederdi.”²⁸⁶ Böylece Hz. Peygamber, bize bir model göstermektedir. Bu tariften de anlıyoruz ki bizim için efdal olan sınır; gecenin üçte birinde namaz kılarak geceyi ihya etmemizdir.

Terâvih namazının kılınması hususunda âlimler rek’at sayısında ihtilâf etmişlerdir. Ancak bu ihtilâfın sebebi, Terâvih namazına yönelik rivayetleri yorumlama ve yaklaşım biçimlerindendir. Zira Âlimlerin Terâvih namazının rek’at sayısı hususunda farklı görüşlere sahip olması, Rasûlullah (s.a.v)’in sünnetinden yüz çevirmek değil; aksine Rasûlullah (s.a.v)’in muradını anlayış durumlarında içtihat etmeye çalışmış olmalarıdır. Bu yaklaşımların her biri hakkında delil olarak öne sürülen rivayetlere baktığımız zaman da, Terâvih namazının sayısal miktarının değil, geceyi ihya etme sadedindeki yaklaşımın ön plana çıktığını anlıyoruz. Meseleye bu zaviyeden baktığımız zaman, konunun şu iki ana hat üzerinde yoğunlaştığını görüyoruz:

a) Namazımızın Allah’a daha sevimli olmasını murat ettiğimiz zaman, acaba namazın kıyamını (dolayısı ile kıraatı), rükû’u ve secdelerini uzatarak mı yapmalıyız?

b) Yoksa kıyamı, rükû ve secdeleri hafif tutup, rek’at sayılarını artırarak mı yapmalıyız?

Genel mânâda namaz hususunda, özelde ise Terâvih namazında bu iki ana temel yaklaşımı, rivayetler çerçevesinde ele alacağız. Açıklamamıza ilk sorudan başlayalım:

a) Namazda kıyâmın (kıraatın) uzunluğunun daha fazîletli olduğunu ileri sürenler, şu rivayetlere dayanmaktadır. Sahîh-i Müslim’in “kunût’u uzun olan namazın fazîleti bâbında” şöyle zikredilmektedir: “Abd b. Humeyd > Ebû Asım > İbn Cüreyc > Ebû zübeyr’den o da Câbir’den naklen haber verdi. Câbir (r.a) şöyle demiş; Rasûlullah (s.a.v)’a hangi namaz daha faziletlidir diye soruldu. O’da şöyle

²⁸⁶ *Buhârî*, Tehccüd 5; *İbn Mâce*, Sıyâm 31

buyurdu: “**Namazın en fazîletlisi kunût’u (kıyamı) uzun olanıdır.**”²⁸⁷ Bu hadîsin bir benzeri de, A’meş ve Ebû Sufyân yoluyla yine Câbir (r.a)’dan naklen rivayetle, Rasûlullah (s.a.v)’e: “Hangi namaz daha fazîletlidir? diye sordular. O da: “**Kunût’u uzun olanıdır,**” buyurdu.²⁸⁸ Bu rivayetlerdeki “kunût”dan muradın, kıyamın yani ayakta durmak olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim İmâmı Nevevî (ö. 676/1277) ve İmâmı Şâfi’î (ö. 204/820)’ye göre de kunût’dan murat ulemânın ittifâkı ile kıyâmdır, denildi.²⁸⁹ Yine Abdurrahmân b. Ebî Seleme, Hz.Âişe’ye Rasûlullah (s.a.v)’in Ramazan ayında namazının nasıl olduğunu sordu. “Hz. Âişe de: “Rasûlullah (s.a.v), ne Ramazanda ne de Ramazandan başka gecelerde on bir rek’at üzerine ziyâde etmiş değildir. **Resûl-i Ekrem (s.a.v), dört rek’at namaz kılardı. Artık o rek’atların güzelliğinden ve uzunluğundan sorma! Sonra dört rek’at daha kılardı. Bunların da güzelliğinden ve uzunluğundan sorma! Sonra üç rek’at namaz kılardı.**” Ben: Yâ Rasûlullah! Vitri kılmadan mı uyuyorsun; dedim. Rasûlullah da yâ Âişe benim gözlerim uyur, fakat kalbim uyumaz, buyurdu.”²⁹⁰ Bu hadis de Hz. Peygamber’in namazının kıyamın uzunluğuna dair görüşe delil teşkil etmektedir.

b) Namazda kıyamın hafif tutulup, rek’at sayısının artırılmasının daha fazîletli olduğunu ileri sürenler ise şu delillere dayanmaktadırlar: “Ebû Mes’ûd (r.a) şöyle demiş: “Bir adam Rasûlullah (s.a.v)’e gelerek; ben filancanın bize namazı uzun kıldırması sebebi ile sabah namazına gelemiyorum, dedi. Ben Peygamber (s.a.v)’in hiçbir konuda o günkü gazabından daha şiddetli gazaba geldiğini görmedim. Bunun üzerine şöyle buyurdular: Ey cemaat! Hakikaten içinizde nefret ettirenler var! (bundan böyle) hanginiz cemaate imam olursa, namazı hafif kıldırın! Çünkü arkasında yaşlı ve zayıflarla ihtiyaç sahipleri vardır.”²⁹¹ Yine Ebû Hureyre’den naklen rivayette Rasûlullah (s.a.v): “**Biriniz cemaate imam olursa namazı hafif kıldırın! Çünkü onların içinde küçük, yaşlı, zayıf ve hasta olanlar vardır; kendi başına kıldığı zaman istediği gibi kılsın! Buyurmuşlardır.**”²⁹² Yine bir başka delil de şudur: Rebîatü b. Kâ’b el-Eslemî (r.a) rivâyet etti. Dedi ki: “Rasûlullah (s.a.v) ile

²⁸⁷ *Müslim*, Salâtu’l-Musâfirîn ve Kasrihâ 164; *Tirmîzî*, Salât 285; *İbn Mâce*, İkâmetu’s-Salât 200

²⁸⁸ *Müslim*, Salâtu’l-Musâfirîn ve Kasrihâ 22/165

²⁸⁹ en-Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekerîyya Yahya, *Sahihu Müslim bi Şerhi’n-Nevevî*, VI, 35-36

²⁹⁰ *Buhârî*, Terâvih 1, Teheccüd 16; *Müslim*, Salâtu’l-Musâfirîn ve Kasrihâ 125, *Tirmîzî*, Salât 208; Ebû Dâvud, Salâtu’t-Tatavvu’ 26; Nesâî, Kıyâmu’l-Leyl 38; el-Muvatta, Salâtu’l-Leyl 3

²⁹¹ *Buhârî*, İlim 28, Ezan 61, 63; *Müslim*, Salât 466; *İbn Mâce*, İkâmetu’s-Salât 48

²⁹² *Buhârî*, Ezan 62; *Müslim*, Salât 183; *Tirmîzî*, Salât 175; *Ebû Dâvud*, Salât 123-124

birlikte gecelemektedir. Kendisine abdest suyunu ve ihtiyacı olan şeyleri getirdim. Bunun üzerine bana: “Dile!” benden dedi. Ben de: “Cennette senin refîkın olmayı dilerim, dedim. **Rasûlullah (s.a.v) de : “ O halde çok secde etmek suretiyle nefsin için bana yardımcı ol.”** buyurdular.²⁹³

Her iki alanda da rivâyet edilen hadislerle bakıldığı zaman, zahiren bir çelişki varmış gibi görünmektedir. Ancak her iki rivayetdeki soru şekli ve olayın akışı dikkate alındığında ve karşılıklı olarak değerlendirildiğinde, rivayetler arasında zıtlığın olmayıp, aksine tek başına kılınan namazda kunût’un yâni kıyâmın istenildiği kadar uzatılacağını anlıyoruz. Zira Rasûlullah (s.a.v), “**Namazın en fazîletlisi kunût’u (kıyamı) uzun olanıdır**” sözü ile ve yine kendisinin tek başına namaz kılarken namazı çok uzatması ki bunu Hz. Âişe’nin, Rasûlullah (s.a.v)’in gece namazını kılarken; **O’nun namazının uzunluğundan ve güzelliğinden bahsetmektedir.**” ifadesi birinci tür anlayışı desteklemektedir.

Yukarıdaki iki görüşü bir arada değerlendirme hususunda İmam Şâfiî (ö.204/820)’nin şu yaklaşımı bize orta yolu göstermektedir: Zâferânî (ö. 260/874)’nin Şâfiî’den bildirdiğine göre O şöyle diyor: “Ben insanları Medîne’de otuz dokuz rek’at namaz kıldıklarını gördüm. Bana hoş gelen yirmi rek’attır. Mekke’de de bu şekilde namaz kılıyorlardı. Bu hususta bir sınırlama yoktur. Çünkü **Terâvih namazı nafile bir namazdır. Kıyâmı uzatırlarsa secdeleri azaltırlar ki bu güzeldir. Bu bana güzel geliyor. Eğer (kıyâmı kısa tutup) rükû ve secdeleri çoğaltırlarsa bu da güzeldir.**”²⁹⁴ Altı çizili yer, terâvih namazındaki esneklik ölçüsünü ortaya koymaktadır.

Namazın cemâatle kılındığı takdirde ise kıyamın, rükû ve secdelerin hafif tutularak namaz kılmaya teşvik edildiğini görüyoruz. Zira “Sâd b. Ebî Vakkas, namazı mescitte kıldırıldığı vakit, rükû ve secdeleri hafif tutar; evinde kıldığı zaman bütün namazları uzatmış. Kendisine niçin böyle yaptığı sorulunca: “ Biz, cemaatin bize uydukları imamları.” cevabını vermiş. Yine Hz. Zübeyr’e: “Siz Peygamber (s.a.v)’in ashabı olduğunuz halde neden herkesten ziyade namazı hafif

²⁹³ Müslim, Salât 226; Ebû Dâvûd, Salâtu’t-Tatavvu’ 22; Tirmîzî, Deavât 27; Nesâî, İftitah 169; İbn Mâce, İkâmetu’s-Salât 201

²⁹⁴ el-Mervezî, Muhammed İbn Nasr, Kitâbu Kıyâmı Ramadân, s.57

kıldırıyorsunuz? diye sorulunca: “Biz şu vesveseci şeytandan önce davranıyoruz, demiştir. Hz. Ömer (r.a) yaralandığı zaman mihraba Abdurrahman b. Avf geçerek en kısa sûrelerden “Kevser” ile “Nasr”ı okumuştur.²⁹⁵

Ashabı Kiramın bu uygulamalarına baktığımız zaman da, cemaatle kılınan namazlarda, namazın hafif tutulması gerektiğini anlıyoruz. Gerekçesi ise, Cemaatin içinde genç, yaşlı herkesin bulunması ve şeytanın vesvesesi ile bıkkınlığa meydan verilmemesidir. Bu yüzden, özellikle Terâvih namazında kıyamın (yani kıratın) hafif tutulması daha efaldır. Terâvih namazının kıyamının hafif tutulmak sûreti ile rek’at sayısının artırılmasındaki sebep; **“çok secde etmek suretiyle nefsin için bana yardımcı ol!”** İfadesi ile sahabenin uygulamaları sonucu oluşan kanaatlerdir. Bir diğer sebep ise; rek’at sayısının çokluğunun, psikolojik olarak insanın nefsine daha hafif gelmesinden kaynaklanmaktadır.

İbn Teymiyye (ö.728/1328), kıyâmın uzunluğu ve rek’at sayılarının artırılması hakkında şu delilleri getirmektedir: “Hz. Peygamber geceleyin kıyamı uzatırdı. Bu, Huzeyfe hadisinde de belirtildiği gibi: “Hz. Peygamber bir rek’atta Bakara, Nisa ve Âl-i İmran Sûrelerini okuyordu. **Kıyamın uzunluğu, rek’atların sayısını artırmaktan uzaklaştırırdı.**” İfadesi ile de sabittir. Übey b. Kâ’b, (tek cemaat halinde iken) onlara kıyâmı uzun tutmazdı. **Rek’atların çokluğu, kıyamın uzunluğuna karşılık olması içindir.** Bu durum, rek’at sayılarını azalttı. Çünkü Hz. Peygamber geceleyin on bir veya on üç rek’at kılıyordu. Sonraları Medine’deki insanlar kıyâmın uzunluğunu azalttılar ve rek’at sayılarını çoğalttılar. Öyle ki Terâvih namazı otuz dokuz rek’ata ulaştı.”²⁹⁶ Demek ki kıyâmın uzunluğu rek’at sayısının artırılmasına mânîdir. Hz. Âişe’nin rivâyetinde sâbit olduğu gibi: “Medine’ye hicret edince hazarın (mukîmin) namazı arttırıldı. Akşam namazı gündüzün vitri olması sebebiyle üç rek’at kılındı. Sabah namazına gelince, namazda kırâatın uzunluğu sebebiyle rek’at sayısını çoğaltmaktan uzaklaştırıp iki rek’at olarak karar kılındı.”²⁹⁷ İbn Teymiyye’nin bahsetmiş olduğu bu durum Terâvih namazının kıyamını (kıyamda Kur’an okumayı) uzun tutmak sureti ile rek’at sayılarını azaltmak veya kıyamını kısa tutup, rek’at sayılarını çoğaltmak noktasında uygulama

²⁹⁵ Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1975, III, 255

²⁹⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-Fetâvâ*, XXIII, 113

²⁹⁷ İbn-i Teymiyye, *a.g.e.* , XXIII, 114

gerekçesini beyan etmektedir.

İbn Teymiyye, terâvih namazının rek'at sayısına yönelik şöyle izâhat getiriyor; “Rasûlullah (s.a.v), Ramazan ibadeti konusunda kesin bir sayı belirlememiştir. Aksine O (s.a.v), gerek Ramazan ayında ve gerekse diğer zamanlarda gece ibadetini on üç rek'attan ziyade kılmazdı. Ancak rek'atları uzun tutardı. Hz. Ömer, cemâati Übey b. Kâ'b'ın arkasında toplayınca, Übey b. Kâ'b, kendilerine yirmi rek'at terâvih namazı kıldırır, sonra üç rek'at olarak vitri kıldırırdı. **Rek'atları artırdığı ölçüde de kırâatı (Kur'an-ı Kerim okumayı) hafif tutardı.** Yani az okurdu. Çünkü bu cemaat açısından bir rek'atı fazla uzatmaktan daha hafif gelirdi. Daha sonra seleften (sahabeden) bir grup kırk rek'at terâvih, ardından üç rek'at da vitir kılarlardı. Başkaları da otuz altı rek'at Terâvih üç rek'at da vitir kılarlardı. Terâvih namazı hakkında ki bunların tümü uygulanmıştır. Bir kimse bunlardan hangisine göre hareket ederse güzel yapmış olur.”²⁹⁸

Bu açıklamalardan sonra şunları söyleyebiliriz. Terâvih namazının rek'at sayısı hakkında varid olan (ister sahih, ister zayıf, ister başka başka hallerde olsun) rivayetlerin tümü doğrudur. Rek'at sayılarını artırmak veya eksiltmek hususundaki sınırlamanın doğru olmadığı, aksine insanın takati ölçüsünde kılabilceğine dair yorum daha doğru olur. Dolayısı ile bid'at zırhına bürünerek işi yokuşa süremeyiz. Sahabe bu kadar çeşitlilikte namaz kılmışlar ise ümmetin de bu uygulamalardan birine ittibâ etmelerinde bir sakınca oluşturmaz. Kişi, tâkati ölçüsünde bıkkınlığa ve yılgınlığa düşmeden Ramazan kıyamını ihyâ etmelidir.

D. Terâvih Namazının Olmadığı İddiasının Tahlîli

Ramazan aylarının âdetâ vazgeçilmez tartışması Terâvih namazı meselesidir. Hz. Peygamber'in Terâvih namazı diye bir namazı kılmadığını iddia ederek Terâvih namazı diye bir namazın olmadığını ve bunun bid'at olduğunu söylemektedirler. Onların görüşlerine göre; “Hz. Peygamber her gece uyuduktan sonra uyanır ve teheccüt namazı kılar. Ramazan'ın son on gününü, mescitte itikâfla geçirdiği için bu namazı orada kılar.”²⁹⁹ Bu görüşlerini de Hz. Âişe'den nakledilen

²⁹⁸ İbn-i Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, XXII, 272

²⁹⁹ <http://www.suleymaniyevakfi.org/arastirmalar/teravih-namazi.html>, 26.07.2011, Erişildiği Tarih;

rivâyete dayandırmaktadırlar.

Yukarıda zikrettiğimiz Terâvih namazı hakkındaki bu yaklaşımlar nedeni ile insanlarda şu sorular oluştu. Hz. Peygamber Terâvih namazı diye bir namaz kılmadı mı? Hz. Peygamber'in Ramazan ayında kılmış olduğu namaz, teheccüt namazı mıdır? Yine Hz. Peygamber Terâvih namazını terk etmiş midir? Zihinlerde oluşan bu soruların izahını yaparak, hadisenin gerçek boyutunu açıklayacağız.

1. Hz. Peygamber'in "Terâvih Namazına Niyeti" Meselesi

Hz. Peygamber zamanında Terâvih kavramı yoktu. Bu dönemde Terâvih namazı dediğimiz namazın adı "Kıyâmu Ramazan" idi. O halde bu namaza ne diye niyet edilmelidir? Günümüzde kafaları karıştıran önemli sorulardan biri Hz. Peygamber'in Terâvih namazı diye bir namazı kılmadığı anlayışıdır. Hâlbuki kılınan namaz ister "teheccüt" ister "Terâvih" isterse diğer nâfile namazlar olsun, **Hz. Peygamber zamanında geceleyin kılınan tüm nâfile namazlara "Kıyâmu'l-Leyl" denilmekte idi.** "Terâvih namazı" ifâdesi ise Hz. Peygamber'den sonra, "tervîha" kavramından hareketle rahatlamak için kullanılan tervîha'nın çoğulu olan "terâvih" ismi kullanılagelmiştir. Gecenin ihyâsı, yılın gecelerinin her bir gecesinde gerçekleştirilir. Ve bu ihyâ sadece namaza mahsus olmaksızın gecenin çoğunluğunun namaz, zikir, kur'an okumak gibi diğer ibâdetlerle de gerçekleştirilebilir. Zikredilen ibâdetlerden hangisi ile olursa olsun, gecenin ihyası olmuş demektir. Ancak terâvih namazına gelince, o Ramazan gecelerine mahsus bir ibâdetdir.³⁰⁰ Gecenin ihyâsı ile kastedilen husus, bir ibâdete hasretmeksizin yukarıda zikredilen ibâdetlerden herhangi biri ile o geceyi değerlendirmek olarak tanımlanmıştır.

Yukarıda "Hanefiler'e Göre terâvih Namazına Niyet" başlığı altında izah edildiğine göre; Kıyâmu'l-Leyl olarak adlandırılan bütün gece namazları kılınış zamanına ve uygulanış durumlarına göre isimlendirilmiştir. Örneğin uykusuz kalmak anlamına gelen teheccüd,³⁰¹ Istîlâhî olarak; "uykudan sonra geceleyin nâfile namaz

02.03.2012; Ayrıca bkz.

http://www.suleymanates.com/index.php?option=com_content&view=article&id=96:sorucevaplari-54&catid=26&Itemid=65

³⁰⁰ *el-Mevsûatü'l- Fıkhiyye*, XXVII, 136

³⁰¹ *el-Mevsûatü'l- Fıkhiyye*, XXVII, 136

kılmaya verilen ad olmuştur.”³⁰² Görüldüğü gibi tehecüd namazı için uykudan uyanmış olmak bu namazın şartındandır. Hz. Peygamber ve ashabı bu namazı gecenin bir kısmında uyuyup sonra kıldıkları için teheccüd ifâdesi kullanılmıştır. Yine aynı şekilde hadislerde “Kıyâmu Ramazan” olarak geçen terâvih namazı da belirli bir vakitle kayıtlı olan, yani Ramazan ayına mahsus bir namazdır. Hz. Peygamber bu namazı da yatsıdan sonra gecenin ilkinden başlayarak kılmış ve kıldırmıştır. Sonraki zamanlarda da sahabe bu uygulamayı devam ettirmiştir. **Terâvih namazını teheccüd namazından ayıran en önemli özellik, bu namazın Ramazan ayında ve gecenin evvelinde kılınmış olmasıdır.** Bu namaz, Ramazanın kıyâmı olduğu için sonraları rahatlamak manasında Terâvih namazı olarak isimlendirilmiştir. “Kıyâmu ramazan”ın terâvih namazı olduğuna dair geniş bilgi “Terviha ve Terâvih” başlıklı konuda verilmiştir.

2. Hz. Peygamber’in Kıldığı Terâvih Namazının, Teheccüt Namazı Olduğu İddiası

Terâvih namazı diye bir namazın olmadığı iddiasında bulunanlar, Hz. Peygamber’in Ramazan ayında kılmış olduğu Kıyâmu Ramazanın, teheccüt namazı olduğunu söylemektedirler. Yine bu hadise dayanarak Hz. Peygamber’in terâvih namazını terk ettiğini, dolayısı ile bu namazı ümmetine yasakladığını iddia etmektedirler. Delil olarak getirilen Hz. Âişe hadisini ele alarak bu iddiaların doğru olup olmadığını inceleyeceğiz.

Abdurrahmân b. Ebî Seleme, Hz. Âişe’ye Rasûlullah (s.a.v)’in Ramazan ayında namazının nasıl olduğunu sordu. “Hz. Âişe de: “Rasûlullah (s.a.v), ne Ramazanda ne de Ramazandan başka gecelerde on bir rek’at üzerine ziyâde etmiş değildir. **Resûl-i Ekrem (s.a.v), dört rek’at namaz kılardı. Artık o rek’atların güzelliğinden ve uzunluğundan sorma! Sonra dört rek’at daha kılardı. Bunların da güzelliğinden ve uzunluğundan sorma! Sonra üç rek’at namaz kılardı.**” Ben: Yâ Rasûlullah! Vitri kılmadan mı uyuyorsun; dedim. Rasûlullah da yâ Âişe benim gözlerim uyur, fakat kalbim uyumaz, buyurdu.”³⁰³

³⁰² *el-Mevsûatü'l- Fıkhiyye*, XXVII, 136

³⁰³ *Buhârî*, Terâvih 1, Teheccüd 16, *Müslim*, Salâtu'l-Musâfirîn, 125; *Tirmizî*, Salât 208; *Ebü Dâvûd*, Salâtu't-Tatavvu' 26; *Nesâî*, Kıyâmu'l-Leyl 38.

Hiz. ÂiŖe'den nakledilen bir diğler hadisi Ŗerif de Ŗu Ŗekildedir. "Harmeletü b. Yahya, Abdullah b. Vehb, Yunus b. Yezîd, İbn Ŗihab'dan, Urve b. Zübeyr yolu ile Hiz. ÂiŖe'den Ŗöyle rivâyet ediyor: "Rasûlullah (s.a.v) geceleyin (evden) çıkarak mescitte namaz kılmıŖ. Bâzı kimseler de, onun namazına uyarak namaz kılmıŖlar. İnsanlar bu mesele üzerine laf etmeye başladılar. Bu yüzden evvelkilerden daha çok insan toplandı. Rasûlullah (s.a.v) ikinci gece de mescide çıkmıŖ ve insanlar da Ona uyarak namaz kılmıŖlar. İnsanlar (yine) bunun üzerine laf etmeye başladılar. Üçüncü gece de (yine) mescidde cemaat çoğaldı. Rasûlullah (s.a.v) yine çıkarak cemaata namaz kıldırđı. Dördüncü gece olunca artık mescid cemaatı almaz olmuŖ. Rasûlullah (s.a.v) de cemaatin yanına çıkmadı. Bunun üzerine cemâatten bazı kimseler: "Namaza!" diye seslenmeye başladılar. Fakat Rasûlullah (s.a.v) onların yanına çıkmadı. Tâki sabah namazını edâ edinceye kadar. Sabah namazını edâ edince, cemâate doğru döndü, sonra Ŗehadet getirerek, Ŗöyle buyurdular: Bundan sonra (mâlûmunuz olsun ki) akŖam ki haliniz bana gizli kalmıŖ değıldir. Lâkin ben gece namazının size farz kılınacağında sizin de bu farzı, yerine getirmekten âciz kalmanızdan korktum. (bu Ramazan ayında idi)"³⁰⁴

Yukarıda zikredilen her iki hadisin ikisinde de Hiz. Peygamber'in gece uyuyup uyandıktan sonra namaz kıldığı ifadesi yoktur. Rivâyet edilen hadisler Ramazan ayında gerçekteŖen ve kıyâmı Ramazanın kastedildiğı hadislerdir. Yine bu hadislerde teheccüd ifadesi de yoktur. Tam tersine ikinci sırada zikrettiğimiz Hiz. ÂiŖe hadisinin bir benzeri olan Ebû Zerri'l-Ğıfârî'nin rivâyet ettiğı hadiste Ŗöyle söylenmektedir: "Biz Rasûlullah (s.a.v) ile beraber Ramazan ayında oruç tuttuk. Rasûlullah (s.a.v) aydan son yedi gece kalıncaya kadar bize namaz kıldırmadı. Son yedinci (yani **yirmi üçüncü**) gece, **gecenin üçte biri** geçinceye kadar bize namaz kıldırđı. Sonra beŖinci (yani aydan yirmi beŖinci) gece kalıncaya kadar bize namaz kıldırmadı. Ayın **yirmi beŖinci gecesinde** **gecenin varısına kadar** bize namaz kıldırđı. Ben dedim ki: Yâ Rasûlullah (s.a.v) bu gecenin kalan kısmında da bize nafîle kıldırısaydın? Rasûlullah (s.a.v) dedi ki: kim imamla beraber imam ayrılıncaya kadar namaz kılsa o kimse için gecenin kıyâmı yazılır. Sonra ayın üçüncü (yani yirmi yedinci gece) kalıncaya kadar bize namaz kıldırmadı. (**ayın yirmi yedinci**

³⁰⁴ *Buhârî*, Ezan 80, Cuma 27, Teheccüd 5, Salâtü't-Terâvih 1; *Müslim*, Salâtü'l-Musâfirîn 178; *Ebû Dâvûd*, Kıyâmu Ŗehri Ramadân 1; *Nesâî*, Kıyâmu'l-Leyl 4; *el-Muvatta*, Ramadân 1

gecesi olunca) Rasûlullah (s.a.v) âilesini topladı ve insanlar toplandı. Ve bize öyle namaz kıldırdı ki felahı kaçırmaktan korktuk. Felah nedir? Diye sordum. O da sahurdur dedi.”³⁰⁵ Dolayısı ile Hz. Peygamber, kıyâmı Ramazan olarak bilinen bu namazı gecenin evvelinden başlayarak üç gece kıldırıldığı rivâyet edilen hadislerle sâbittir. Bu durumda Hz. Peygamberin Ramazan ayında kılmış olduğu bu namaza tehecçüd namazı demek mümkün değildir.

İkinci sırada naklettiğimiz Hz. Âişe hadisinden hareketle Hz. Peygamber’in bu namazı terk ettiği, hatta ümmetine yasakladığı iddiasıdır. Bu iddiaların cevabı sözü edilen Hz. Âişe hadisinin metninde mevcuttur. Zira o hadisin metninde şöyle denilmektedir; “... Dördüncü gece olunca artık mescid cemaatı almaz olmuş. Rasûlullah (s.a.v) de cemaatın yanına çıkmadı. Bunun üzerine cemâatten bazı kimseler: “Namaza!” diye seslenmeye başladılar. Fakat Rasûlullah (s.a.v) onların yanına çıkmadı. Tâ ki sabah namazını edâ edinceye kadar. Sabah namazını edâ edince, cemâate doğru döndü, sonra şehadet getirerek, şöyle buyurdular: Bundan sonra (mâlûmunuz olsun ki) akşam ki haliniz bana gizli kalmış değildir. Lâkin ben gece namazının size farz kılınacağında, sizin de bu farzı, yerine getirmekten âciz kalmanızdan korktum.” Bu ifadeden Hz. Peygamber’in Terâvih namazını mı yoksa bu namazı cemâatle kılmayı mı terk ettiği çok açık şekilde belirtilmiştir. Hz. Peygamber’in terk ettiği husus bu namazın cemâatle kılınmış olmasıdır. Hadisteki “haşıytü en tufrada aleykum” (size farz kılınmasından korktum) ifadesi namazın terk edilme sebebini çok net bir şekilde izah etmektedir. Bu yüzden Hz. Peygamber’in Kıyâmı Ramazan olan Terâvih namazını terk ettiği iddiası asılsız olmaktadır.

Hz. Peygamber bu namazı ashabına yasaklamış olsaydı, şu olay karşısında teşvik edici ifade kullanmazdı. Ebû Hureyre (r.a)’dan rivâyet edildiğine göre, O şöyle dedi: “Rasûlullah (s.a.v) (mescide) çıktı. Gördü ki insanlar Ramazan ayında mescidin bir köşesinde namaz kılıyorlar. Rasûlullah (s.a.v) bunlar ne yapıyorlar? Diye sordu. Onlarda Rasûlullah (s.a.v)’e: “Onlar ezberinde Kur’an olmayan insanlar, Übey b. Kâ’b onlara namaz kıldırıyor.” dediler. Rasûlullah (s.a.v)’de; “isabet

³⁰⁵ *Ebû Dâvûd*, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; *Tirmîzî*, Savm 81; *Nesâî*, Kıyâmu’l-Leyl 4, sehv 103; *İbn Mâce*, İkâmetu’Salât 173; *İbn Huzeyme*, Muhmmmed b. İshak, *Sahihu İbn Huzeyme*, III, 337-338, Had. No: 2206

ettiler veya yaptıkları ne güzeldir.” buyurdu.³⁰⁶ Bu hâdisede Ramazan ayında kılınan bu namazın yasaklanan değil, teşvik edilen bir ibadet olduğunu göstermektedir. Bu teşvîke yönelik birçok rivâyet “Hz. Peygamber’in Terâvih Namazına Teşviki” başlığında ele alınmıştır.

³⁰⁶ Ebû Dâvûd, Kıyâmu Şehri Ramadân 1; İbn Huzeyme, Muhmmmed b. İshak, *Sahihu İbn Huzeyme*, III, 339, Had. No: 2208

SONUÇ

“Hadisler Işığında Terâvih Namazı” adıyla yapmış olduğumuz bu çalışmada kavram olarak “terâvih” kelimesinin etimolojik tahlilini yaparak hadisler ışığında ele aldık. Bunun neticesinde ulaşılmış olduğumuz kanaatlerimizi şu şekilde ifade edebiliriz.

Terâvih, Arapça tervîha kelimesinin çoğulu olup “rahatlamak, dinlendirmek” gibi anlamlara gelmektedir. Oruç ibâdeti, hicretin ikinci yılının Şâban ayında farz kılındı. Aynı yılın Ramazan ayında tutulan ilk oruç ibadeti ile beraber bu günkü anlamda adı henüz konulmayan terâvih namazı da kılınmaya başlandı. Zîrâ asr-ı saâdette geceleyin kılınan her namaza “Kıyâmu’l-Leyl” denilmekte idi. Ramazan gecelerini ihyâ etmek için kılınan namazın her dört rek’atından sonra yapılan dinlenmelere “tervîha” adı verilmekte idi. Bu tervîha sayısının çokluğu nedeniyle “tervîha”nın çoğulu olan terâvih kavramı kullanılır hale gelmiştir.

Terâvih namazı hem uygulama zamanı açısından hem de başlangıç açısından teheccüd namazından farklı bir namazdır. Zîrâ İslâm’ın ilk yıllarından itibaren Hz. Peygamber ve Sahabe-i kiram, Müzzemmil sûresinin ilk ayetleri ile emrolunan teheccüd namazını kılıyorlardı. Terâvih namazı ise hicretin ikinci yılından itibaren başlayan bir ibadettir. Dolayısı ile bu namaz Ramazan ayına mahsus özel bir namazdır.

Hz. Peygamber, **“kim inanarak ve sevabını yalnızca Allah’tan umarak Ramazan kıyâmını (Terâvih namazını) kılarsa geçmiş günahları affolunur.”** , **“Allah (c.c) size Ramazan orucunu farz kıldı. Ben de onun kıyamını size sünnet kıldım.”** ifadeleriyle Ramazan kıyamının (terâvih namazının) ifâ edilmesi sûreti ile insanın geçmiş günahlardan arınacağı müjdesini vererek ümmetini bu namaza teşvik etmiştir. Hz. Peygamber, sözlü teşvikin yanında bunu birkaç gece namaz kıldırarak uygulama ile de göstermiştir.

Hz. Peygamber’in sözlü teşvikleri ve uygulamaları ile sâbit olan Terâvih namazı, rek’at sayısı bakımından tartışmalı olmuştur. Bunun nedeni, bu döneme âit İbn Abbas hadisi hariç rek’at sayısını bildiren herhangi bir rivâyetin olmamasıdır.

Terâvih namazının rek'at sayısına yönelik Hz. Peygamber'in bir ifadesi olmadığı için âlimler bu konuda ihtilaf etmişlerdir.

Sahabe döneminde terâvih namazının kılınmasına gelince; Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir ve kısmen de Hz. Ömer zamanında terâvih namazı münferiden, yani cemâat olmaksızın kılınmaktaydı. Hz. Ömer'in terâvih namazını cemaatle kıldırmayı ihdas etmesi, hicretin 14. yılının Ramazan ayına denk gelmektedir. Bu dönem, Hz. Peygamber'in vefâtının üç yıl sonrasına yani Hz. Ömer'in hılâfetine birinci yılının sonuna denk gelmektedir.

Terâvih namazı, Hz. Peygamber tarafından birkaç kez cemâatle kılındığına göre, Hz. Ömer'in **“Bu ne güzel bir bid'attır”** sözü, Terâvih namazı kılmanın bir bid'at olduğunu göstermez. O halde Hz. Ömer bu sözüyle Terâvih namazı düzenli olarak (Cemâatü'l- Kübrâ) cemâatle kılınmasını, Hz. Peygamber'in kıldığı sayıya ziyâde yapılmış olmasını veya sekizden yirmiye çıkarılmış olmasını ya da hepsini kastetmiş olabilir.

İmam Mâlik, Muvatta'nda “Hz. Ömer'in, Übey b. Kâ'b ile Temîmü'd-Dârî'yi Ramazanda cemâate on bir rek'at namaz kıldırmak üzere imam tayin ettiğini, imamın her rek'atta yaklaşık yüz âyet okuduğunu, kıyâmın uzaması sebebiyle bastona dayanma ihtiyacı hissettiklerini ve fecrin doğmasına yakın bir zamanda evlere dağıldıklarını” kaydetmiştir. Hz. Ömer dönemine ait rivâyetlerde Terâvih namazının rek'at sayısına yönelik on bir, on üç ve yirmi sayıları zikredilmiştir. Ancak on bir ve on üç uygulamaları Terâvih namazının cemâatle kılınmaya başlandığı ilk zamanlara ait olup, sonraları yirmi rak'at olarak yerleşmiştir. Bu yorum, Hz. Peygamber'in on bir rek'at dışında gece namazı kılmadığı rivâyetiyle uyumludur. Bu rivâyetlerden anlaşıldığına göre Terâvih namazı sekiz rek'at kıldırılıyor, fakat her bir rek'atta yaklaşık yüz âyet okunduğu için bu namaz oldukça uzun sürüyordu. Hz. Peygamber'in kıldırdığı namazlar da aynı şekilde uzun sürüyordu. Maksat belli bir sayıda namaz kılmak değil, geceyi ihya etmek olduğu için gitgide, her bir rek'atta okunan âyet sayısı azaltılmış, buna mukabil Terâvih namazı rek'at sayısı artırılmıştır. Hz. Ömer'in uygulaması ile bu sayı yirmi rek'at olarak yerleşmiştir. Hz. Osman ve Hz. Ali zamanlarında ve daha sonraları da bu şekilde

devam etmiştir.

Fıkıh mezheplerinin bakış açısına gelince; bu mezhepler, Terâvih namazı hakkındaki görüşlerini Hz. Ömer dönemi uygulamalarına dayandırmışlardır. Bu yüzden dört mezhep imamından hiçbiri, terâvih namazının yirmi rek’attan az olduğunu söylememiştir. Nitekim Ebû Hanîfe, terâvih namazı ile ilgili: “Terâvih namazı müekket sünnettir. Hz. Ömer bunu kendinden uydurmuş değildir. Bu hususta bidatçı de değildir. Bu kararı verirken mutlaka bir delile, Hz. Peygamber’in bir sözüne dayanmıştır.” ifadesiyle Hz. Ömer’in uygulamalarını referans göstermiştir.

Terâvih namazının rek’at sayısı hususunda diğer mezheplerden farklı olarak Mâlikî mezhebi, bu namazın otuz altı rek’at olduğu görüşündedir. İmâm-ı Mâlik, bu konuda Medîne’lilerin tatbikatını referans almıştır.

Terâvih namazının rek’at sayısı hakkında vârid olan farklı sayıların (ister sahih, ister zaif ister başka başka hallerde olsun) rivayetlerin tümü doğrudur. Yukarıda zikredildiği gibi Ashâb ve Tâbiînden terâvih namazını yirmi rek’attan fazla kılanlar da olmuştur. Sahabe ve Tâbiîn bu kadar çeşitlilikte namaz kılmışlar ise, ümmetin de bu uygulamalardan birine ittibâ etmelerinde bir sakınca yoktur. Bilindiği gibi nâfile namazlar için rek’at sayılarını artırma ve eksiltme hususunda herhangi bir sınırlama söz konusu değildir. Buradaki ölçü: Kişinin gücü nisbetinde bıkkınlığa ve yılgınlığa düşmeyecek şekilde, içinden gelen arzusunu tatmin edinceye kadar istediği miktarda nâfile namaz kılmasıdır. Netice itibari ile İmam-ı Şafii’nin ve İbn Teymiyye’nin de beyân ettiği vechile kişi, Terâvih namazını; ister sekiz rek’at, ister yirmi rek’at veya daha farklı sayılarda kılsın. Bunların hepsi de hasendir. Dileyen kıyâmı (kıraatı) uzatarak rek’at sayısını azaltır, dileyen kıyâmı (kıraatı) kısa tutarak rek’at sayısını artırır. Bu hususta asıl olan, Ramazan gecelerini ihya etme gayretini taşımaktır.

Terâvih namazı ile ilgili günümüzdeki tartışmalara gelince; bu namazın aslında teheccüd namazı olduğu, bu namazın sonradan ihdas edildiği, hatta Hz. Peygamber’in böyle bir namaz kılmadığı/ kıldırmadığı ve bu namazın rek’at sayıları ile ilgili meselelerdir. Kanaatimizce bu tartışmaların nedeni; Terâvih namazı ile ilgili birçok rivâyet olmasına rağmen bunların etraflıca değerlendirilmeyerek sadece bir

kısmına yer verilmesidir. Ayrıca Hz. Peygamber'in, ümmetine ağır geleceği endişesi ile kıldırmadığı bu namazı "terk etti" şeklinde yorumlanması, yine Hz. Ömer'in Terâvih namazı ile ilgili "Bu ne güzel bir bid'attır." sözünün konunun bütünlüğü içerisinde değerlendirilmemiş olmasıdır. Terâvih namazı ile ilgili rivâyetlerde Hz. Peygamber'in bu namazın rek'at sayısına yönelik herhangi bir ifadesinin olmayışı da bu tartışmaların diğeri bir yönünü oluşturmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmam, *Musannef*, Kıyâmu Ramazan, thk. Habiburrahman A'zami, el-Meclisu'l-İlm, Beyrut, 1983
- Avcu, Ali, “*Erken Dönem İsmâîliğinde Şeriatın Neshi Sorunu Üzerine*”, CÜİFD, (Sivas 2009)
- Bağlioğlu, Ahmet, “*Sıradışı Bir Fatimî Halifesi Hâkim Biemrillâh*” Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, sy. VIII, (Kasım 2012)
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992
- Cezerî, Abdurrahman, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhi*, (Müt: Keskin, Mustafa), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Elif Ofset, İstanbul, 1990
- Davudoğlu Ahmed, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1975
- Damâd, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman, *Mecme'u'l-Enhur fî Şerhi Multeka'l-Ebhur*, Daru Tab'atı'l-Âmire, İstanbul, t.y
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî, *el-Musannef*, Daru-l fikr, Beyrut, 1994
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerh*, (haz. Hey'et), Şâmil Yay. İstanbul, 1988
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992
- Ebû İshâk, Burhaneddîn İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Muflih el-Hanbelî, *el-Mubdi' Fî Şerhi'l-Muğni*, Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, h. 1400
- ed-Dusûkî, Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Arafe, *Hâşiyetu'd-Dusûkî Alâ Şerhi'l-Kebîr*, İhyâu'l-Kutubi'l-Arabiyye, t.y.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *İslâm Hukuku Tarihi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2006
- el-Aynî, Ebu Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn, *U'mdetu'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2005
- el-Kandehlevî, Muhammed b. Yahya, *Evcezü'l-Mesâlik ilâ Muvatta-i İmâm Mâlik*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999
- el-Adevî, Mustafa Ebû Abdillâh, *Adedu Rek'âti Kıyâmi'l-Leyl*, Dâru Mâcid Asîrî,

- Mısır, 1999
- el-Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ, *Şerhu's-Sünne*, Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1983
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *es-Sünenü'l-Kubrâ*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd, 1346
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *el-Medhal ilâ es-Süneni'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Ziyâurrahman el-A'zamî, Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kuveyt, t.y.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Halku Efâli'l-İbâd*, Dâru'l-Ma'ârif, Riyad, 1978.
- el-Cemel, Ebû Dâvud Süleyman b. Ömer, *Fütûhâtü'l-Vehhab bi Tavzîhi Şerhi Menheci't-Tullâb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.
- el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Hiz. Peygamber'in Namaz Kılma Şekli*, Müt. Osman Arpaçukuru, Beka Yayınları, İstanbul, 2009
- el-Feyyûmî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Mısbâhu'l-Munîr*, “rvh” md., Mektebetu Lübnan, Lübnan, 1987
- el-Halebî, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim, *Halebi Sağîr*, Darut-Taba'ati'l-Âmire, İstanbul t.y
- el-Halebî, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim, *Halebî Kebîr*, Dersââdet, İstanbul, t.y.
- el-Hâkim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990
- el-Hâtibu'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Fakîh ve'l-Mütefakkih*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1980
- el-Kalyûbî, Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme, *Hâşiye Şerhu'l-Minhâc*, Mektebetu'l Mustafa el-Halbî, Mısır, 1956
- el-Kâsânî, Alâeddîn Ebî Bekir b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-Sanâi' Fî Tertîbi's-Şerâi'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan b. Muhammed b. Hübeyb, *el-Hâvî el-Kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994
- el-Mervezî, Muhammed b. Nasr, *Kitabu Kıyamı Ramadân*, Dâru'z-Zehabiye, Kâhire t.y.
- el-Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Çağrı

- Yayınları, İstanbul, 1987
- el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, Vizâratu'l-Evkâf ve Şuûnu'l-İslâmiyye, Kuveyt, 2. Baskı: 2004
- el-Munâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf, Feydu'l-Kadîr bi Şerhi Câmi'u's-Sağîr, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1972
- el-Muvattâ, İmam Mâlik b. Enes, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinâr, *Sünenü Nesâî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992
- en-Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyya Yahya, *Sahihu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Mektebetu'l-Musennâ, Beyrut, 1929
- en-Nîmevî, Muhammed b. Ali, *Âsâru's-Sünen*, Mektebetu İmdâdiyye, Pakistan, t.y
- er-Râzî, Faruddîn Muhammed b. Ömer b. Hasan, *Mefâtihu'l-Ğayb (Tefsîri Kebîr)*, Terc. Hey'et, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, c. XXII
- er-Remlî, Şemsuddîn Muhammed b. Ebi'l Abbas Ahmed b. Hamza b. Şihâbuddîn, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, Dâru'l- Fikir, Beyrut, 1984
- es-Sağircî, Es'ad Muhammed Sa'id, *et-Teyşîru fîl fıkhi'l-Hanefî*, Dâru'l-Kelimetu't-Tayyib, Beyrut, 2002
- es-Serahsî, Ebî Bekr Ahmed İbn-i Ebî Sehl, *Usûlu's-Serahsî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993
- es-Sicistânî, Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'âb el-Ezdî, *Süneni Ebû Dâvûd*, thk. Şu'ayb Arnavud, Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, Beyrut, 2009
- es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-Hâvî Li'l-Fetâvâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y
- eş-Şa'rânî, Ebü'l-Mevahib Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali, *Keşfü'l-Ğumme an Cemîi'l- Ümme*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1988
- eş-Şerbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb, *Muğni'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Meânî Elfazu'l- Minhâc*, Dâru'l- Kutubu'l- İlmiyye, Beyrut, 1994
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylu'l-Evtâr Şerhu Munteka'l-Ebhur*, Mektebetu Mustafa, Mısır, t.y.
- eş-Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *Muvattau İmâmi Mâlik*, Leknevî Şerhi, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 4. Baskı, 2005
- et-Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osman, *İ'lâu's-Sünen*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye,

- Beyrut, 1997
- et-Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl, *Haşiyetu't-Tahtâvî*, Daru'l-Mektebi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997
- et-Temîmî, Ahmed b. Ali b. el-Musennâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*, Dâru's-Sekafîyye el-Arabiyye, Beyrut, t.y.
- et-Tirmîzî, Muhammed b. İsmâ b. Sevre, *Sünenu et-Tirmîzî*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Mektebetu'l-Meârif, Riyad, t.y.
- ez-Zeylâî, Cemâluddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Hanefî, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Riyad, 1973
- ez-Zebîdî, Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif, *Sahîhu Buhârî Muhtasarı Tecridi Sarîh Tercemesi*, (Müt. Kâmil Miras), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1968
- ez-Zürkânî, Abdülbâkî b. Yûsuf b. Ahmed b. Muhammed, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muhtasar Seydî Halîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002
- Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Muhammed b. Yâkûb b. Muhammed eş-Şirâzî, *Kâmûsu'l-Muhît*, “rvh” md., Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2005
- Hodgson, Marshall G. S., *İslâm'ın Serüveni*, (Düz. Metin Karabaşoğlu), İz Yayıncılık, İstanbul, 1995
- http://www.suleymanates.com/index.php?option=com_content&view=article&id=96:sorucevaplar-54&catid=26&Itemid=65
- <http://www.suleymaniyevakfi.org/arastirmalar/Terâvih-namazi.html>, 26.07.2011
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî, *Câmi'u Beyânî'l-İlm ve Fadlih*, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, Kâhire, 1982
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstizkâr*, Dâru Kuteybe, Beyrut, t.y
- İbn Âbidîn, Alaeddîn, *el-Hedîyyetü'l-Alâiyye*, Mektebetü'l-İmami'l-Evzâî, Dîmeşk, 2005
- İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr alâ ed-Dürri'l-Muhtâr*, (Müt. Ahmed Davudoğlu), Şâmil Yayınevi, İstanbul, 1983
- İbn Hâcer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994
- İbn Hâcer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, Mektebetu'l-Matbûâtu'l-İslâmiyye, Beyrut, 2002, c. IX

- İbn Hâcer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Dâru İhyâu't-Terân el-Arabî, Beyrut, 1977
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. eş-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1983
- İbn Hümam, Kemâleddîn Muhammed b. Abdolvâhid es-Sivâsî, *Fethu'l-Kadîr*, Matbaatu'l-Kubrâ, Mısır, h. 1315
- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Yesâr, *Sahîhu İbn Huzeyme*, Mektebu'l-İslâmiyye, Beyrut, 1992
- İbn Kudâme, Ahmed b. İsâ b. Abdullah b. Ahmed Muhammed, *el-Muğnî*, Dâru Âlemi'l-Kutub, Riyad, III. Baskı, 1997
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *Sünenu İbn Mâce*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, “rvh” maddesi, Beyrut, Dâru Sadır 1990
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Şerhu Bidâyeti'l-Müctehid ve Nihayetu'l-Muktesid*, Dâru's-Selâm, Mısır, 1995
- İbn Sa'd, Muhammed, *Tabakâtu'l-Kubrâ*, Dârî Sadır, Beyrut, t.y.
- İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ahmed b. Abdulhalim el-Harrânî, *Mecmû'u'l-Fetâvâ Şeyhilislâm Ahmed b. Teymiyye*, Riyad, Hic. 1382
- İbrahim Mustafa- Ahmet Hasan ez-Ziyad- Hamid Abdu'l-Kadir- Muhammed Ali en-Neccâr, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul, t.y.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *İslâm'da Felsefe Akımları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997
- Kaya, Mahmut, “*Dâru'l-Hikme*”, DİA, İstanbul, 1993
- Kılıç, Mustafa, “*Fâtımî Halîfesi el-Hâkim'e Karşı Ebû Rekve İsyanı Ve Abbasi Fâtımî Rekabetinin Bir Örneği Olarak Dâru'l-Hikme*”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, (VIII / 2008)
- Köksal, M. Âsım, *İslâm Tarihi Hz. Muhammed (a.s) ve İslâmiyet*, Işık Yayınları, İstanbul, 2011
- Köksal, Mustafa Âsım, *İslâm Tarihi*, Şâmil Yayınları. İstanbul, t.y.
- Ma'luf, *el-Muncid fi'l-Luğa*, İntişârâtı İslâm, Tahran, 1383
- Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmuz, *Dürerü'l-Hukkâm fî şerhi Gurerü'l-Ahkâm*, Kit-San Matbaası, İstanbul, 1979

- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992
- Öz, Mustafa, “*Hâkim Biemrillâh*”, DİA, İstanbul, 1997
- Özşenel, Mehmet, *Ebû Yûsuf'un Hadis Anlayışı*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2011
- Sarı, Mevlüt; *el-Mevârid*, İstanbul, Bahar Yay, 1984
- Seyyid, Eymen Fuad, “*Fâtimîler*”, DİA, İstanbul, 1995
- Süleyman, Abdurrahman b. Şeyh Muhammed, *Mecme'u'l- Enhur Şerhu Mülteka'l- Ebhur*, Matbai Âmire, İstanbul, t.y
- Şa'ban, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, Müt. İbrâhim Kâfi Dönmez, TDV Yayınları, Ankara, 1990
- Şerif, M. M, *İslâm Düşünce Târîhi*, (Düz. Musafa Armağan), İnsan Yayınları, İstanbul, 1990
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, Sad.: Hey'et, Azim Dağıtım, İstanbul, t.y.
- Zihni, Mehmet, *Nimetü'l-İslâm*, Dersââdet Yayınları, İstanbul 1322

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: İrfan SALMAN

Uyruğu: TC

Doğum Tarihi ve Yeri: 26/08/1971 , AKDAĞMADENİ/ YOZGAT

e-posta: irfansalman71@mynet.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1997
Yüksek Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2015

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
18/12/1998	Milli Eğitim Bakanlığı	Öğretmen

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı YDS (.....) ÜDS (....) TOEFL (....) EILTS (....)